

KOOPERATİFÇİLİK

SAYI : NUMBER : 101

TEMMUZ - AĞUSTOS - EYLÜL 1993

JULY - AUGUST- SEPTEMBER 1993

TÜRK KOOPERATİFÇİLİK KURUMU

KOOPERATİFÇİLİK

ÜÇ AYLIK KOOPERATİF İNCELEMELER DERGİSİ

Sayı : 101

Temmuz - Ağustos - Eylül 1993

Türk Kooperatifçilik Kurumu Tarafından
Üç Ayda Bir Yayınlanır
Fiyatı: 12.500.- TL.
Yıllık Abone: 50.000.- TL.
Yurtdışı: 100.000.- TL.

Yazışma Adresi: Türk Kooperatifçilik Kurumu
Mithatpaşa Caddesi 38/A - 06420 Kızılay / ANKARA
Tel : 431 61 25 - 431 61 26 - Faks : 434 06 46

Türk Kooperatifçilik Kurumu Adına Sahibi
Dr. Şenol ERDOĞAN

Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ

Yayın Kurulu
Başkan: Prof. Dr. Celâl ER
Raportör: Prof. Dr. Orhan ARSLAN
Üye: Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ
Üye: Alâaddin KORKMAZ
Üye: Erol DOK
Üye: Dr. Kemâl GÖRMEZ
Üye: Osman OKTAY

Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

İÇİNDEKİLER

Başyazı / Bilimsel Çalışmalar ve Kooperatifçilik.....	3
Küçük Tarım Kooperatiflerine Uygun Yönetim Sistemleri Çev.: Doç. Dr. Y. ALPER.....	7
Türkiye'de Konut Kooperatifçiliğinin Sorunları Dr. K. GÖRMEZ.....	17
Türkiye'de İkinci Ürün Tarımı Prof. Dr. C. ER.....	24
Sosyal Pazarlama Yaklaşımında İşletmelerin Çevre Sorunları Yrd. Doç. Dr. K. KARAHAN.....	37
Türk Kambiyo Rejimindeki Gelişmeler ve Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri Arş. Gör. M. SARAÇOĞLU.....	44

CO-OPERATION

A QUARTERLY PUBLICATION ON COOPERATIVE WORKS

Number : 101

July - August - September 1993

Quarterly Published by the Turkish Co-operative Association

Correspondence Address:

Türk Kooperatifçilik Kurumu

Mithatpaşa Caddesi 38/A - 06420 Kızılay / ANKARA

Tel : 431 61 25 - 431 61 26 - Faks : 434 06 46

Proprietor on behalf of the Turkish Co-operative Association

Responsible Editor

Dr. Şenol ERDOĞAN

(The opinions expressed in the article belong to the authors)

CONTENTS

Editorial/Scientific Studies and Operation Cooperatives.....	3
Appropriate Management Systems for Small - scale Agricultural Cooperatives	
<i>Çev.: Doç. Dr. Y. ALPER</i>	7
Problems of Operation of Housing Cooperatives	
<i>Dr. K. GÖRMEZ</i>	17
Agriculture of second Product in Turkey	
<i>Prof. Dr. C. ER</i>	24
Environmental Issues of the Enterprises in Social Marketing	
<i>Asst. Prof. Dr. K. KARAHAN</i>	37
Developments in the Turkish Foreign Exchange Regime and Short - term Capital Movements	
<i>Asst. M. SARAÇOĞLU</i>	44

Yükseköğretim Kurulu Matbaası'nda basılmıştır.

ANKARA - 1993

BAŞYAZI

BİLİMSEL ÇALIŞMALAR VE KOOPERATİFÇİLİK

Değerli okuyucular,

"Kooperatifçilik" ilmi araştırma dergisi 1931 yılından beri yayın hayatında olan ve elimizdeki bu sayısıyla birlikte 101. nüshasını idrak eden ve her üç ayda bir yayınlanan Türk Kooperatifçilik Kurumu'nun önemli yayın organlarından biridir. Gerek Kooperatifçilik Dergisi, gerekse diğer periyodik yayınlar, belli bir kalite ve istikrarla uzun zamandan beri neşriyat hayatına devam etmişler ve kooperatifçilik camiası tarafından aranan ve okunan yayınlar olmuşlardır, böyle olmaya da devam etmektedirler.

Günümüz dünyasındaki teknoloji ile gelişmelerin ve günlük hayatımızdaki pekçok yaşam kolaylıklarının temelinde yatan bilimsel çalışmalar ve ilmi araştırmalardır. Başlangıcından günümüze kadar geçen insanlık tarihi içinde gelişmelerin en büyük itici gücünü bilimsel araştırmalar oluşturmuşlardır. Herhangi bir konuda yeni uygulama, yeni bir üretim artışı ve yeni bir kalkınma sözkonusu ise orada, bütün bu gelişmelere temel teşkil edecek bir bilimsel çalışmanın olması gereklidir.

Bilimsel çalışmaların ve ilmi araştırmaların neticesi teknoloji ile gelişmelerdir, teknolojik gelişmelerden nasibini almamış bir toplum, refah ve mutluluk kavramlarına yabancı olmak durumundadır. Refah, maddi ve manevi kalkınma ve gelişmeyi yakalayabilmek için, hayat standardının yükselmesi ve insanca, aynı zamanda medeniyetin temel nimetlerinden yararlanabilmek için milletin bilimsel araştırmaları en etkili şekilde desteklemesi gerekmektedir.

Dünyanın gelişmiş, sanayileşmiş, refah ve huzuru yakalamış ülkelerine bakılacak olursa, bu ülkelerde bilimsel araştırmalar için ayrılmış kaynaklar oldukça yüksektir. Yine bu ülkelerde bilim adamlarına ve araştırmacılara temin edilen çalışma ortamı ve hayat

standardı rahatça çalışabilecek şartları temin edebilecek durumdadır. Fakat, bu bakımdan ülkemize bakacak olursak, düş kırıklığına uğramamak mümkün değildir. Türkiye'de araştırmalara ve bilimsel çalışmalara ayrılan kaynak gelişmiş ülkelerdekinin ancak onda biri kadardır. Elbette ki bu tempo ile batı toplumlarını yakalamak son derece zor ve zaman alıcı olacaktır. Türkiye'de üniversitelerde veya araştırma kuruluşlarında çalışan bilim adamları ve araştırmacılara huzurlu ve istikrarlı bir çalışma ortamı temin edilemediği gibi, maddi bakımdan da üçüncü sınıf insan muamelesi yapılmaktadır. Bugün bir üniversite profesörü, yani sivil kesimdeki en üst seviyede bulunan bir kişi ne üst seviyedeki bir asker ne de üst seviyedeki bir hakim aldığı ücreti almaktadır. Bu ayrıcalık toplumumuzun bilime ve bilim adamına verdiği önemi göstermesi açısından gerçekten dikkate değer bir mahiyet arz etmektedir.

Sevgili kooperatifçiler,

Yukarıda ifade etmeye gayret edilen ve açıklanmak istenilen konu, kooperatifçilik çalışmalarını için de bilimsel çalışmaların ve ilmi araştırmaların önemini vurgulamaktır. Toplumumuzdaki yardımlaşma ve birlikte iş yapabilme konularını geliştirmek için araştırmalar yapılması şarttır. Kooperatifçilik eğitim ve öğretimi, bu konuda çalışmalarını desteklemek ve teşvik etmek görevimiz olmalıdır. Bu şekilde daha ciddi gelişmelerde bulunmak imkanına kavuşulmuş olabilir.

Kooperatifçilik ve yardımlaşma, birlikte iş yapma konularında toplumun eğitilmesi, toplumu oluşturan bireylerin bu konularda yetiştirilmesi son derece yararlıdır. Bunların yapılabilmesi için de örgütlenmeye ve örgütlü çalışmalara ihtiyaç vardır. Türk Kooperatifçilik Kurumu olarak bizler, imkanlarımız ölçüsünde bunu yapmaya çalışmaktayız. Devamlı bir şekilde toplumdaki kooperatifçilik fikrini diri ve uyanık tutmaya gayret etmeliyiz. Fakat yukarıda da belirtildiği gibi bu konularda esas yapılacak olan toplumun fertlerini bilinçlendirmek ve örgütlenmelerini temin etmektir. Türk Kooperatifçilik Kurumu'nun önderliğinde kurulan ve geliştirilen "Kooperatifçilik Eğitim Vakfı" özellikle üniversitelerimizdeki lisans ve lisansüstü seviyede eğitim ve öğretim yapan gençlerimizi bu konularda desteklemektedir. Vakfın imkanlarının geliştirilmesi ve etkinliğinin daha da artırılması son derece yararlı olacaktır.

Türk Kooperatifçilik Kurumu kamu yararına çalışmalarını yürüten bir dernek olarak ve Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı imkanları ölçüsünde bilimsel çalışmalarını ve ilmi araştırmalarını desteklemektedir. Fakat esas mesele kaynakları ve imkanları çok daha elverişli olan kooperatiflerin merkez birliklerini bu alanlarda faaliyet göstermeye ikna edebilmektir. Türkiye'de bulunan ve hala çok yaygın ve etkin bir şekilde teşkilatlanmış ve çalışmalar yapan muhtelif kooperatiflerin ve bunların merkez birliklerinin kooperatifçilik eğitim ve öğretimi başta olmak üzere, bilimsel çalışmalarını ve ilmi araştırmalarını desteklemeleri temin edilmelidir. Ancak bu sayede zamanımızın gelişmeleri ve yenilikleri yakalanabilecektir. Bu kooperatifler bünyelerinde eğitim ve araştırma bölümleri ve servisleri ihdas ederek, ayrıca da ilgili üniversite ve araştırma kuruluşları ile işbirliği yaparak daha kısa zamanda neticeye varabileceklerdir. Bütün kooperatif merkez birliklerinin bu

konularda fikir geliştirmeleri gerekmektedir. Kooperatif merkez birlikleri kendi alanlarında karşılaşılan sorunların çözümlenmesinde ve halinde de bu yolu izlemelidirler. Böylece her ge-
çen gün daha ileriye, daha iyiye, daha doğru ve güzele gitme imkanları yakalayabilecektir.

Saygıdeğer okuyucular,

Bu elinizdeki Kooperatifçilik Dergimiz yine ülkemiz için birbirinden önemli ve üzerinde durulması gerekli konularda araştırma ve incelemelere çıkıyor. Bu araştırma ve incelemelerin her biri kendi sahasında, önemli sorunlara ve bunların çözüm yollarına işa-
ret etmektedir.

Yrd. Doç. Dr. Kasım Karahan hazırladığı bir çalışma ile "Sosyal Pazarlama Yaklaşımında İşletmelerin Çevre Sorumluluğu" üzerinde durmakta ve bu konuların dik-
kate alınmasını istemektedir. Kasım Karahan, bu çalışmaları ile üzerinde durduğu konuda, bazı önemli çözüm önerileri geliştirmekte ve bunların uygulanması hakkında görüşler or-
taya koymaktadır. Bu gibi çalışma ve araştırmaların daha da geliştirmekte ve bunları uy-
gulanması hakkında görüşler ortaya koymaktadır. Bu gibi çalışma ve araştırmaların daha da geliştirilmesi şarttır.

Bir başka çalışma ve araştırma görevlisi Metin Saraçoğlu tarafından takdim edil-
mektedir. Bu çalışmaların konusu "Türk Kambiyo Rejiminde Gelişmeler ve Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri"dir. Metin Saraçoğlu yaptığı bu çalışmada kambiyo rejimleri üye-
rinde durarak açıklamalarda bulunmakta ve daha sonra Türk kambiyo rejimi hakkında bil-
giler vermektedir. Ayrıca yine bu bağlamda kısa vadeli sermaye hareketleri incelenerek, bu konulardaki gelişmelere açıklıklar getirilmeye çalışılmaktadır. Bilindiği gibi kambiyo
rejimi ve uygulamaları bir ülkedeki sermaye, para politikaları ve ekonomi açısından bü-
yük bir önem arz etmektedir.

Kurum yönetim kurulu üyemiz ve yayın kurulu başkanı Prof. Dr. Celâl Er'in
Türk tarımını ve ekonomisini çok yakından ilgilendiren bir incelemesi yer almaktadır. Bu
incelemenin konusu "Türkiye de 2. Ürün Tarım"dır. Bilindiği gibi iklimi ve diğer şartları
uygun olan yörelerde bir yılda bir tarladan iki defa veya daha fazla ürün alınabilmektedir
ve bu metod asırlardır başta Anadolumuz veya dünyanın diğer yörelerinde de geleneksel
bir biçimde uygulanmaktadır. Bu incelemede ikinci ürün tarımının bilimsel temelleri üye-
rinde durularak uygulamada daha fazla başarı kazanmanın yolları gösterilmeye gayret sar-
fedilmektedir. Böylece üretim artışı sağlamak ve maliyetlerin azaltılması yönünde yapıla-
cak çalışmaların önemi ortaya konulmaktadır. Özellikle başta Akdeniz Bölgesi olmak
üzere Ege ve Marmara Bölgeleri ile Karadeniz Bölgesinde ve diğer Anadoludaki uygun
mikro klimalarda ikinci ürün tarımına önem verilmesi tavsiye edilmektedir.

Bu sayıdaki bir başka önemli çalışma Dr. Hans Münkner tarafından yapılmış ve
Doç. Dr. Yusuf Alper tarafından dilimize çevrilmiş olan "Küçük Tarım Kooperatiflerinde
Uygun Yönetim Sistemleri"dir. Bilindiği gibi herhangi bir işletmenin ekonomik olabil-
mesi için yönetim son derece önemlidir. Eğer işletme iyi yönetilebilirse kârlı, iyi yöne-
tilemezse zararlı olacaktır. İşte bu açıdan küçük ölçekli tarım kooperatifleri ele alınmakta
ve bunlara uygun yönetim sistemleri tartışılmaktadır. Bilindiği gibi Almanya'da her kol-

daki kooperatifler gelişmiş, fakat özellikle de Tarım Kooperatifleri daha da sağlıklı bir yapı ve çalışma performansı göstermektedirler. İşte bu makalede Hans Münkner'den bunların hikayesi dinlenecektir.

Son olarak Dr. Kemal Görmez, toplumumuzun önemli bir konusu olan "Konut Kooperatifçiliğinin Sorunları"nu dile getirmekte ve bu konularda çözüm önerileri teklif etmektedir. Bugün halen Türkiye'de hem sayı bakımından hem de üye sayısı açısından en güçlü kooperatifler yapı kooperatifleri, özellikle konut yapı kooperatifleridir. Açıkça ifade etmek gerekir ki, bütün olumsuzluklarına rağmen başarıları da küçümsenemeyecek kadar büyük olan yapı kooperatifleri ve kooperatifçiliği alınacak bazı basit tedbirlerle daha da önemli ve başarılı bir duruma getirilebilirler. İşte bu konularda Dr. Kemal Görmez yaptığı araştırma çalışmasını kooperatifçilerin görüşlerine sunmaktadır.

Değerli kooperatifçiler ve okuyucular,

Bu duygu ve düşüncelerle hepimize sağlık, mutluluk ve başarılar diliyor, kooperatifçi selamlarımızı gönderiyoruz.

Bir dahaki sayıya kadar hoşça kalınız!

Kooperatifçilik

KÜÇÜK TARIM KOOPERATİFLERİNE UYGUN YÖNETİM SİSTEMLERİ

*Hans-H. MÜNKNER**

*Çev.: Doç. Dr. Yusuf ALPER***

GİRİŞ

Atıl kaynakların harekete geçirilmesi, tarım üretiminin artırılması, tarım kesiminde yaşayan çok sayıda küçük üreticinin hayat şartlarının ve tarımdaki verimlilik seviyesinin iyileştirilmesi, FAO'nun uzun yıllardan beri gerçekleştirmek istediği hedefler arasında yer almaktadır. Öte yandan, bir yandan hem kırsal kesimlerinde, hem de şehirlerde hızla artan nüfusu beslemek için gıda maddeleri, diğer yandan da bir çok gelişmekte olan ülkenin en önemli ihraç gelirini oluşturan tarım ürünleri üretimini arttırmak, yalnızca çözülmemiş bir mesele olarak kalmamış, giderek daha zor halledilebilir bir problem haline gelmiştir. Büyük şehirlerde yaşayanların sayısı tehlikeli bir hızla artarken (Nitekim, Lagos ve Nairobi'de gecekondu bölgelerinin nüfus artış hızı yıllık % 20 civarındadır), fert başına ekilebilir tarım arazisi de giderek daralmaktadır. Kırsal kesimlerinden şehirlere olan yoğun içgöçün önemli bir sonucu da, "modern sektörlerde" iş bulmak ve şehirlerdeki iyi hayat şartlarından faydalanmak için çok sayıda genç ve dinamik insanın kırsal kesimlerini terkederek şehirlere akın etmesidir.

1960'lı yılların başlarında, küçük tarım işletmesi sahibi çok sayıda çiftçinin daha iyi üretim ve hayat şartlarına kavuşmasının, diğer faktörler yanında, kooperatif örgütlerin de yardımı vasıtasıyla sağlanılabileceğine inanılıyordu. Kooperatifler, koloni dönemlerinde kurulmuş, küçük çiftçilere modern tarım girdilerinin sağlanması, kredi ve pazarlama hizmetlerinin temini gibi konularda araç olarak kullanılmıştı. 1970'li yıllar, Klasik Avrupa tipi kooperatif örgütlerin, gelişmekte olan ülkelerin fakir sosyal kesimlerinin iktisadi ve sosyal değişmelerinin sağlanmasında etkin bir vasıta olmadığını açık olarak ortaya sermişti.

Bir yanda, kaynak oluşturmadaki yetersizlik, kalifiye yönetim eksikliği, mali kaynak zayıflığı ve küçük ölçek dolayısı ile küçük tarım işletmesi sahibi çiftçilerin kurduğu kooperatifler faydasız ve verimsiz olmuş, diğer yandan da, yeni üretim teknikleri ve girdi-

* MÜNKNER, Hans-H., "Appropriate Management Systems For Small Farmers' Cooperatives", Quarterly Journal of International Agriculture, Vol. 23, No. 3, July-Sept. 1984, pp. 230-245. den.

** Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Öğretim Üyesi.

ler kullanarak ihraç etmek üzere üretim yapan büyük çiftçilerin kurduğu kooperatiflerin başarılı olması üzerine, kooperatifçilik hareketinin temel felsefesinin tersine olarak küçük çiftçileri geride bırakmak ve zenginle fakir arasındaki uçurumu artırmakla suçlanmışlardır⁽¹⁾.

Bütün bunların ötesinde, yalnızca çok istisnai durumlarda, üyelerinin ekonomik menfaatlerini korumak üzere kooperatiflerin özel işletme gibi kullanılmasına izin verilmiştir. İhraç etmek üzere tarım ürünü yetiştirmek söz konusu olduğu zaman kooperatifler, devlet personeli ve fonları ile devletin kontrolü ve sıkı bir denetim altında çalışmakta, yavaş yavaş yarı-resmi bir kamu kurumuna dönüşerek, resmi politikanın yürütülmesini sağlayan ve hükümet menfaatine çalışan bir teşkilat haline gelmektedir. Böyle durumlarda, ne çok sayıda küçük çiftçi, ne de durumları iyi büyük çiftçiler, devletin kontrolü altındaki kooperatifleri, kendi kaynakları ile aktif şekilde katılmaları gereken, "kendilerine ait" bir örgüt olarak görmemektedirler. Böyle bir durumda da hükümetler, ya kooperatiflerin yönetimini tamamen ellerine almak, veya onları tasfiye etmek yoluna gitmek zorunda kalmaktadırlar.

1. TARIM KOOPERATİFLERİNE UYGUN YÖNETİM SİSTEMİNİN (AMSAC) GELİŞİMİ

Çiftçi örgütleri, çiftçi birlikleri ve köy birlikleri gibi kırsal kesime yönelik farklı kalıplarda oluşturulmuş bazı teşebbüslerin, bu kesimde kurulan kooperatiflerle benzer zorluklarla karşılaşmış olması FAO yetkililerini, devletin teşvik ettiği ve kontrolü altında bulundurduğu kooperatiflerin beklenen başarıyı gösterememelerinin sebeplerini araştırmaya zorlamıştır. Bu amaçla yapılan çalışmaların temel gayesi; gelişmekte olan ülkelerde kooperatif örgütlerin yeniden hayatiyet kazanmalarının yöntem ve vasıtalarını bulmak olarak belirlenmiştir. Bu çalışmalar sonucunda; kooperatiflerin devlet kontrolünde bir gelişme aracı olma ve üyeleri menfaatine çalışması rolünden kurtarılması, yeni dinamik bir yönetim ve kooperatifleri, "gelişmeye yönelik teşebbüs" haline getirecek yaratıcı aktif bir kooperatif yönetici nesli ile kır kesimlerinde gelişmeyi sağlayacak daha etkin bir örgüt haline getirilebileceği görüşüne varılmıştır.

Bu yöndeki çalışmalar, Hint Yönetim Enstitüsü'nden (IIMA), iki profesör; Gupta ve Gaikwad'ın Asya tecrübesinden hareketle, bütünleşmiş-üretim kökenli tarım kooperatifleri için tek tip yönetim el kitabı yazmakla görevlendirildikleri 1977 yılında başlamıştır. FAO ve Alman Milletlerarası Gelişme Vakfının (DSE), birlikte tertip ettiği, diğer teknik yardım teşkilatlarının da iştirak ettiği, Ahmetabad (1979), Arushal/Tanzanya (1981)⁽²⁾ ve Nairobi/Kenya (1981), uzmanlar toplantıları ve eğitim kurslarından sonra, "Küçük Tarım Kooperatifleri Yönetim El Kitabı", FAO tarafından 1982 yılında son şekli ile yayınlanmıştır. 1982 yılından sonra, FAO/DSE, Dakar/Senegal'deki araştırmacı yazar Dieng'le işbirliğine giderek 1982 yılında Cotonou/Benin'de AMSAC yaklaşımı üzerine bir uzmanlar toplantısı, hazırlanan "rehberi" Fransızca konuşulan ülkelerin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde adapte etmek üzere de 1983'de Feldafing/Almanya'da bir eğitim kursu tertip etti.⁽³⁾

AMSAC programı, 4 safhalı olarak planlanmıştır;

1) Politikacılar, kooperatif liderleri ve bütünleştirilmiş yaklaşımdaki eğitimcileri daha duyarlı hale getirmek için, Küçük Tarım Kooperatiflerinin Yönetimi ile İlgili Yönetim El Kitabı hazırlanması.

2) Her ülkenin kendine has özel araç ve eğitim malzemeleri hazırlamasında gelişmekte olan ülkelerin ilgili enstitülerine yardım edilmesi.

3) Eğitim malzemelerinin testini de ihtiva eden hareket-merkezli programların geliştirilmesine yardımcı olma.

4) Kooperatif sistemlerde yönetim kadrosu ve karar vericilere yönelik, yaygın eğitim programları düzenleme.

Nepal, Sri Lanka, Tayland, Kenya ve Tanzania gibi bazı Asya ve Afrika ülkeleri, halihazırda bu programın üçüncü ve dördüncü safhasına gelmiş, kooperatif yöneticilerine tavsiye etmek ve eğitim programlarında kullanılmak üzere ülkenin özelliklerine has yönetim el kitapları geliştirmişlerdir.

2. AMSAC Yaklaşımının Sunulması

AMSAC yaklaşımı üç hüküm üzerine dayanmaktadır;

1) Hem yatay ve hem de dikey yönde bütünleşmiş bir kooperatif birliği sisteminin oluşturulması, birim kooperatifleri, üretimden pazarlamaya kadar olan bütün safhalardaki iktisadi faaliyetleri gerçekleştiren potansiyel olarak çok güçlü teşekküllerin bir alt birimi haline getirir.

2) Köylerde, küçük tarım üreticilerinin beklentileri, değer yargıları ve normlarını dikkate alan yerel kooperatif örgütlerin oluşturulması, çiftçi üyelerin kooperatifleri, kendi kaynaklarını değerlendirebilecekleri, faaliyetlerini kontrol edebilecekleri bir teşekkül olarak görmelerini temin eder. Köylerde veya kırsal kesimde, en alt seviye ve en küçük birim olarak örgütlenecek bu kooperatifler, en üst seviyede profesyonel olarak faaliyet gösteren bütünleşmiş kooperatif işletmelerin birer parçası olacaklardır.

3) Özel olarak kooperatif yöneticisi olarak eğitilmiş yöneticiler, değişme ajanı veya gelişimci müteşebbis olarak fonksiyon görecek, çalışmalarını kooperatif üyelerinin menfaatine olacaktır.

2.1. Bütünleşmiş Kooperatif Sistemlerine Karşı Klâsik Kooperatifler

2.1.1. Tüccar Karakteri Hakim Klâsik Kooperatifler

Birçok gelişmekte olan ülkede, hükümetlerin desteklediği ve teşvik ettiği kooperatif birliklerinin, hükümetlerin yüksek beklentilerine cevap veremediği görülmüştür. Hükümetlerin kontrolü altındaki kooperatifler, ya şehirlerde yaşayanların tüketim ihtiyaçlarını karşılamak, ya da ihraç etmek üzere pazarlanabilir tarım üretimini teşvik etmek gayesiyle faaliyet göstermektedirler. Tıpkı bir tüccar gibi faaliyet gösteren bu kooperatifler, üretim, finansman sağlama ve üretimi teşvik gibi konular yanında üyelerin ürünlerini işlemek ve ilâve gelir yaratmak üzere tarım araçları ve çiftlik imkânlarını kullanma gibi alanlarda da hiç bir ayırım yapmaksızın çalışmaktadırlar. Gupta ve Gaikwada göre⁽⁴⁾, tüccar tipi bu kooperatifleri başarısız kabul etmek gerekir. Çünkü, piyasa mekanizması, girdi-çıktı fiyatları ve tarımsal riskleri fazla dikkate almadan verimliliğin yükseltilmesine ağırlık vermektedirler.

Tüccar tipi kooperatiflerde etkinlik, yıllık ciro, pazarlanan ürün miktarı ve elde edilen kâr gibi kriterlerle ölçülmektedir. Bu tür kooperatiflerin ticari faaliyetlerini desteklemek için anahtar kavram olarak ölçek ekonomisi kullanılmaktadır. Bu kooperatifler küçük toprak sahiplerinin sahip oldukları kaynakları ile aktif şekilde kooperatif faaliyetle-

rine katılması ve üye olmasını teşvik gibi unsurlara fazlaca yer vermemektedirler. Kooperatifin çiftçi/üyelerinin en önemli meselesi olan gelir artışının sağlanması, çok zaman ihmal edilmektedir. Tek başına bir köylünün yapamayacağı, birlikte ve bütünleşmiş çiftçi/üyelerin kooperatif faaliyetlerine etkin şekilde katılması ile sağlanabilecek tarımsal üretimin iyileştirilmesi hedefine de yine bu kooperatif faaliyetlerinde gereken önem verilmemiştir.

2.1.2. Bütünleşmiş Kooperatifler

Bütünleşmiş kooperatif kavramına göre, bir kooperatif örgüt, üretimden tüketime bütün safhaları kapsayan bütünleşmiş bir sistemin parçasını oluşturur ve üyesinin durumunu iyileştirmek gayesini güder. Bu çalışmada "klâsik kooperatif" olarak adlandırılan ve ilk planda hükümetin menfaatlerini gözeten devlet-kontrolündeki tüccar tipi kooperatiflerin tersine, "bütünleşmiş kooperatifler", üyelerinin menfaatlerini maksimize etmeyi amaçlarlar. Benzer şekilde, gerçekleştirilen her faaliyetde kooperatif üyesinin gelirini artırmak ve dış kaynaklardan üyelerine gelir sağlamak prensibine göre çalışırlar. Ancak, bu şekilde bütünleşmiş bir kooperatif teşekkülün başarılı olması, kooperatif yönetiminde uzmanlaşmış yöneticilerin varlığı ile mümkün olur.

2.1.3. Üye Menfaatine Çalışan Gelişimci Müteşebbis Olarak Kooperatif Yöneticisi (6)

AMSAC yaklaşımında bir kooperatif birliğin yöneticisi, mevcut kaynakları kooperatif üyeleri menfaatine en iyi şekilde kullanmayı görev olarak benimseyen bir müteşebbis gibi kabul edilir. Yalnızca büro veya masabaşı işlemleri yapan bir memur gibi değil, dinamik bir kişi gibi davranmak zorundadır. Bunlarında ötesinde, bütün faaliyetlerini üyelerle ve onların temsilcileri ile işbirliği içinde gerçekleştirmek durumundadır.

Gelişimci Müteşebbis olarak kooperatif yöneticisi, kooperatif üyelerinin, ihtiyaçları, değerleri, normları ve sıkıntılarını anlamak üzere kooperatifin faaliyet gösterdiği sosyo-ekonomik çevreyi dikkatli şekilde incelemeli, kullanılmayan veya eksik kullanılan mahalli kaynakları araştırıp, bu kaynakları üyelerinin gelirini yükseltecek şekilde harekete geçirmenin yol ve araçlarını bulmalıdır. Öte yandan, kooperatif yöneticisi, kooperatif tarafından üretilen ürünün potansiyel tüketicilerini bulmak için pazar araştırması yapmalı, kooperatif ve üyelerin menfaati için hükümetin yürüttüğü programları ve diğer teşvik unsurlarını kullanma imkânlarını araştırmalıdır. Üyeleri adına ilgili yerlere başvurular yapmak, sağlık kuruluşları açmak ve üyelerin üretim plânlarını yapmak bu tür faaliyetler arasında sayılabilir.

Daha önce de belirtildiği gibi, kooperatif yöneticisinin durumu çok zordur. Çünkü, kooperatif üyelerinin menfaatine öncelik vermek ve alacağı her türlü kararda onların ve temsilcilerinin görüşlerine yer vermek zorunda olduğu gibi, bir kooperatif işletmenin yöneticisi ve çalışanların başı olarak bankacılar, müşteriler ve aracılarda yaptığı görüşmelerde, temsil ettiği işletmenin etkinliğini ve varlığını sürdürdürebilmesini sağlayacak kararlar almak durumundadır.

2.1.4. Değiştirilmiş Organizasyon Modeli

Bir çok gelişmekte olan ülkede, Avrupa modeli kooperatifçilik ithal edilerek farklı bir sosyo-ekonomik yapı ve politik bünyeye adapte edilmiştir. Ancak, küçük tarım üreticileri için bu kooperatifler yabancı bir örgüt olarak kalmış, kendi örgütleri olarak gör-

memişlerdir. AMSAC yaklaşımına göre, uygun bir örgütlenme modeli seçilerek bu arzu edilmeyen sonuçtan kaçınılabılır ve bütünleştirilmiş bir kooperatif örgütü içinde, tek tek tarım işletmeleri veya küçük üretici grupları sistemin en altındaki ünite olarak yer alabilirler. Bu mahalli üniteler profesyonel kooperatif yöneticileri tarafından yönetilen üretim-merkezli ve çok amaçlı kooperatiflerle birlikte çalışabilirler. Bu arada, kendi durumundaki diğer örgütlerle yatay bir işbirliğini de, dikey olarak teşkilatlanmış bir teşkilat içinde gerçekleştirilmiş olacaklardır.

Bu şekilde bütünleşmiş kooperatif sistemlerinde o yöre çiftçileri, hem kendi değer yargıları ve normlarına uygun örgütlenme modelini seçme, hem de kendi kaynaklarını en iyi şekilde kullanmalarına imkân verecek iyileştirilmiş üretim tekniklerini tercih etme kararlarını vermek zorundadırlar.

Bu, AMSAC yaklaşımına göre, küçük üreticilerin bizzat kendilerinin, kendileri ile ilgili bir organizasyonu ortak hizmetler ve kolaylıklar sağlamak üzere oluşturmaları anlamına gelmektedir. Kooperatifler ve o yörenin çiftçi grupları, bütünleşmiş bir hareket içinde grup taşıyıcıları olarak fonksiyon görmektedirler. Çiftçi grupları, kamu kurumları, teknik ve mali araçlarla yakın işbirliğine giderek temel üretimin plânlanması ve uygulanması konusunda bir dizi yükümlülük almaktadırlar.

2.2. Örnek Model Olarak AMUL-DAIRY

Amul-Dairy, Gupta ve Gaikwad'ın "Küçük Çiftçilerin Yönetim El Kitabında" Hindistan'ın Gujarat bölgesindeki süt üreticileri için örnek olarak kullandığı kooperatif modelinin adıdır ve AMSAC yaklaşımına model olarak gösterilmektedir.

Amul-Dairy, 760 süt kooperatifinin bağlı olduğu, 200.000 üyeli, aileleri birlikte yaklaşık bir milyon kişiyi temsil eden büyük bir örgüttür. Her bir kooperatif seçilmiş bir yönetim komitesine, tam gün ve ücretli çalışan, sayıları 3-10 arasında değişen idari personele sahiptir. Bütün kooperatif, 2000 kişisi merkezde olmak üzere toplam 6000 kişilik personelle çalışmaktadır.

Bu kooperatif, 2-3 litrelik sütler de dahil olmak üzere işlediği bütün sütleri üreticiden kendi araçları ile toplamakta, taşımakta ve merkeze getirmektedir. Kooperatif, üyelerine, kendileri yapmaları halinde hiç bir zaman gerçekleştiremeyecekleri yaygın bir hizmet ve girdi teminini gerçekleştirmektedir.

Bugün, işleme, pazarlama, hizmeti genişletme, süt ineği temin etme, bu inekleri besleme, veterinerlik hizmetleri ve benzeri çok sayıda hizmet, bir çoğu ücretsiz olmak üzere kooperatif tarafından sağlanmaktadır. Üyelere ücretsiz sağlık hizmeti temin etme de bunlar arasında yer almaktadır.

Amul-Dairy kurulmadan önce, küçük üreticiler yıldan yıla üretim değişimleri sebebiyle fiyat belirsizliğine yüksek taşıma maliyetlerine, yetersiz üretimi geliştirme desteğine, düşük üretim değeri payına ve ürettikleri ürünün miktar ve kalitesine katlanmak zorundaydılar. Bütün bunların yanında her türlü kötü uygulamalara karşı korumasız idiler.

Amul-Dairy'nin bütünleşmiş yapısı, üye/çiftçilere bir çok ekonomik ve sosyal menfaatler sağlamıştır. Elde ettikleri gelir ve hizmetler artmış, tehlike seviyesi azalmış, serbestlik ve kendine güven artmış, vasıfları yükselmiş ve şehirlere göç azalmıştır⁽¹⁰⁾. Ayrıca, Amul-Dairy sayesinde gelir fazlası ve sermaye birikimi elde edebilmişlerdir.

Amul-Dairy, zamanla üyeleri için gözle görünür önemli avantajlar sağladı. FAO'nun "Küçük Tarım Kooperatifleri Yönetimi El Kitabı"nda yayınlanan istatistikler, en verimli sezonda günde 600.000 litre süt toplandığını, bunun 250.000 litresinin Bombay dışındaki yakın yerleşim merkezlerinde süt olarak satıldığını, bu satışın yaklaşık 500 km uzağa kadar yapıldığını göstermektedir. Süt üreticilerine her gün 150.000 nakit ödeme yapılmaktadır. Çiftçi sütü, süt toplama merkezine getirdiği zaman karşılığını da nakit olarak almaktadır.

Amul-Dairy, faaliyetlerini daha etkin hale getirmek için, yem fabrikası ve yeni dağıtım sistemini kurdu. Dağıtımda süt toplama işini de gerçekleştiren taşıma ağını gerçekleştirdi. Ayrıca 6 yılda 60.000 kooperatif üyesinin katılımı ile 10.000 hektarlık alanda hayvan yemi bitkisi üretimini gerçekleştirdi. Bu konuda geniş bir kadro ve ekipmana sahip oldu. Her köy Amul-Dairy'e bağlı bir kooperatife sahiptir ve seyyar veterinerlerden biri haftada bir gün bu kooperatife uğramaktadır. Hasta hayvanlar ücretsiz olarak tedavi edilmektedir. Ayrıca, her köyden 4 saatte ulaşılacak acil veterinerlik servisleri de vardır.

Bu şekilde Amul-Dairy, maliyeti süt fiyatlarına dahil edilmiş olan çok sayıda ve yaygın hizmeti üyelerine sağlamakta, bu yolla kooperatifler faaliyetlerini sürdürmek için devamlı şekilde hükümete bağımlı olmaktan kurtulmaktadır.

3. AMSAC - Yeni Bir Yaklaşım veya Orijinal Kavrama Dönüş

FAO ve Alman Uluslararası Gelişme Vakfı tarafından AMSAC programının ortaya atılması, gelişmekte olan ülkelerdeki küçük çiftçi kitlelerinin hayat şartlarını iyileştirmek ve tarım üretimini artırmak için uygun strateji belirleme tartışmalarına çok olumlu katkılarda bulunmuştur⁽¹¹⁾. Gerçek kooperatif faaliyetleri, destekleme, kontrol ve üyelerin kendi menfaatlerine sahip çıkması gibi konulardaki tartışmaları artırdı. Bu arada, ihracat ve pazar için üretimi teşvik etmek gayesi ile hükümetler tarafından desteklenen klâsik kooperatiflerle⁽¹²⁾ mukayese imkânı da doğmuş oldu.

Gupta ve Gailewad tarafından, en uçlarda yer alan kooperatif tiplerine örnek olarak; bir yanda tüccar tipi klâsik kooperatifler, diğer yanda bütünleşmiş kooperatifler gösterilmiştir. Ancak bunlar tamamen birbirine ters şekilde organize olan örgütler değildirlir. Bütünleşmiş kooperatiflerin gerçekten tamamen tersi olan örgütlenme şekli, belki de Gupta ve Gaikwad tarafından üstü kapalı şekilde belirtildiği gibi, tüccar tipi kooperatifler değil, üyelerin aksine hükümet veya birimleri tarafından kontrol altında bulundurululan, sabit fiyat ve kâr marjı ile çalışan; ihraç etmek üzere veya pazara çıkarmak üzere üretimi teşvik eden kooperatiflerdir. Esas olarak girdi arzı, ürün pazarlaması ve kredi meselesi üzerinde duran tüccar tipi kooperatiflerin temel gayesi, kooperatif işletmenin iktisadi etkinliğini devam ettirmektir⁽¹³⁾.

19. Yüzyılda Avrupa'da gelişen küçük tarım üreticileri kooperatifleri, esas olarak üretimi artırmak finansman ve pazarlama problemlerini çözmek gayesini güdüyordu. Kooperatifler bu faaliyetlerini eksik piyasa rekabet şartlarında ve bütün iktisadi gücün, tüccarlar, aracılar, bankerler, bankalar ve büyük ölçekli işletmelerin elinde bulunduğu bir ortamda gerçekleştirmek zorunda idiler. İlk kooperatiflerin görevi, küçük üreticilerin pazarlanabilir ürünleri ve piyasadan talepleri için karşı konulabilecek bir güç yaratmaktı. Küçük üreticiler, kooperatifleri vasıtasıyla, borç bulmak, düşük fiyatla kaliteli girdi sağlamak ve ürünlerini yüksek fiyata satma konusunda mücadele edebiliyorlardı. O dönemde

ve şimdi de temel gaye, üyelerin ekonomik menfaatlerini teşvik etmektir. Bu mücadelede, üyelerin disiplini ve bağlılığı birinci derecede öneme sahip olmakta, yönetim problemleri daha sonra gelmektedir. Ancak kooperatif örgütler güçlendikçe ve piyasada rekabet etmek zorunda kaldıkça, yönetim meselesinin de önemi artmaktadır.

Gelişmekte olan bir ülkede hakim olan tipik siyasi ve iktisadi ortam, hükümet organlarının veya yarı resmi kurumların, üretim ve ihracatı ile olduğu kadar, bankacılık ticaret ve endüstriyel aramalı üretimi ile de ilgilenmelerini gerektirmektedir. Bu durumda, küçük tarım üreticilerinin kendi kendine yardım teşkilatlarının, devletin kontrolü altında olan ticaret ve üretim birliklerine veya bankalara karşı, karşı güç oluşturması mümkün değildir. Böyle bir ortamda tüccar tipi kooperatifler de fonksiyonlarını yapamaz hale gelir. Hükümetin belirlediği fiyatlardan hükümet adına ürün toplayan, girdi dağıtımını yapan resmi bir organ haline gelirler. Kâr marjları da genellikle kooperatiflerin güçlü bir sermaye yapısına sahip olmalarına imkân vermez.

Bu tür kooperatiflerin üyelerine fazla bir menfaat sağlaması mümkün değildir. Çünkü üretici olsun olmasın bütün üyeler aynı muameleye mazur kalmaktadır. Gerçek anlamda yöneticilik ve işletmecilik yapmak için fazla hareket alanı yoktur. Kooperatif işletmeler, devlet işletmelerinin kontrolü altındaki bir idari birim gibi faaliyet gösterir.

Devletin kontrolündeki bu tüccar tipi kooperatifler, yaklaşık olarak 70 yıldır Asya, 40 yıldır da Afrika'daki gelişmekte olan ülkelerde görüldüğü için bu çalışmada klâsik kooperatif adı verilmiştir.

Bu çerçevede, tüccar tipi kooperatiflerle bütünleşmiş kooperatifler arasında ortaya çıkan ilk ve çok önemli fark bu durum değildir. Diğer önemli fark, kooperatifin üyelerin veya hükümetin kontrolü altında bulundurulması hususudur. Tüccar tipi kooperatiflerle bütünleşmiş kooperatiflerin fonksiyonları bakımından da önemli farklar vardır. Ancak kooperatifin üye veya hükümet kontrolü altında olması farklılığına göre ikinci derecede öneme sahip olarak kalmaktadır.

Batılı sanayileşmiş ülkelerde ve Japonya'da İkinci Dünya Savaşından sonra gelişen AMSAC yaklaşımı, kooperatiflerin fonksiyonları ile ilgili olarak yeni düşünceler getirmiştir. Ürün arzı, kredi ve pazarlama gibi klâsik kooperatif hizmetlerinin ötesinde, üretimin teşviki, üretimin plânlanması, tarım üretimi tekniklerinin geliştirilmesi ve üyelerin bu gelişmeden yararlandırılması, tarım ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması, ara mallarının kullanımı ve tarım dışından üyelere ilâve gelir sağlama gibi hizmetler F. Almanya'da 1960'lı yıllardan beri bütünleşmiş kooperatifçilik faaliyeti altında gerçekleştirilmektedir⁽¹⁴⁾. Bütünleşmiş kooperatifçilik hareketi içinde, değişik seviyelerdeki kooperatifler arasında yakın işbirliği ve görev bölüşümü yapılmakta, kooperatif teşekküller birinci veya ikinci dereceden uzmanlaşmaya gitmektedirler. AMSAC tarafından getirilen yenilik, gelişmekte olan ülkelerde bütünleşmiş kooperatifçilik hareketine yer vermesidir.

AMSAC yaklaşımının üçüncü önemli bir fonksiyonu daha vardır ki, bu, kooperatif yöneticisini gelişimci müteşebbis olarak görevlendirmesidir. Ancak bu çok yeni bir gelişme değildir. Kooperatif yöneticisi, hem üyelerin menfaatlerini yükseltmek ve hem de bir işletme olarak kooperatifin varlığını devam ettirmek durumundadır. Üyelerin gelirlerini artıracak yeni kaynaklar bulmak, kullanılmayan kaynakları harekete geçirmek, tehlikeleri azaltmak bu gün artık yaygın şekilde rastlanan kooperatif faaliyetlerini oluşturmaktadır⁽¹⁵⁾.

AMSAC yaklaşımı bu özelliği ile politikacıların, planlamacıların ve kooperatifçilerin dikkatini çekmektedir. Kooperatif yöneticileri, yarı-resmi devlet kurumlarında çalışmış memur olmaktan kurtarılmaktadır⁽¹⁶⁾. AMSAC yaklaşımının ortaya koyduğu yeniliklerin gelişmekte olan ülkelerde uygulanıp uygulanamayacağı ise ayrı bir hususu oluşturmaktadır.

4. AMSAC Yaklaşımının Çalışması İçin Gerekli Şartlar

Hükümetlerin kooperatifleri gelişme aracı olarak gördüğü ülkelerde, AMSAC yaklaşımının uygulanmasının hükümetler tarafından desteklenmesi gerekir. Bu hükümetlerin mevcut kooperatif politikalarını değiştirmesi anlamına gelmektedir.

Kendi kendine yönetilen, finanse edilen ve kontrol edilen bütünleşmiş kooperatifleri, gelişme teşebbüsü olarak faaliyete geçirme düşüncesinin uygulanması, çok zordur. Çünkü Asya'daki bir çok ülkede ürün pazar ve ihrac fiyatı hükümetin elindedir. Ancak, hükümet müdahalesinin sınırlı, fiyat oluşumunda piyasa mekanizmasının etkin olduğu yerlerde durum farklıdır. Hindistan'daki süt üreticileri için oluşturulan bütünleşmiş kooperatif hareketi bu uygulamaya model olabilecek örnektir.

AMSAC yaklaşımının uygulanabilmesi için hükümetlerin bir kaç şekilde destek sağlaması gereklidir;

-1) Hükümetler, bütünleşmiş kooperatifçilik hareketinin gelişeceği uygun ortamı, fiyat, üretim ve benzeri konularda yaratmalıdır. Her alanda müdahaleyi azaltıp, kooperatiflerin faaliyetlerini genişletmesine imkân hazırlamalıdır. Üretimden finansmana birçok alanda bu husus gerçekleştirilebilir. Bütün bunların yanında, kooperatifler tarımsal gelişme ile ilgili resmi kurumlarda temsil edilmelidir.

-2) Kooperatiflerin hangi faaliyetleri yerine getireceğini açıklıkla belirlemeli, serbestlik, sorumluluk ve yükümlülük alanlarını tespit etmelidir. Üretim plânlaması gibi konularda rahat bırakılmalıdırlar. Belirli bir otomobil olmazsa bütünleşmiş kooperatifler fonksiyonlarını yerine getiremezler.

-3) Kooperatif yöneticilerinin belirlenen vasıflara sahip olması, özel bir eğitim almaları ile mümkün olur. Ancak bu eğitim, gelişme ajanı olarak fonksiyonlarının neler olduğunu kavradıktan sonra olmalıdır. Bu hükümete de kooperatif üyelerinin menfaatlerine hizmet edecek kooperatif yöneticilerinin ve yönetici kadronun yetiştirilmesi yükümlülüğünü verir. Bu yöneticilerin önemli özelliği seçilmiş üye temsilcilerinden oluşmasıdır. Tecrübeler, hükümet müdahalesi arttıkça kooperatiflerin etkinliğinin azaldığını göstermektedir.

Burada, hükümetin rolü ile kooperatiflerin performansı arasındaki ilişkinin önemi açık olarak görülmektedir. Kooperatifler hükümetlerden mali destek ve yönetici eleman aldıkları zaman onların kontrol ve denetiminden de kaçamamaktadırlar. Ancak, en azından başlangıçta belirli bir mali destek sağlanmazsa, kooperatifler yeterli sermaye elde edemezler ve hükümete sürekli bağlı kalırlar.

Hükümetlerin kooperatif yönetimine müdahalesinin azaltılması görüşüne karşı, küçük tarım üreticilerinin kendi seçtikleri yöneticilerle kooperatif işletmeleri yürütemeyecekleri ileri sürülmektedir. Hükümet tarafında, kooperatiflerin kendi imkânları ile yönetileceği ve etkin faaliyet göstereceğine karşı bir güven eksikliği vardır.

Öte yandan, kooperatifler devlet görevlileri tarafından yönetildiği zaman üyeler kooperatifi kendi örgütleri gibi görmemekte, gerekli sorumlulukları yerine getirmemektedirler.

İşlerin bu yönde gelişmesi, köklü işbirliğini teşvik etmez. Bütünleşmiş kooperatif sistemleri, üyelerin kendi içinden çıkardığı kimseler tarafından kurulmadıkça, ekonomik açıdan yeterli ve varlığını sürdürebilecek örgütler haline gelemezler.

5) SONUÇLAR

Yönetim, bütünleşme ve üye desteği gibi faktörlerin yetersizliği dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerdeki kooperatifler başarısız kalmaktadır. AMSAC yaklaşımı son 30 yıldır, kooperatiflerin gelişme yolunda karşılaştığı bu tür problemlere yapıcı çözümler getirme gayreti içindedir.

Tarım üreticisinin hayat şartlarını ve tarımsal üretimi iyileştirmek amacıyla üyelerinin menfaatine çalışan dinamik bir teşebbüs olarak kooperatifçilik olayı yeni bir gelişme değildir. Ancak, kooperatiflerin hükümetler tarafından aracı kurumlar olarak kullanıldığı ülkelerde bu gerçek gözardı edilmiştir.

Üretim merkezli ve çok amaçlı bir bütünleşmiş sistem içinde çalışan kooperatif birliği, ilk plânda kendi üyeleri menfaatine faaliyetler gösterdiği gibi, ikinci ve üçüncü seviyede diğer kooperatif örgütlerle işbirliğine giderek, üretim plânları yapma, pazarlama, ürün işleme, tarım alan ve araçlarını kullanma gibi alanlarda da hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde faaliyet göstermektedir. Piyasa şartları sağlandığı takdirde kooperatifler üyelerinin pazarlık gücünü artırabilmekte ve kâr marjlarını yükseltebilmektedir.

Değişme ajanı ve gelişimci müteşebbis olarak kooperatif yöneticisi kooperatif üyelerinin gelirlerini artırmaktadır. Bu yöneticilere, hem üyelerle olan ilişkileri ve hem de hükümetle ilişkilerinde gerektiği ölçüde serbest hareket etme imkânı tanınırsa, sonuçlar çok daha olumlu olacaktır⁽¹⁸⁾. Bu tür kooperatif yöneticilerinin ayrıca kooperatifçilik hareketinin gelişmesini sağlayacak özel bir eğitime tutulmaları gerekmektedir. AMSAC, bu tür eğitim programlarını düzenlemektedir. AMSAC programının ilk ve en önemli amacı, politikacıların, plânlamacıların, eğitimcilerin ve diğer ilgililerin, bu programın ekonomik, sosyal ve politik sonuçlarını benimsemelerini sağlamaktır.

Dipnot ve Referanslar

1. Cf. Münkner Hans. H.: Co-operatives for the Rich or for the Poor? in: Asian Economies, June 1976. No. 17, pp. 32-54, reprinted in Marburg, 1976.
2. FAO: Report on the Expert Consultation on Appropriate Management Systems for Agricultural Cooperatives held in Arusha, Tanzania, 19-23 May, 1980. M/P 1249/E/2.81/1/200.
3. DSE/FAO: Les systèmes de gestion appropriés des coopératives de petits exploitants agricoles, Rapport de la Consultation Internationale organisée a Cotunou, République Populaire du Benin du 7 au 12 Juin 1982, Feldafing 1982, DOK 1148 A/n, IT 75-82-82 ex.

4. Cf. Gupta, V.K. and Gaikwad, D.R.: A Guide to Management of Small Farmers' Cooperatives, FAO, Rome 1982, p. 16.
5. Ibid., pp. 16-19.
6. Ibid., pp. 19, 20 et seq.
7. Cf. FAO: Report on the Expert Consultation on Appropriate Management Systems for Agricultural Cooperatives held in Arusha, op. cit. pp. 8, 15; see also Khan, Mahmood Ali: Changing Perceptions of Organization Development at Local Level in Asia, in DSE Government Promotion of Cooperatives and Other Self help Organizations for Rural Development, Vol. 2, Berlin 1980. DOK 1063 A/a, S. 79-88-80, pp. 57 et seq.
8. Cf. FAO: Report on the Expert Consultation on Appropriate Management Systems.-held in Arusha, op. cit., p. 1.
9. Cf Gupta and Gaikwad: A Guide to Management., op. cit., pp. 24-26.
10. Cf. FAO: Report on the Expert Consultation on Appropriate Management Systems. held in Arusha, op. cit., p. 11.
11. See for instance: Asian Development Bank, Rural Asia: Challenge and Opportunity, Supplementary Papers Volume IV, Administration and institutions in Agricultural and Rural Development, Manile, 1978; DSE Government Promotion of Cooperatives and Other Sell-help Organizations for Rural Development, Berlin 1980, Vol. 1 and 2, DOK 1063 A/a S. 79-88-80.
12. Cf. DSE/FAO: Les systèmes de gestion appropriée., op. cit., pp. 57 et seq The term "conventional cooperative" is used instead of "merchant-type cooperative" in the draft of the French version of the "Guide to Management of Small Farmers' Cooperatives" presently prepared by the DSE.
13. Cf. Gupta and Gaikwad: A Guide to Management., op. cit., p. 17.
14. E.g. Dülfer, E.: Organization and Management of Cooperatives, in: Co-operatives and Economic Growth, Report on the Sixth International Conference on Co-operative Science, GieBen, 1969, Göttingen 1971, pp. 74 et seq.; Münkner, Hans-H.: The Formation of Intergrated Systems of Co-operative Societies, in: International Co-operative Alliance, Review of International Co-operation, Vol. 71, No. 2, 1978. pp. 106 et seq.
15. E.g. Draheim, G.: Der Genossenschaftsleiter. Beitrag zur Onternahmensführung bei Genossenschaften (The Co-operative Director, A Contribution to Co-operative Management Problems), in: Zur Okonomisierung der Genossenschaften (On the Economization of Co-operatives), Göttingen 1967, pp. 290 et seq.
16. Cf. Münkner, Hans-H.: Problems of Co-operative Management in Africa, in: ILO, Co-operative Information, 3/77, pp. 41 et seq.
17. Cf. Watzlawick, H.: Aspects of Co-operative Management, in: Management and Productivity, ILO, No. 36, 1971/1, p. 49.
18. Cf. DSE: Cooperative Law in Southern Asia - a Comparative Approach, Berlin 1981, DOK 1107 A/a, S 79-28-81.

TÜRKİYE'DE KONUT KOOPERATİFÇİLİĞİNİN SORUNLARI

Dr. Kemal GÖRMEZ

Hızla kentleşen bir Türkiye'de kentsel konut açığı sanırız kentlerin ve ülkenin önemli sorunlarından biri olmaya devam edecek. 1940'lı yıllardan itibaren nüfus artışına ve sanayileşmeye paralel olarak başlayan hızlı göç İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana gibi büyük kentleri 1970'li yıllardan itibaren ciddi anlamda zorlamaya başladı. Hızlı göçle birlikte ortaya çıkan sorunlardan sanırız en önemlisi de konut açığı oldu. Bu açık zaman süreci içerisinde gecekondular ile kapatılmaya çalışıldıysa da, sorun çözülemedi.

Genel olarak ülkenin, özel olarak da büyük kentlerin konut açığının giderilmesi için uygulanan ve uygulanabilecek bir dizi tedbir arasında konut kooperatifçiliği de sayılabilir. Ancak Türkiye'de konut kooperatifçiliği istenilen gelişmeyi gösteremedi. Biz bu çalışmada konut kooperatifçiliğinin sorunları üzerinde genel bir değerlendirme yapmaya çalışacağız.

Türkiye'nin Konut Sorunu

1970'li yıllardan başlayarak Türkiye gündeminde ilk sıraları işgal eden konut sorunu bugün de önemini korumaktadır. Türkiye'de konut sorunu konut açığı, gecekondular, sağlıksız konut şeklinde kendini gösterirken, son yıllarda bu sorunlar içinde konut açığı ön plana çıkmaya başlamıştır.

Nüfus artışı ve yenileme dolayısıyla ülkenin konut ihtiyacı 500 bine yaklaşırken, yıllık konut üretiminin 250-300 bin civarında olduğu görülmektedir. 1970'li yıllardan beri hemen hemen her yıl ihtiyacın yarısından daha az konut üretimi gerçekleştiği için de geçmişte büyük miktarda bir konut açığı oluşmuştur. Bu açık bazı yörelerde gecekondular gibi sağlıksız konutlarla karşılanırken, bazen de barınma yoğunluğu yükselttilerek sorun geçiştirilmektedir. Diğer taraftan nüfusun yüzde 40'ına yakın bir kesiminin yaşadığı kırsal alanda bulunan konutların, konut standartlarından yoksun olması sorunu bulunmaktadır. Bazı verilere göre kırsal alan konutlarının çok büyük bir kısmı konut standartlarından yoksun ve yenilenmesi ya da iyileştirilmesi gereken konutlardır. Ancak konunun bu kısmı genellikle gözardı edilmekte ve kentsel konut açığı ile ilgili politikalar üretilmemektedir.

Konut açığı dolayısıyla ortaya çıkan gecekondular sorunu ise sürekli olarak geçici ve günlük politikalarla çözümlenmeye çalışılmaktadır. Gerçi tapu tahsis belgesi uygulaması ile bazı gecekonduların ıslahı veya tasviyesi mümkün olduysa da, Türkiye'de gecekondular ile ilgili köklü tedbirlere yine ihtiyaç bulunmaktadır.

1980'li yıllarda konut sorununun çözümünde konut kooperatifçiliği de bir yol olarak kullanılmaya çalışılmış ve konut kooperatifçiliği geliştirilmiştir. Ancak 1980'li yılların sonuna doğru bu alanda da sorunlar artmaya başlamıştır.

Konut Sorununun Çözümünde Konut Kooperatifçiliği

Pekçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de konut sorununun çözümünde bir yol olarak görülen konut kooperatifçiliği Tüketim kooperatiflerinin bir kolu olarak ilk kez İngiltere'de gelişmeye başlamış ve daha sonra İskandinav ülkelerinde konut sorununun çözümünde önemli bir rol oynamıştır⁽¹⁾. Bazı Avrupa ülkelerinin yanında Hindistan, Japonya, Mısır gibi ülkelerde de yaygın bir biçimde başarı ile uygulanan konut yapı kooperatifçiliği, ülkemizde sağlıklı bir biçimde uygulanmamaktadır.

Ortaklarına ucuz ve elverişli şartlarda sosyal konut üretmeyi amaçladığında yapı kooperatiflerinin başarı şansı yükselmektedir. Kaynak sıkıntısının büyük olduğu ülkelerde, konut sorununun yapı kooperatifleri yoluyla çözülmesi oldukça akılcı bir faaliyetlerdir. Bugün yıllık konut üretiminin İsviçre'de yüzde 13.7'si, Çekoslovakya'da yüzde 38.3'ü, Norveç'te yüzde 28.8'i konut kooperatiflerince gerçekleştirilmektedir⁽²⁾.

Ülkemizde konut üretimi içerisinde kooperatiflerin yeri bu derece büyük değildir.

Türkiye'de kooperatifler Osmanlı Devleti'nden buyana varolan bir kurumdur. Konut Kooperatifçiliğinin ilk örneklerine İstanbul'da 1900'lü yıllarda rastlanılmaktadır. Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte Ankara'nın konut sorununun çözümünde kooperatiflikten yararlandığı görülmektedir. Özellikle memurlara yönelik devlet destekli kooperatiflik uygulamaları Ankara'da gerçekleştirilmiştir. 1960'lı yıllara kadar da Ankara dışında küçük bazı örnekleri dışında kooperatiflik uygulamasına rastlayamıyoruz. Kentleşme ve nüfus artışının etkisiyle özellikle 1970'li yıllarda kentlerde konut sorununun ağırlaştığını, buna paralel olarak da konut kooperatifçiliğinin konut sorununun çözümünde ciddi bir yol olarak algılanmaya başladığını görüyoruz. Nitekim 1978 sonrasındaki konutla ilgili düzenlemelere baktığımızda kooperatifçiliğin önemli bir yer işgal ettiği ve konut kooperatifçiliğinin özendirilmeye çalışıldığını görmekteyiz. Öncelikle 1978-1979 yılında memur ve diğer çalışanların kooperatifçiliğe özendirilmesi, ardından da 2487 sayılı Toplu Konut Kanunu ile genel olarak kooperatifçiliğin özendirilmeye çalışılması izlenen gelişmelerdir. 2487 sayılı yasa ile kurulacak bir fondan toplu konut kuruluşlarına kredi verilmesi ve ardından da yerel yönetimlerin konut alanına girmesi Türkiye'de 1980 sonrasında kooperatiflik faaliyetlerine canlılık kazandırmıştır. Yasal destek kısmen 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu ile de sürdürülmüştür. Ancak 1987 yılı sonrasında bazı yönetmelik değişiklikleri ve devletin konut kredilerine kaynak aktarmaması sonucu kooperatif faaliyetlerinin ikinci plana atıldığını söyleyebiliriz.

Gerek yasal bazı eksiklik ve olumsuzluklar gerekse diğer sebepler dolayısıyla Türkiye'de konut kooperatifçiliği kendisinden beklenen fonksiyonu icra etmemektedir. Bu safhada anabaşlıklarıyla Türkiye'de konut kooperatifçiliğinin sorunlarını tartışmak istiyoruz.

Türkiye'de Konut Kooperatiflerinin Sorunları

Kooperatiflerin sorunlarını ülke sorunlarından ayrı tutmak doğru olmaz. Ülkenin iktisadi, sosyal, siyasal yapısı ile konut ve kentleşme sorunları arasında doğrudan ilişkiler bulunmaktadır. Ekonomik olarak güçlü bir ülke ya da demokratik toplumun bütün kurum ve kurallarıyla işlediği bir ülkede kooperatiflerin sorunlarının bugünkünden çok daha az olacağı rahatlıkla söylenebilir. Tabiidir ki Türkiye'de kooperatiflerin sorunlarının çözümü de soruna sebep olan ekonomik, sosyal ve siyasal yapının sorunlarının çözülmesine bağlıdır. Ancak hemen belirtelim ki, Türkiye'de konut kooperatiflerinin ve kooperatifçiliğinin, yasalardan, uygulanan politikalarından ve diğer başka etmenlerden kaynaklanan ve giderek ağırlaşan sorunları bulunmaktadır.

Sorunlardan ilki kooperatifçilikle ilgili yasalardan kaynaklanmaktadır.

Kooperatifçilikle ilgili temel yasa 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'dur. Bu yasanın çıkarıldığı yıllar itibariyle, Türk Kooperatifçiliğinin gelişimine ciddi katkıları olmuştur. Ancak, değişen zaman ve şartlar dolayısıyla pekçok hükmü uygulanamaz hale getirmiştir. Bu kanun 1988 yılında 3476 sayılı kanunla değiştirilmiştir⁽³⁾. 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu üretim, tüketim ve yapı kooperatiflerini farklılıklarına bakmadan aynı kalıba sokması ve son 20 yılda ortaya çıkan değişimler karşısında fonksiyonunu ifa etmemesi noktalarından eleştiriye konu olurken, 3476 sayılı Kanunun da bu hususlara çok fazla dikkat etmediği görülmektedir. Ancak yine de 3476 sayılı kanunun bazı hükümleri ihtiyaçlara cevap verecek nitelikler taşımaktadır. Özellikle keyfi sebeplerle ortaklıktan çıkarılmayı zorlaştırması konut kooperatifçiliği için ciddi faydalar sağlamıştır. Aynı şekilde kooperatif üst kuruluşlarının örgütlenmesi ile ilgili hükümler ile kooperatiflerin dayanıklılıktan kurtarılmasına yönelik hükümler kooperatifçiliğin güçlenmesine önemli katkıları bulunan hükümler olarak gözükmektedir.

Ancak anılan kanuni düzenlemede de konut kooperatiflerinin diğer kooperatiflerden ayrı düzenlemeye konu olmaması, denetiminin Sanayi ve Ticaret Bakanlığına verilmesi gibi olumsuzluklar bulunmaktadır.

Yasalardan kaynaklanan sorunlardan birisi de Toplu Konut Kanunlarının konut kooperatiflerine bakış tarzıdır. Her ne kadar 2487 sayılı Toplu Konut Kanunu sonrasında konut kooperatifçiliği özendirilirdiyse de, bu dönemde uygulanan politikalarda bir tutarlılık olmaması, Türkiye'deki konut kooperatiflerini zor durumda bırakmıştır. Bir yasa ya da yönetmelikle desteklenen konut kooperatifçiliği, bir iktidar ve peşinden görüş değişikliği ile kösteklenmeye çalışılırsa konut kooperatiflerinin çok başarılı olması beklenemez. Ya da bir dönem konut kooperatiflerine verilen krediler artırılır, faizler düşürülürken, hemen ardından bir düzenleme ile tam aksi eylemler gerçekleşirse, kooperatifçilikten başarılı sonuçlar almak düşünülemez.

Son beş altı yıl içinde yukarıda belirtilen olguların yaşanması 1980'li yıllarda sayıları hızla artan ve konut üretiminde önemli bir yere gelen konut kooperatiflerini oldukça güç durumda bırakmıştır.

Konut probleminin çözümünde önemli bir fonksiyon icra eden konut kooperatifçiliğinin gelişmesi sadece yasal yollarla onlara maddi destek sağlamakla gerçekleştirilemez. Türkiye'de konut üretiminde özellikle büyük kentlerde arsa önemli bir yere sahiptir. Zaman zaman inşaat maliyetlerinin yüzde 50'si kadar bir yere sahip arsa maliyetleri konut kooperatiflerinin başarısında önemli bir etkidir. Arsa Ofisi bir zamanlar bu amaçla

faaliyet gösteren bir kuruluş olarak düşünülmüştü. Aynı şekilde Bayındırlık ve İskan Bakanlığının benzer görevleri bulunurken, belediyelerin de arsa üretiminde önemli bir fonksiyonu bulunmaktadır. Hakikaten arsa üretiminin gerçekleştiği ve kooperatiflere ucuz arsa temin edildiği dönemlerde kooperatiflerin başarısının arttığını görüyoruz. Ancak son yıllarda arsa ile ilgili kuruluşların bu fonksiyonlarını icra ettiklerini söylemek doğru olmaz. Arsa, spekülatif bir değer taşıdığı için bazı kooperatifler bu yolu da kullanmaktadır. Konut kooperatiflerinin ve konut kooperatifçiliğinin önemli sorunlarından birisi de kooperatifçiliğin amaçlarından sapmalar göstermesidir. Kooperatifçilik, özellikle konut alanında dar ve sabit gelirlilerin küçük tasarruflarını birleştirerek ortak bazı çıkarlar ve güç-birliği sağlamaları esasına dayanmaktadır. Ancak Türkiye'de gerek yasalar, gerekse kredilendirme ve benzeri sebeplerle, konut kooperatifçiliği dar gelirlilerin uğraş alanı olmaktan çıkmıştır. Bir taraftan arsa fiyatlarının yükselmesi, diğer taraftan ülkenin ekonomik ve sosyal şartları, dar gelirlileri kooperatif kurmak ve üye olmaktan alıkoymaktadır. Mevcut piyasa koşullarında dar ve sabit gelirlilerin kooperatifler kanalıyla konut sahibi olma imkanları hemen hemen hiç kalmamıştır. Ve dolayısıyla kooperatifçilik daha ziyade varlıkların daha fazla rant elde etmek amacıyla, devletin zaten kıt olan kaynaklarını kullanmaları sonucunu doğuran bir faaliyet haline gelmiştir.

Yasaların da buna müsait olması kooperatiflerin amaçlarından sapmalarını ortaya çıkarmaktadır. Türkiye'de 1988 sonrasında ikincil ve lüks konutlara konut kredisi verilmesi bu süreci hızlandırırken, mevcut konut kooperatiflerinin genellikle yüksek gelirli lere ikinci ya da üçüncü konutları üretmek üzere faaliyette bulunduğu gözlenmektedir.

Kredilendirme, devlet desteği gibi şartların ve konut ve kooperatif yasalarında kooperatiflerin amaçlarından sapmasına yönelik hükümlerin yeniden gözden geçirilmesinde yarar bulunmaktadır. Bu çerçevede devlet desteğinin, ya da devletin lüks konut üretiminin sosyal konutlara kaydırılması, sorunun çözümünde katkıda bulunur. Kooperatiflere devletin mali desteğinin, denetimi de getirdiği bir gerçektir. Ancak devletin sosyal devlet olma fonksiyonunu, kooperatiflere, denetim ve baskıyı peşinden getirmeyecek biçimde kaynak aktarmakla göstermesi gerekmektedir.

Konut alanında faaliyet gösteren Emlak Bankası ve Toplu Konut İdaresinin son yıllarda gerçekleştirdiği uygulamalar konut kooperatifçiliğini zora sokan uygulamalardır. Emlak Bankası ülkenin kaynaklarını kullanarak konut üretme faaliyetini sürdürmektedir. Dolayısıyla bu faaliyetlerini ülke ihtiyaçlarına uygun bir biçimde planlayıp uygulamakla yükümlüdür. Ülkenin konut ihtiyacı ise yılda 500 bin civarında konuttur. Bu ihtiyacın yarıya yakını şu ya da bu biçimde karşılanmaktadır. İhtiyacın tamamını karşılamaya kaynaklar yetmediği sürece konut ihtiyacı olanlara mümkün olan en ucuz maliyetle konut standartlarına uygun konut üretmek devletin görevidir. Bir Devlet Kurumu olan Emlak Bankası'nın ve zaman zaman da Toplu Konut İdaresi'nin lüks ve genellikle toplumun en üst gelir grubuna giren insanlara rant temin edecek konutlar üretmek yerine daha düşük maliyetli konutlar üretmesi veya kiralık konut üretmesi bir zorunluluktur. Özellikle son yıllarda Emlak Bankası sadece toplumun binde birinin satın alabileceği konutlar üretmekle dar ve sabit gelirlilerin kaynaklarını üst gelir gruplarına transfer etmektedir. Emlak Bankası'nın bir özel banka olarak, bankacılık faaliyetlerinin gereği bir biçimde kaynak transferi yapması yadırganacak bir durum olmamakla beraber, devletin konut politikasının bir aracı olarak bu kaynak transferini yapması yanlıştır.

Toplu Konut İdaresinin de hem konut üretiminde hem konutların kredilendirilmesinde sosyal konut yapımına ve dar ve sabit gelirlielerin kurdukları kooperatiflerin kredilendirilmesine öncelik vermesi gerekmektedir.

Aynı şekilde kamu kurum ve kuruluşlarının lojman yapım faaliyetlerinin de konut politikası çerçevesinde düşünülmesi gerekmektedir. Emlak Bankası örneğinde olduğu gibi bazı kamu kurumlarının lojman adıyla konut üretimine katkıda bulunmaları yanlış değildir. Ancak bu lojmanlardan genellikle üst düzey bürokratların ve konut sahibi olan ya da konut sahibi olma imkanı bulunan insanların faydalanması yanlıştır. Dolayısıyla bu uygulamada sonuçta konut, arsa spekülasyonu ve kira sorununun ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Kooperatifler ve Denetim

Türk Konut Kooperatifçiliğinin en tartışmalı sorunlarından birisi kooperatiflerin denetimi sorunudur. Kooperatifler fertlerin kendi iradeleriyle biraraya gelerek oluşturduğu ve yönetimini ve denetimini bizzat kendilerinin gerçekleştirdiği demokratik kuruluşlardır. Bu şekliyle işlemleri, faaliyette bulunmaları halinde ekonomik, sosyal ve siyasal işlevlerini yerine getirebilirler. Ancak Ülkemizde, devlet kooperatifleri sürekli denetleme ihtiyacı içinde bulunurken, toplum da devletin kooperatifleri denetlemesi lehinde tavır almaktadır.

Devletin kooperatiflerin kuruluş ve çalışmaları esnasında, ya da kooperatifleri geliştirmek amacıyla maddi destek sağladığı ve ardından da denetleme gereği duyduğu görülmektedir. Prensipten kooperatifler devletten ayrı ve yargı dışında hiçbir denetime tabi olmaması gereken kuruluşlardır. Öncelikle kooperatiflerle ilgili yasalarda bu durumun dikkate alınması ve denetimle ilgili hükümlerin yasalardan ayıklanması gerekmektedir. Gerçi konut kooperatiflerinde diğer kooperatif alanlarından daha az bir denetim bulunmaktadır, ama yine de yasa konut kooperatiflerinin denetimi konusunda Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nı yetkili kılmıştır. Mevcut denetim biçimleri, bir vesayet ilişkisi getirdiği için kooperatiflerin gelişimini engellemektedir.

Devletin kooperatiflere desteği olsa dahi bu desteğin denetim biçiminde bir sonuç getirmesi sağlıksızdır. Bu durum hem kooperatiflerin sağlıklı gelişimini, demokratik gelişimini engellemekte, hem de verimli çalışmasının önüne engeller koymaktadır. Kooperatifler üzerinde devletin denetimi sadece ve sadece hukuk kuralları çerçevesinde ve yargı yoluyla olmalıdır.

Kooperatifçiliğin temel değerlerinden birisi katılımdır. Katılım yolu ile demokrasiyi gerçekleştirmek asıldır. Dolayısıyla kooperatiflerin yönetim ve denetimde üyelerden başka güç yoktur. Bu durum kooperatifçiliğin amacına uygun olarak faaliyet göstermesini sağlar. Ülkemizde kooperatiflerin önemli sorunlarından birisi belki de en önemlisi kooperatif üyelerinin, ortaklarının, yönetim ve denetim organlarında yeterince etkin olmamalarıdır. Bu durumda da kooperatifler adeta bir profesyonel grubun etkinlik alanı olarak kalmaktadır. Yolsuzluk ve benzeri olumsuz sonuçlar ortaya çıktığında da devletten yardım beklenmektedir. Kooperatiflerin, amaç dışı faaliyetlerinin önlenmesinin yolu, üyelerin bizzat yönetim ve denetim fonksiyonlarını üstlenmeleri ile olur. Türkiye'de katılım ve kendi kendini yönetme bilinci tam olarak oluşmadığı ya da oluşturulmadığı için kooperatiflerin kooperatif ilkelerine uygun çalışması da mümkün olmamaktadır.

Kooperatiflerin son yıllarda yolsuzluğa konu oldukları da en büyük şikayet konularından birisidir.

Devletten denetim beklemek yerine daha kuruluş ve üyelik aşamasında yapılabilecek bazı şeyler bu yolsuzlukları önleyebilir. Bunun için Kooperatif anasözleşmelerinin üyelerince görülüp incelenmeleri başta olmak üzere birçok şeye dikkat edilmesi gerekmektedir. Halkın üyelik esnasında ve daha sonraki ilişkilerinde olağan ticari kurallara uymaları bile birçok problemi çözecektir.

Kooperatifler ve Yerel Yönetimler

Kooperatifçilik ve yerel yönetimler toplumun demokratikleşmesinde, toplumsal çıkarların gözetilmesinde benzer kuruluşlardır. Bunlara sendikaları ve tüketici derneklerini de eklemek gerekir. Dolayısıyla kooperatif faaliyetlerinde yerel yönetimlere ve sendikalara büyük görevler düşmektedir. Özellikle yerel yönetimlerin, kooperatiflere arsa tahsisi, kooperatiflere, maddi kaynak aktarımı, kooperatiflere üyelerini ortak etmesi ya da kooperatif faaliyetlerine öncülük etmesi ile hem kooperatif faaliyetleri gelişecek hem de yerel halk yerel yönetimlerden daha büyük hizmetler elde edecektir. Türkiye'de son yıllara kadar yasalarda imkan olmasına rağmen yerel yönetimlerin ve sendikaların konut kooperatiflerine sıcak bakmadıkları görülmektedir. 1980 sonrasında gerçekleştirilen birkaç deneme, konunun önemini daha belirgin bir şekilde ortaya koymuştur. Başta Batıkent olmak üzere belediyelerin ortak oldukları ya da teşvik ettikleri kooperatiflerin kısa sürede yerel halka büyük imkanlar sundukları görülmektedir. Kooperatifçilik ve konutla ilgili yasalarda bu tip bazı düzenlemelerin yapılmasında büyük yararlar vardır. Bilindiği üzere batılı demokratik ülkelerde artık konut tamamıyla yerel yönetimlerin ilgi ve uğraş alanı halindedir. Ve pekçok ülkenin konut sorununun çözümünde yerel yönetimler önemli işlevler görmüşlerdir.

Kooperatifçiliğin Türkiye'de sorunlarından birisi de bireylerin konut ve konut donanımları karşısında istek ve inisiyatiflerinin dikkate alınmamasıdır. İnsan donanım olarak farklı özelliklere sahiptir. Bireylerin tercihleri birbirinden farklılık gösterir. Onun için tekdüze ve aynı biçimde yapılmış konutlar bireyleri mutlu etmez. Konut donanım olarak insan ihtiyaçlarına cevap verebildiği sürece insan verimini ve huzurunu artırır. Son yıllarda konut kooperatiflerince gerçekleştirilen site ve benzeri yapılaşmaların bireylerde ve ailelerde büyük huzursuzluklara yol açtığı görülmektedir. Sorun sadece konutların iç donanımları ile ilgili de değildir. Konut alanlarının sosyal-kültürel bazı ihtiyaçları da karşılaması gerekmektedir. Pekçok konut kooperatifi yeşil alan, eğitim, dinlenme, alışveriş gibi tesisleri düşünmeden konut üretmekte ve bu durum da konut sahiplerini olumsuz etkilemektedir. Bu sorunun çözümünde her ne kadar kooperatif üyelerine büyük görevler düşmekteyse de imarla ilgili yasalarda gerekli düzenlemelerin de yapılması gerekmektedir. Yapı izni ve kullanım izni verilmesi esnasında bu hususlara riayet edilmesinin sağlanması gerekmektedir.

Sonuç

Türkiye'de erken örnekleri görülmesine rağmen oldukça geç gelişen konut kooperatifçiliği ülkenin olumsuz şartları dolayısıyla sağlıklı gelişim gösterememiştir. Ancak konut açığının giderilmesinde rolü hiç bir şekilde inkar edilemeyen konut kooperatifçiliğinin geliştirilmesi bir zorunluluktur.

Sonuç olarak Türkiye'de konut kooperatifçiliğinin başarısı mevcut sorunların giderilmesine bağlıdır. Bu çerçevede :

Konut kooperatiflerinin üst örgütlenmelerinin sağlanması, denetim fonksiyonunda bunların da görev yapması,

Kooperatif yasalarındaki eksikliklerin kısa sürede giderilmesi ve devletin yargı dışındaki denetim, gözetim görevinin kaldırılması,

Kooperatif üyelerinin katılma, yönetme ve denetim fonksiyonlarına işlerlik kazandırılması,

Devletin ucuz arsa ve kredilendirme konularında daha hassas davranmasının sağlanması,

Toplu konut kanunlarında kooperatifçiliği özendirici ve destekleyici hükümlerin yer alması,

Yerel yönetimlerin ve sendikaların kooperatif faaliyetlerine etkin katılımının sağlanması gerekmektedir.

Kaynakça

- (1-) Keleş, Ruşen: Türkiye'de Konut Kooperatifleri, Ankara 1967, s. 19.
- (2-) Keleş, Ruşen: Kentleşme Politikası, Ankara 1993, s. 292.
- (3-) Resmi Gazete; Tarih 25.10.1988, Sayı 19970.

TÜRKİYE'DE İKİNCİ ÜRÜN TARIMI

Prof. Dr. Celâl ER

GİRİŞ

Günümüz toplumları ekonomik büyüme ve kalkınmada birbirleri ile büyük bir yarışa girişmiş durumdadırlar. Az gelişmiş toplumlar sanayileşmeye çalışırken, kalkınmış toplumlar sanayiye ilişkin teknolojilerini geliştirmeye devam etmektedirler. Fakat sanayinin yanbaşıında, özellikle açlık tehlikesinin belirlediği günümüzde, her türlü tarımsal verimliliğin artırılması ve tarım alanlarının geliştirilmesi hayati bir öneme sahiptir.

Bulduğumuz yüzyıl içerisinde insanlığın karşılaşmakta olduğu tehlikelerin en önemlilerinden birisi, dünyamızda yaşayan nüfusun hızlı bir şekilde artmasına karşılık, sınırlı tarım alanlarında üretim yapılması zorunluluğudur. Dünya üzerindeki tarım alanları bugün için son sınırına dayanmıştır ve yeni alanların üretime açılması gibi bir durum ihtimal dahilinde değildir. Bu durum karşısında yapılacak iş eldeki sınırlı kaynakları en iyi şekilde kullanmaktır. Bu kullanım sırasında da sadece bugünü değil, yarını da düşünmek ve elimizdeki değerleri korumak gerekmektedir. Ama ne yazık ki, insanoğlu sahip olduğu bu sınırlı kaynakları bilinçsiz ve hor kullanmakta, gün geçtikçe tüketmektedir. Çevre kirlenmekte, ormanlar hızla daralmakta ve her yıl bir çok canlı türü yeryüzünden yok olup gitmektedir.

Gittikçe insanlığa dar gelmeye başlayan dünyamızdaki tarım alanlarının amacı dışında kullanılmasına ilave olarak, yetersiz yağışın doğurduğu kuraklık felaketine ve bunlara bağlı olarak çığ gibi büyüyen açlık problemine henüz bir çözüm bulunamamıştır.

Bu olumsuz tablo içinde, Türkiyemiz toprak ve iklim yapısı yönünden dünyadaki pek çok ülkeye göre avantajlı bir konumda yer almaktadır. Ülkemiz çok değişik makro ve mikroklimalar yanında, değişik topoğrafya ve toprak özellikleri ile çeşitli ürünleri başarıyla yetiştirme şansına sahip bulunmaktadır. Dünyada birkaç ülkeye nasip olan, kendi nüfusunu hiç kimseye muhtaç olmaksızın besleyebilme imkânı, bizim topraklarımızda mevcuttur. Fakat yazık ki, sahip olduğumuz bu yüksek potansiyeli yeteri kadar değerlendirebildiğimizi söylemek çok zordur. Tarımını yaptığımız birçok bitkide üretimimiz arzu edilenin ve mümkün olanın çok altında gerçekleşmekte, kendimizle beraber çevremizdeki bir kaç ülkeyi daha doyurabilecek doğal kaynaklara sahip olduğumuz halde, bu olanaklarımızı en iyi şekilde kullanmış ve lâıyk olduğumuz hayat standardını yakalayabilmiş değiliz.

Var olan kaynaklarımızdan daha üst seviyede yararlanabilmek ve ülkemize tarımda ihtiyacı olan hamleyi sağlayabilmek için çalışmalar yapılmakta ve son yıllarda bazı projeler ortaya konmaktadır. "İkinci Ürün Tarımı" da bu meyanda ele alınabilecek önemli bir projedir.

İKİNCİ ÜRÜN TARIMI NEDİR?

Tarım alanlarının son sınırına ulaştığı ülkemizde birim alanı en iyi şekilde değerlendirmek önemli hedeflerden biridir. Giderek artan tarım ürünleri ihtiyacımızı karşılamak, yeni tarım toprakları açarak değil, var olan topraklarımızda gerçekleştirdiğimiz üretimi artırarak mümkün olacaktır. Türkiye tarımında birim alan üretkenliğinin, ileri teknolojide tarım yapan ülkelere göre düşük olmasında, teknoloji ve girdi kullanımının yetersizliğinin yanı sıra, doğal koşulların elverişliliğinden yeteri kadar yararlanamama ve ekonomik üretim bileşimlerine uyumsuzluğun da önemli rolü söz konusudur.

Tarımsal üretimi artırmanın çeşitli yolları vardır. Su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesi, değişen iklim ve toprak koşullarına uyumlu üretim tekniklerini yaygınlaştırma, mekanizasyon, gübreleme, hastalık ve zararlılarla mücadele, üstün nitelikli tohumluk ve damızlık gibi temel girdilerin kullanılması yüksek üretimi sağlayan kriterlerdir.

Birim alanı iyi değerlendirip üretimi artırmanın bir diğer yolu ise iklim ve toprak koşullarının elverdiği ölçüde, aynı tarladan, aynıyıldan birden fazla ürün alabilmektir. İşte bu yolla tarım alanlarımızın daha üretken biçimde kullanılabilmesi için Tarım ve Köy İşleri Bakanlığınca "İkinci Ürün Tarımı Araştırma ve Yayım Projesi" 1982 yılında uygulamaya konulmuştur. Kıyı bölgemizdeki üretim potansiyelinin daha iyi değerlendirilmesini sağlayacak bu projenin amacı tahıl ve öteki ana ürünlerin üretimini azaltmaksızın belli ürünlere yeni ekim alanları kazandırmak, çiftçilerimize ve ülkemize tarımsal ve sosyo-ekonomik yararlar sağlamaktır.

İkinci ürün tarımı iki dönemde gerçekleştirilebilir :

a) İkinci Ürün Yaz Dönemi :

Başta Ege, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimiz olmak üzere elverişli iklime sahip sulanır tarım alanlarında buğday-arpa hasatından sonra, yani Haziran ayı ortası veya sonundan, Ekim ayı ortası veya sonuna kadar geçen 115-135 günlük sürede çeltik, mısır, dane sorgum, silaj sorgum, sudan otu, soya, yerfıstığı, susam ve ayçiçeği gibi nisbeten vejetasyon kısa bitkilerin yetiştirilmesidir.

b) İkinci Ürün Kış Dönemi :

Ege, Akdeniz, Güneydoğu Anadolu Bölgesi Türkiye'deki pamuk üretiminin hemen hemen tamamının karşılandığı yörelerdir. Bu bölgelerimizde pamuk ekiminden önceki dönemde, yani Kasım ayı ortası veya sonundan Nisan ayı ortasına kadar bakla, kolza, fiğ ve turfanda patates gibi nisbeten düşük sıcaklık isteyen bitkiler ikinci ürün olarak yetiştirilebilirler.

İklimin ve imkânların müsait olduğu yerlerde yılda 2 ürün alma uygulaması birçok çiftçilerimiz tarafından yıllardır yapılagelmektedir. Fakat bu uygulamanın geniş alanlarda, nasıl ve hangi ürün gruplarının kullanılarak yapılabileceği konusu son yıllarda ülke tarımının gündeminde önemli bir şekilde yer almaya başlamıştır. Uygun koşullar sağlanabildiği takdirde 2 üründen de ileri gidilerek 3. bir ürün alabilme olanakları da aranmaktadır.

HANGİ BÖLGELERİMİZDE İKİNCİ ÜRÜN TARIMI YAPILABİLİR?

İkinci Ürün Araştırma ve Yayım Projesine İlişkin ilk çalışmalar 1979 yılında Adana, Antalya, Diyarbakır ve İzmir araştırma enstitülerinde başlatılmış ve birçok bölgemizde var olan bir yılda aynı tarladan iki ürün alma gibi önemli bir potansiyelin üretime kazandırılması amaçlanmıştır. Bir bölgede 2. ürün tarımının uygulanabilmesi için öncelikle söz konusu bölgenin elverişli ekolojik koşullara sahip olması gerekir. Yetiştirme süresi, sıcaklık, güneşlenme durumu, toprak verimliliği gibi özellikler bakımından yeterliliğe sahip olan, yağış rejimi veya sulama imkânları iyi seviyede bulunan bölgeler 2. ürün yetiştirilmesi için uygun bölgelerdir. Kıyı bölgelerimiz ve Güney Doğu Anadolu'da bu şartlara sahip geniş tarım alanlarımız mevcuttur.

İkinci Ürün Araştırma ve Yayım Projesi de buna paralel olarak kıyı bölgelerimiz (Akdeniz ve Ege Bölgeleri) ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi hedef alınarak uygulamaya konulmuştur. Bu bölgelere ilâve olarak Karadeniz ve Marmara Bölgesinde yer alan bir kaç il de proje kapsamındadır.

Yapılan araştırmalar sonucu Adana, Antalya, Aydın, Balıkesir, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Gaziantep, Hatay, İçel, İzmir, Kahramanmaraş, Manisa, Mardin, Muğla, Sakarya, Samsun ve Şanlıurfa illerimizin, ekolojik faktörler bakımından 2. ürün olarak yetiştirilebilecek çeltik, mısır, kocadarı, sudan otu, yarfıstığı, susam, ayçiçeği ve soya gibi bitkilerin birçoğu için elverişli olduğu tespit edilmiştir.

Görüldüğü gibi birkaç il dışında bu yöreler Akdeniz iklim kuşağı ya da ona yakın iklimin hakim olduğu illerdir. Bu da, haziran başı veya ortasında gerçekleştirilen kışlık hububat hasadından sonra, sonbahara kadar yaklaşık 150 günlük bir sürenin var olması demektir. Bu periyot, 2. ürün amaçlı ekimlerde ekilen bitkilerin vegetasyon sürelerinin tamamlanmasına yeterli olmaktadır.

Konu üzerindeki çalışmalara göre Çukurova, Ege, Güneydoğu Anadolu bölgelerimizde yaklaşık olarak 300.000 hektarlık bir alanda sulu buğday ve arpa üretimi yapıldığı tespit edilmiştir. Bu alanlardan daha fazla yararlanabilmek için, tahıl hasatından sonraki 115-135 günlük tarlanın boş kaldığı dönemde, 2. ürün olarak mısır, soya, çeltik, yarfıstığı, susam, ayçiçeği ve kocadarı gibi bitkilerin tarımı yapılmaya başlanmıştır.

İkinci ürün tarımının uygulanabileceği bölgelerimizden olan Güneydoğu Anadolu Bölgesinin özel bir durumu bulunmaktadır. Bu özel durum, yapımı sürdürülmekte olan ve bölgenin kalkınmasında çok yönlü entegre bir proje olan Güneydoğu Anadolu projesidir. GAP projesi tamamlandığında bu bölgenin çok daha değişik ve elverişli şartlara sahip duruma geleceği tahmin edilmektedir.

GAP bölgesinde yıllık ortalama güneşlenme süresi 3000 saatten fazla olup 3250 saati aşan kesimler de mevcuttur. Bu durumda yıl boyu günde 9-10 saat güneşlenme imkânı vardır. Proje alanının güneş enerjisi yönünden durumu, bu açıdan en zengin bölgemiz olan Akdeniz kıyı kuşağına hemen hemen denktir. Ülkemizin 120x400 : 48000 km² genişliğindeki en uzun güneş alan kesimi de bu bölgemizdedir. Fotosentez için gerekli olan 5°C'nin üzerindeki sıcaklıkların görüldüğü gün sayısı 294-332 arasında değişmektedir. Buralarda sulama sorunu çözümlenince büyük bir verim potansiyeli oluşacak ve yılda iki hatta, üç ürün alınabilecektir. Bugün bölgedeki işlenebilir arazinin

ancak % 3'ü sulanabilmektedir. Yapılan hesaplara göre proje sonunda toplam alanın % 54'ü, yani yaklaşık 1,7 milyon hektar sulamaya açılacaktır.

Bu potansiyelin iyi değerlendirilmesi ve bilime dayalı, sanayi destekli modern tarım sisteminin gerçekleştirilmesi durumunda, üretim değerinin günümüzdekine göre ilk aşamada 10-20 kat artırılması mümkün görülmektedir. Bu artış, sulama ile erişilecek yüksek verimin yanısıra 2. ürün uygulamasının yaygınlaşması ve aynı yıl içinde birden fazla bitki türü yetiştirilmesi ile sağlanacaktır.

Çukurova yöresindeki ana ürün ekilişlerinde pamuk ve buğdayın önemi büyüktür. Son yıllarda ovada görülen pamuk zararlılarının yoğunlaşması sebebiyle buğday ve buğdaydan sonra erkenci 2. ürün bitkilerinin ekilişleri önem kazanmıştır. Bölgedeki iklim koşulları nedeniyle 2. ürün yetiştirme periyodu fazla uzun olamamaktadır. Adana'da Nisan ve Mayıs aylarının genellikle yağışlı geçmesi nedeniyle buğdayın hasadı gecikmekte ve 2. ürün ekimi Haziran sonlarına, bazen de Temmuz'a kadar sarkmaktadır. Bu durum yüzden 2. ürün olarak kısa vegetasyon süreli bitkiler seçilmelidir.

Antalya yöresi, 40 yıllık iklim kayıtlarına göre 10°C'nin üzerinde bir ortalama sıcaklığa sahiptir. Haziran ayı ortasından Ekim ayı sonuna kadar ortalama 3480°C toplam sıcaklık mevcuttur. Bu bakımdan 2. ürün yetiştirmek için bir engel yoktur. Yıl içindeki yağış durumu ise dengesiz ve yetersizdir. Bu yüzden sulama zorunluluğu vardır. Bölgedeki sulama suyu kalite ve miktar bakımından yeterlidir. Düden, Aksu, Kocaçay, Manavgat nehirleri yüksek debili nehirlerdir, sulama suyu olarak kaliteleri üst seviyededir. Özet olarak Antalyada 2. ürün tarımı için, ekilecek alan vardır, güneş ışığı ve sıcaklık yeterlidir, sulama imkânları da iyi düzeydedir. Yalnız, Antalya'nın 2. ürün tarımı için uygun olmayan ilçeleri de vardır. Elmalı, Korkuteli, Gündoğmuş, Akseki ve Kaş İlçeleri sıcaklık yetersizliği ve sulama imkânlarının azlığından, Alanya ve Finike ise özel mikroklimalar olduğundan ve buralarda muz, narenciye gibi özel bitkiler yetiştirildiğinden dolayı 2. ürün tarımı ekonomik olmamaktadır.

Ege ve Marmara Bölgesinde genel olarak ekolojik faktörler bakımından 2. ürün tarımını engelleyecek önemli sorunlar yoktur. Kuzeye doğru çıkıldıkça toplam sıcaklıkta düşüş olmakta ve 2. ürün için gerekli süre kısalmaktadır. Bu bölgelerde uygun türler ve erkenci çeşitler seçilerek, sulama durumlarının elverişliliği de düşünülerek 2. ürün tarımı rahatlıkla uygulanabilir.

Karadeniz Bölgesinde ise 2. ürün tarımının uygulanabileceği tek il olarak Samsun görünmektedir. Samsun, bölgedeki iller arasında en fazla tarla arazisine sahip olan ildir. Karadeniz'de arazi Samsun'dan doğuya ve batıya doğru gidildikçe dağlık bir yapıya dönüşür ve tarla tarımına uygun geniş araziler pek bulunmaz. 2. ürün Araştırma ve Uygulama Projesine 1985 yılında dahil olan Samsun'da ön bitkinin hasat tarihi olan Hazirandan, Ekim sonuna kadar olan beş aylık devre özellikle 2. ürün mısır için elverişli bir periyottur. Bu devredeki iklim verileri olumludur, fakat ilâve sulama suyuna ihtiyaç duyulmaktadır. Buna karşın bölgede sulama yönünden problemler vardır. Toplam 240.000' ha lık arazinin 120.000 hektarı sulanabilir durumda olmasına karşılık, sadece 14.000 hektarda sulama yapılmaktadır. DSİ VII. Bölge Müdürlüğü'nün hazırladığı haritaya göre, bölge sulama suyu varlığı bakımından oldukça şanslı durumdadır. Buradaki akarsular üzerine sulama tesislerinin yapımı sürdürülmektedir.

Samsun'un yanısıra iç geçit bölgede yer alan Niksar, Erbaa, Taşköprü, Boyabat, Kargı, Tosya, İskilip, Amasya ve Turhal ovalarında da 2. ürün tarımı yapılabilir. Rakamlardan da anlaşılacağı üzere sulama problemi giderildiği takdirde Karadeniz Bölgesi'nde de 2. ürün için önemli bir potansiyel oluşacaktır.

İKİNCİ ÜRÜNDE HANGİ BİTKİLER KULLANILABİLİR?

İkinci Ürün Projesinin hazırlanması aşamasında gelişme süreleri, iklim istekleri, ülke ekonomisi ve birçok bakımdan sanayide çok amaçlı olarak kullanılacak bitki seçenekleri düşünülmüş ve gerek gıda maddesi olarak gerekse hayvan beslenmesinde kullanılacak uygun bitki çeşitleri belirlenmiştir. Bu çalışmalar çerçevesinde soya, mısır, çeltik, ayçiçeği, susam, yarfıstığı, dane ve silaj sorgum, sudanotu gibi bitkilerin yaz aylarında 2. ürün olarak tarlaya getirilebileceği tespit edilmiştir. Bu bitkilerden özellikle soya ve mısır, 2. ürün olarak en çok ilgi gören ve en çok yetiştirilen bitkilerdir.

Ülkemizde mısır, çeltik ve soyada önemli sayılabilecek miktarda dış alım yapılmaktadır. Oysa bunları ve benzeri ürünleri, ana ürünün hasadını izleyen ve tarlanın boş bırakıldığı dönemde yılın 2. ürünü olarak yetiştirmeye elverişli ekolojiler vardır. Türkiye'de sulanan alanlardaki artışlara karşın üretimi artmayan çeltik, özellikle 2. ürün alınabilen alanların üretim desenine sokulabilir. Kıyı bölgelerimizde çeltik serpmeye ya da fideleme yoluyla 2. ürün olarak yetiştirilebilmektedir. Bunun gibi, Çukurova yöresinde buğdayın hasat edilmesinin ardından 5-6 aylık bir sürenin mısır tarımı yapmaya elverişli olduğu görülmektedir. Burada ve benzeri yörelerde 2. ürün mısır üretimine önem verilerek 150-200 bin tonluk ithalât miktarı kendi üretimimiz ile rahatlıkla karşılanabilir. Ülkemizin, vegetasyon süresi daha kısa olan iç bölgelerinde bile, sulanan alanlarda arpa hasatından sonra erkenci mısır çeşitleri silajlık 2. ürün olarak yetiştirilebilir.

Ayçiçeği, soya, susam, yarfıstığı gibi yağ bitkileri iklim istekleri bakımından önemli sorunlar yaratmazlar. Bu yağ bitkilerinin 2. ürün olarak yetiştirilmesiyle ülkemizin bitkisel yağ açığı karşılanabilir. Bunlardan başka, dane ve silaj sorgum ile sudanotu gibi bitkiler, bölgelerindeki hayvan varlığının yem açığını kapatabilecek ürünler olarak gözönünde bulundurulmalıdır.

Bütün bu bitkilerin 2. ürün tarıma uygun çeşitlerini bulmak, çeşitlerin tohumluklarını üretmek, üretimde yüksek verim için gerekli etkin yetiştirme tekniklerini tesbit etmek ve yaymak amacı ile birçok çalışmalar yapılmıştır. Araştırmacı ve yayımcıların koordineli çalışmaları sonunda çeşitli bulgular elde edilmiş ve çiftçilere sunulmuştur. 2. üründe kullanılacak bitkilerle ilgili özel bilgiler aşağıda verilmiştir.

MISIR :

İkinci ürün olarak üretimde büyük ilgi görmüş ve geniş alanlarda yetiştirilmekte olan önemli bir bitkidir. 2. ürün mısır tarımını benimsetmek için ilk önemli adım üreticiye yüksek verim sağlayan geliştirilmiş çeşitlerin sunulması olmaktadır. Bu amaçla milli araştırma programının geliştirdiği çeşitlerin yanında, dünyanın her yerinden yüksek verimli çeşitlerin özellikle melez çeşitlerin getirilmesi sağlanmıştır.

Mısır çeşitleri 70-140 gün arasında olgunlaşır 1650-3000°C arasında toplam sıcaklık ister. Sıcaklığın, mısırın ilk gelişme döneminde çok önemli bir yeri vardır. Yüksek sıcaklıklarla birlikte ilk gelişmesini başlatan mısır, hızlı bir gelişme gösterir ve bu yüzden vegetatif devresi kısaldır. Yüksek sıcaklık etkisi vegetatif süreyi yaklaşık olarak

10-15 gün kısaltabilir. 2. ürün tarımının sınırlı bir süre içinde yapıldığı gözönüne alınırsa vegetatif devredeki bu kısaltmanın önemli olduğu anlaşılır. 2. ürün olarak ekilen mısırdaki, ana ürün olarak ekilen mısıra nazaran 2 hafta kadar daha evvel çimlenme gerçekleşir. Böylece uzun bir dane dolmuş devresi sağlandığı için 2. ürün ekilişleri daha verimli olmaktadır.

Mısırın 2. üründe kullanılmasına uygun çeşitler olarak TTM-813, TTM 81-19, TUM 82-7 ve TUM 82-6 (silajlık) çeşitleri tespit edilmiştir. Toprak işleme olarak, gelecekteki toprak işleme, en az toprak işleme ve işlemeksizin doğrudan ekim yöntemleri arasında kayda değer bir fark olmadığı görülmüştür. Toprak işlemesiz ekim yöntemi, zaman ve girdi tasarrufu sağlaması bakımından tercih edilebilir.

SOYA :

Yakın zamana kadar Karadeniz Bölgesindeki illerde yetiştirilen ve mısır ununa karıştırılan soya, son yıllarda Akdeniz Bölgesinde ve özellikle Çukurova yöresinde 2. ürün olarak ekilmektedir. Çukurova yöresinde 1974 yılında pamukta görülen beyaz sinek zararlısı önemli ölçüde verim ve kalite düşüklüğüne neden olmuştur. Bunun yanında mücadele masrafları da girdiyi artırmaktadır. Bu nedenle pamuktan beklediğini bulamayan yöre çiftçisi ilerleyen yıllarda buğday ve buğdayın ardından 2. ürün soya ve mısır ekimlerine önem vermeye başlamıştır. Bunların içerisinde beyaz sinek zararlısından çok az etkilenen soya çeşitlerinin olması bu bitkiye avantaj sağlamıştır. Ayrıca soya bitkisi toprağın yapısını düzelterken, baklagillerden olması nedeniyle toprağa azot fikse eden, proteince zengin, yüksek oranda yağ içeren, küspesi ve sapsuları hayvanlar için çok besleyici olan bir bitkidir. Bu özellikleri sayesinde 20. yüzyılın harika bitkisi olarak tanımlanan soya, Türk çiftçisinin de ilgisini çekmiştir ve 2. ürün olarak en fazla üretilen bitkilerdendir.

Soya tarımı yapılan her il için değişik olgunlaşma gruplarına giren çeşit önerileri yapılmıştır. Ekimde tohumla bakteri aşılmalı, çiçeklenme öncesi nodozite kontrolü yapılmalı, nodozite yokluğu ya da azlığında dekara 4 kg saf azot vererek 2. sulama yapılmalıdır. İlk sulama bitkiler 8-10 cm olunca, 2. sulama çiçekler görülünce, 3. sulama baklalar şişmeye başlayınca ve eğer gerekliyse 4. sulama da, 3. sulamadan 10-15 gün sonra yapılmalıdır.

ÇELTİK :

İkinci ürün çeltik tarımı Ege ve Akdeniz bölgelerinde henüz 20 bin hektarlık bir alanda yapılmaktadır. Özellikle İzmir ve Manisa yörelerinde 2. ürün çeltik tarımında giderek bir gelişme görülmektedir. Ayrıca fideleme yönteminin uygulanması sayesinde ya da kısa vegetasyon süreli çeşitlerin geliştirilmesiyle 2. ürün çeltik tarımı Marmara ve Karadeniz bölgelerinde de devreye girebilir. Çeltiğin 2. ürün tarımı ile Türkiye artan sulama alanlarında kârlı bir üretim desenine sahip olabilecek, çeltik ekim alanlarını ve üretimini arttırabilecek ve pirinç ithalatına gerek duymayacak, aksine ihraç eder duruma gelebilecektir. AET ülkelerinin tahıllardan yalnızca mısır ve çeltiği ithal ettikleri düşünülürse, bu potansiyeli değerlendirmemizin gerekliliği görülür.

Çeltiğin çimlenmesi için toprak sıcaklığının 15°C'ye ulaşması gerekir. Diğer taraftan çiçeklenme döneminde 15°C'nin altına inildiğinde ve 45°C'nin üzerine çıktığında sterilite ile karşılaşılır. Bu limitlere göre Türkiye'de Ege ve Akdeniz bölgelerinde serpmeye ve şaşırtma yöntemleriyle çeltik 2. ürün olabilirken Marmara Bölgesinde şaşırtma yön-

temiyle 2. ürün tarımı yapılabilir. Hatta Ege ve Akdeniz Bölgelerinde 2. biçim (ratooning) dahi yapılabileceği fakat bugünkü çeşitlerin buna elvermediği bilinmektedir.

SUSAM :

Ülkemizde gereken ilgiyi görmeyen bir bitkidir. Türkiye'de bitkisel yağ açığı bulunmasına ve susam da iyi bir yağ bitkisi olmasına rağmen, tarımındaki bazı güçlükler nedeniyle üretimi düşük seviyede kalmaktadır. Susam tarımının yaygınlaşabilmesi için bitkisel yağ sanayine girmesinin sağlanması ve mekanizasyonunun yerleşmesi gerekir. Aksi halde bugün olduğu gibi sadece tahin eldesinde kullanılan bir bitki olarak bırakılırsa arz talep dengesine göre oluşacak fiyat dalgalanmaları susam tarımında istikrarsızlık doğurmaktadır.

Susam için yapılan çeşit araştırmaları sonucunda Ege Bölgesi için Göl marmara, Akdeniz Bölgesi için Özbek 82 çeşitleri uygun bulunmuştur. Gübre tavsiyeleri 5 kg/da N, 4 kg/da P ve 5 kg/da K şeklindedir. 70 cm sıra arası ve 5-10 cm sıra üzeri mesafesi bırakılarak mibzerle ekim yapılmalıdır. Mibzerle ekimde 200-300 gr/da, serpmeye ekimde 700-1000 gr/da tohumluk kullanılmalıdır. Karık usulüyle yapılacak sulamada ilk su çiçeklenme öncesi, 2. su ise bundan 20-25 gün sonra verilmelidir.

YERFISTIĞI :

Yerfıstığı da susam tarımındaki sorunların benzerine sahiptir. Özellikle kumsal toprakların yoğun olduğu bölgelerde bir yağ bitkisi olarak gözönünde bulundurulması gerekir.

İkinci ürün olarak yetiştirilecek yerfıstığında çerezlik Çom ve Gazipaşa, yağlık Florispan çeşitleri tavsiye edilmektedir. 2-3 kg/da N ve 6-8 kg/da P₂O₅ hesabıyla gübreleme yapılmalıdır. Bitki sıklığı, 70 cm sıra arası ve 10-15 cm sıra üzeri mesafe verilerek ayarlanır. Tohumluk miktarı, kabuklu ise 10-13 kg/da, iç ise 7-8 kg/da olmalıdır. 4-8 sulama yapılabilir. İlk su çiçeklenme başlangıcında, diğerleri 7-20 gün arayla verilmelidir. Çapa ve boğaz doldurma işlemleri de ihmal edilmemelidir.

SORGUM ve SUDANOTU :

Benzer özellikteki bu bitkiler silajlık veya tohum için yetiştirilebilir. Sudanotunda Aksu 78 ve Gözde 80 çeşitleri, silajlık sorgumda Rox A sumac ve Leoti çeşitleri uygun bulunmuştur. Gübrelemede ekim öncesi 6 kg/da N ve 8 kg/da P₂O₅, bitki diz boyu olunca 6 kg/da N önerilir. Bitki sıklığı ise, 70 cm sıra arası ve 7-8 cm sıra üzeri olarak ayarlanmalıdır.

İKİNCİ ÜRÜN TARIMINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER ve DİKKAT EDİLECEK HUSUSLAR

Yılda birden fazla ürün alma, üreticiye ve ülke ekonomisine büyük yararlar sağlayabilecek bir potansiyeldir. Fakat bu potansiyelden iyi şekilde yararlanabilmek için bazı hususlara dikkat edilmesi ve ona göre üretime gidilmesi gerekir.

İkinci ürün tarımı, ikinci ürün olacak bitkinin yetiştirme süresini belirleyen, sıcaklık başta olmak üzere bağıl nem, güneşlenme süresi gibi iklim faktörlerine yöresel yağış ve sulama olanaklarına, yetiştirilen ana ürünün hasat tarihine büyük ölçüde bağlıdır.

İkinci ürün olarak yetiştirilecek bitkilerde uygun tür ve çeşidin seçimi önemli bir konudur. Türkiye'de yaz aylarında 2. ürün yetiştirilebilecek illerde kışlık tahılların hasa-

dından sonra 150 güne kadar çıkabilen vegetasyon süresi bulunmaktadır. Bu periyotta geliştirilmesi istenen bitkinin varolan sınırlı süre içerisinde hasat olgunluğuna ulaşabilmesi gerekir ki, bunun için de erkenci çeşitlerin geliştirilmesi önem kazanmaktadır. Ayrıca, fizyolojik olumdan sonraki dönemi kısa süren, çabuk kuruyan çeşitler, 2. ürün tarımında hasada daha fazla süre bırakmaları bakımından önem taşırlar.

İşıklanma süresi, yetiştirme süresi uzunluğu, sıcaklık ve nem önemli faktörlerdir. Çeşitlerin bu faktörlere bağlı olarak düzenli ve çabuk çıkış yapmaları gerekir. Yabancı otlarla rekabetin ve sudan yararlanmanın yeterli düzeyde olabilmesini sağlamak için, ilk kök sistemi güçlü olan çeşitlerin yetiştirilmesi gerekmektedir. Özellikle güney ve güneydoğu illerimizde, çiçeklenme döneminde aşırı sıcaklıklar olmaktadır. Bitkilerin bu yüksek sıcaklıklardan etkilenecek çiçek dökme ve döllenmede problemlerin ortaya çıkması için ya ekim zamanı ileri-geri kaydırılarak tedbir alınmalı ya da aşırı sıcaklıklara dayanıklı (toleranslı) çeşitler kullanılmalıdır. Seçilecek çeşitlerin, gerilim koşullarına mukavim, gübrelemeye olumlu reaksiyon gösteren, ekim nöbetlerine uyan, hastalık ve zararlılara dayanıklı ve verim potansiyeli yüksek çeşitler olması gerekir.

İkinci ürün tarımında dikkat edilecek bir başka konu da uygun yetiştirme tekniklerinin kullanılmasıdır. Yüksek verimin ilk koşulu çabuk ve düzenli bir çıkış sağlamaktır. Bunun için tohum yatağı hazırlığının iyi yapılması gerekir. Bir yılda birden çok ürün almada, hasattan sonra diğer ürün için hızlı toprak hazırlığı ve ürünlerin yetiştirme sürelerindeki bakım işlemlerinde mekanizasyonun önemli bir yeri vardır. Buğday hasadından sonra toprak hazırlığı 7-15 gün içerisinde tamamlanarak ekim işleri bitirilmelidir.

İkinci üründe hasat sonbahar aylarına rastlamaktadır. Bu devrede ürünün sonbahar yağışları ve erken soğuklardan zarar görmemesi için ekim, bakım ve hasat işlerinin gecikmeksizin yapılması gereklidir. Aksi halde, Temmuz ortalarına sarkan ekimlerden ürün almak mümkün olmayabilir. Vegetasyon süresi daha uzun olan bölgelerde 2. ürünün çimlenme dönemini yazın aşırı sıcaklardan koruyabilmek için ekim zamanının kaydırılması da olanaklıdır.

İkinci ürün yetiştiriciliği ancak sulanabilir tarım arazilerinde yapılabilir. Özellikle ülkemizde yağışların yıl içerisindeki dağılımı incelenirse yaz dönemleri üretimlerini sınırlayan temel öğenin sulanır tarım alanı olduğu görülür.

Bunların yanısıra yabancı ot savaşı, gübreleme ve bitki koruma işlemleri 2. ürün tarımında dikkatli uygulanması gereken diğer konulardır. Bir yılda birden çok ürün alınması, üretim bileşimlerine göre hastalık ve zararlı yoğunluğunu artırıcı veya azaltıcı etkiler yapabilir. Dolayısıyla birlikte üretim deseninde yer alan bitkiler birbirlerinin verim düzeylerini de etkileyebilmektedir. Örneğin, 2. ürün olarak ekilmiş olan soya, mısır ve susam bitkileri kendinden sonra ekilecek pamuğun verimine değişik etkiler yapmaktadır. Bu konudaki bir araştırmada pamuktan alınan verimin, soya sonrası 400 kg/da, susam sonrası 394 kg/da ve mısır sonrası 360 kg/da olarak gerçekleştiği, 2 yıl üst üste pamuk ekildiğinde ise 408 kg/da verim alındığı belirlenmiştir. Bu bakımdan bitkilerin birbirlerine olan etkileri, her ürünlerdeki önemli hastalık ve zararlıların diğer ürünlerle ilişkileri tespit edilmeli ve bunu gözönünde bulunduran üretim bileşimleri uygulanmalıdır. Böylelikle hastalık ve zararlı kontrolü için daha az ilaç sarfedilecektir. Bu da hem ekonomik bakımdan hem de daha önemlisi bozulan doğal dengenin iyileştirilmesi ve korunması bakımından yararlı olacaktır.

Tüm bu faktörler bilindiği ve gerekli hususlara dikkat edilerek özenli bir üretim yapıldığı takdirde, ikinci ürün tarımından beklenen yüksek verim hedeflerine ulaşmak zor olmayacaktır.

İKİNCİ ÜRÜN TARIMININ YARARLARI

İkinci ürün tarımı herşeyden evvel, uzun süre boş kalan toprakların değerlendirilmesi ve buralardan insan ve hayvan besini sağlanması açısından son derece faydalıdır. Her gün açlıktan ölen bir çok insanın bulunduğu dünyamızda, nüfusun da gittikçe kalabalıklaştığı düşünülürse bunun ne kadar önemli bir olanak olduğu daha iyi anlaşılır.

İkinci ürün olarak ekilen bitkiler münavebe içinde yerlerini alarak önemli yararlar sağlarlar.

Tablo 1. İkinci Ürün Bitkilerinin Ekim Nöbetindeki Yeri

Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haz.	Tem.	Ağus.	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
										BUĞ-	
DAY					2. ÜRÜN BİTKİLERİ				KIŞLIK		
					(mısır, soya, susam, ayçiçeği, yarfıstığı, sorgum, sudanotu, çeltik)				(Bakla)		
ÜRÜNLER				PAMUK						BUĞ-	
fiğ, patates kolza											
DAY											

Tablo 1'de görüldüğü gibi, 2. ürün tarımının uygulanabileceği bölgelerimizde Kasım ayında ekilen buğday ya da öteki kışlık tahıllar Haziran başında tarlayı boşaltırlar.

Bu tarihten sonra mısır, soya, susam, ayçiçeği, çeltik, yerfıstığı, sorgum, sudanotu gibi 2. ürün bitkileri devreye girer. Kasıma doğru hasat edilen 2. ürün bitkilerinden sonra, tarlayı Nisan ayında boşaltıp yerini pamuğa bırakabilecek olan bakla, fiğ, patates ve kolza gibi bitkiler ekilebilir. Bunlardan sonra da tarlaya pamuk gelir. Böylelikle pamuk yerini kışlık tahıllara, kışlık tahıllar yerini 2. ürün bitkilerine bırakarak sürekli bir üretim sağlanabilmekte, uygulanan ekim nöbetiyle tarlada ardeşik üretimler devam etmektedir. Bu şekildeki üretim sayesinde bitkiler tarlanın değişik toprak katmanlarından en iyi şekilde yararlanmış olacağı gibi yazlık (soya, yerfıstığı) ve kışlık (bakla, fiğ) baklagiller havanın serbest azotunu toprağa fikse ederek kendinden sonraki bitkilere azot ve organik maddece zengin bir ortam bırakırlar.

Eğer yetiştirilecek bitkilerin birbirleriyle olan uyumları gözönüne alınır ve ona göre ürün bileşimleri uygulanırsa toprağın verimsizleşmesi önlenir. Devamlı tek yönlü üretim toprağı yoracak ve verimini düşürecektir. 2. ürün yetiştirilmesi ile üretimde çeşitlilik sağlanarak bu durumun önüne geçilir. Örneğin birkaç yılda bir tahıl hasadından sonra tarlaya bir baklagil yem bitkisi getirilerek yeşil gübre uygulaması yapılırsa toprağın fiziksel özellikleri düzeltilmiş olur. Bu uygulama sayesinde bir sonraki üründe verim artışları da sağlanmış olur.

İkinci ürün tarımının sadece zirai açıdan değil ekonomik açıdan da önemli yararları vardır. Daha çok üretim demek, daha çok kazanç demektir. Üretici toprağından daha çeşitli ve daha çok ürün kaldıracak, böylece daha fazla gelir elde edecektir. İç tüketimin yanı sıra uluslararası pazarlara girilmesi sayesinde ülke ekonomisine önemli yararlar sağlanabilir.

Birim alan veriminin yılda iki ürün olarak artırılması tarımda daha yoğun bir işgücü ihtiyacını getirecektir. Her ne kadar mekanizasyona giderek girdileri azaltmak durumu söz konusu ise de, işgücü gereksinimi artacaktır. Geniş anlamda düşünülürse bu konunun ülkemiz açısından sorun değil aksine avantaj olduğu görülür. Çünkü böylece yeni istihdam alanları doğacak ve gizli işsizlik de azaltılacaktır. Ayrıca tohum, su, gübre, ilâç, makine gibi girdilere de ihtiyaç artacak ve bu sanayi dallarında da canlanma olacaktır.

Özet olarak, 2. ürün tarımı, zirai, ekonomik ve sosyal açılardan birçok yararlar sağlayacaktır. Bu proje, hızla gelişmekte olan Türkiyemiz için önemli bir basamak görevi teşkil edebilir.

İKİNCİ ÜRÜN TARIMINDA SORUNLAR ve ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Tüm avantajlarına ve yararlarına karşın 2. ürün tarımı ülkemizde arzu edilen seviyede uygulanmamaktadır. 1982 yılında başlatılan İkinci Ürün Tarımı Araştırma ve Yayın Projesinin yıllara göre potansiyeli ve gerçekleştirme oranları şöyledir;

Tablo 2. İkinci Ürün Projesinin Durumu

Yıllar	İl Sayısı	2. ürün ekim alanı potansiyeli (ha)	Potansiyel içinde gerçekleşen 2. ürün alanları (ha)	Gerçekleşme oranı (%)
1982	10	180.669	60.858	33.6
1983	15	287.892	82.332	28.5
1984	15	234.492	72.343	30.1
1985	15	186.818	119.258	61.0
1986	15	226.520	155.104	68.0
1987	18	305.200	206.845	68.0
1988	18	262.800	138.036	52.0
1989	18	235.500	-	-

Tablo 2'den anlaşılacağı üzere, 2. ürünün uygulanmasında, projenin başladığı ilk yıllara nazaran bir gelişme olmuş ise de, bu konuda bir istikrar sağlanamamış, gerçekleşme oranında dalgalanma olmuş ve istenilen seviyeye ulaşılamamıştır. Eldeki son rakamlara göre gerçekleşme oranı, potansiyelin ancak yarısı kadar olabilmıştır. O halde 2. ürün tarımının bazı sorunlarla karşı karşıya olduğunu ve bu yüzden arzu edilen düzeyde uygulanamadığını söylemek yanlış olmaz.

Ülkemizde İkinci Ürün Projesine başlanmasından bugüne kadar geçen sürede karşılaşılan sorunların başında, 2. ürün tarımından elde edilen ürünlerin kurutulması ve pazarlanması sorunu gelmektedir. Pazar ve fiyat güvencesi, 2. ürünlerin ekim alanlarını doğrudan etkilemekte, böylesi bir güvence üreticileri 2. ürüne özendirilmektedir. Nitekim bu sorunlara yıldan yıla çözümler getirildikçe, 2. ürün üretim alanları da genişlemiştir. Devlet destekleri, kredi ve ürün alım garantileri ekim alanlarını genişleten en önemli faktörlerdir. Ancak tüm bu gelişmelere karşın, bu sorunların 2. ürün bölgelerimizin tümünde çözümlendiğini söylemek olanaksızdır.

Proje kapsamındaki illerde bugün için 2. ürün potansiyelinin henüz yarısından biraz fazlası kullanılmaktadır. Üretim dışı kalan potansiyelin de değerlendirilmesi, ancak verimin artırılması, fiyat ve pazar politikalarının netleştirilmesi ve iyileştirilmesiyle olanaklıdır. Çünkü artan ekonomik zorluklar üreticileri sürekli ve tek ürün yerine daha çeşitli ve kârlı yeni üretim sistemlerine götürecektir. Fiyat ve pazar koşullarındaki kârlılık, pazarın hangi ürüne ne kadar ve ne zaman istekli olmasıyla ilgilidir. Genel olarak yıllık fiyat dalgalanmaları, 2. ürün üretim düzeyinde ertesi yıla yansıyan dalgalanmalara yol açar. Bu sakıncaları en aza indirebilmek için, tarımımızda tutarlı bir üretim plânlanmasına ihtiyaç vardır.

İkinci ürün tarımı her şeyden önce ileri teknoloji oluşturma ve bu teknolojilerin yaygınlaştırılması olayıdır. Bu açıdan teknoloji oluşturuca araştırma uğraşlarının yoğun bir ölçüde, çok yönlü ve dinamik programlar halinde sürdürülmesi gerekir. Bu araştırmaların sonucu oluşacak teknolojiler, üreticilere süratli bir şekilde ve kabul edilebilir yöntemlerle ulaştırılmalıdır. Yeniliklerin çiftçiye aktarılması konusu oldukça önemlidir. Bu alanda ziraat mühendislerine büyük görevler düşmektedir.

Var olan problemlerin çözümlenmesi ile Türkiye'deki 2. ürün potansiyeli daha rasyonel bir şekilde değerlendirilmeye başlayacaktır.

ÖZET

Ülkemizde tarım alanları son sınırına dayanmış durumdadır. Oysa artan nüfusumuzla beraber besin ihtiyacımız da yukarılara tırmanmaktadır. Bu durumda üretimimizi artırmak için yeni tarım alanları açamayacağımıza göre, birim alanı en iyi şekilde değerlendirmemiz büyük önem taşımaktadır. Bunun yollarından birisi de aynı alandan bir yıl içinde birden fazla ürün almaktır.

İkinci ürün tarımı, "Esas ürünün hasat tarihinden bir dahaki ekim tarihine kadar geçen ve tarlanın boş kaldığı süre içinde ikinci bir ürünün daha yetiştirilmesidir" şeklinde tanımlanabilir. Bunun için ekolojik faktörlerin ve sulama imkânlarının yeterli olması gerekir.

İkinci Ürün Yayın Projesi Tarım ve Köyişleri Bakanlığınca 1982 yılında uygulamaya konulmuştur. Başlangıçta 10 ilimizi kapsayan proje bugün 18 ilde uygulanmaktadır. Bu iller, Adana, Antalya, Aydın, İçel, Hatay, K. Maraş, İzmir, Muğla, Denizli, Manisa, Çanakkale, Balıkesir, Urfa, G. Antep, Diyarbakır, Mardin, Sakarya ve Samsun'dur. Bu illerde yıldan yıla değişmekle beraber toplam olarak 300 bin hektara yaklaşan bir 2. ürün ekim alanı potansiyeli mevcuttur.

İkinci ürün tarımının yapılabildiği yörelerde, özellikle buğday hasadının ardından tarlanın boş kaldığı 4-5 aylık devrede soya, mısır, çeltik, ayçiçeği, susam, yerfıstığı, dane ve silaj sorgum, sudanotu gibi bitkiler yılın 2. ürünü olarak yetiştirilebilir. Bu bitkilerden soya ve mısır 2. ürün olarak en çok benimsenen ve yetiştirilen bitkilerdir.

İkinci ürün tarımı yapılırken sıcaklık, nem, güneşlenme süresi gibi ekolojik faktörlere, sulama olanaklarına, uygun bitki tür ve çeşidine, yetiştirme süresi uzunluğuna dikkat edilmelidir. Uygun çeşitlerle ve uygun yetiştirme teknikleri ile çalışılmalıdır.

Ülkemizde özellikle pazarlama ve depolama konusunda bazı problemler olması nedeniyle 2. ürün tarımı arzu edilenden düşük seviyede yapılmaktadır. Bu bakımdan 2. ürün tarımını geliştirecek çok yönlü programlara ve yeniliklere ihtiyaç vardır. 2. ürün konusunda çiftçinin desteklenmesi ve ekonomik olarak özendirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Altınay A. ve ark. 1986 : İkinci Ürün Tarımı Araştırma Özetleri (1979-1985)
Tarım Orman ve Köyişleri Bak. Akdeniz Zirai Araş. Ens.
Md. Yayın No: 9 Antalya.
- Ceylan A. 1988 : Tarla Tarımı (Ders Kitabı) Ege Ü.Z.F. Yayınları No: 491,
İzmir.
- Derviş Ö., Özel M. 1987 : Çukurova Koşullarında Buğdaydan Sonra 2. Ürün Soyanın
Su Tüketimi - Tarım Orman ve Köyişleri Bak. Köy
Hizmetleri Genel Md. Tarsus Araş. Ens. Md. Yayınları,
Genel Yayın No: 139, Rapor Serisi No: 80 Tarsus.

- GAP'ın Tarım ve Sosyo
Kültürel Boyutu 1992 : Bilim ve Teknik, Cilt 25 Sayı 292 Tübitak, Ankara.
- İkinci Ürün Mısır Üretimi
Problemleri ve Çözüm Yol-
ları Sempozyumu 1987 : Çukurova Tarımsal Araştırma Ens. Müd. Adana.
- Ocaktan A. 1985 : Bafra ve Çarşamba Ovalarında 2. Ürün Olarak Yetiştirilebi-
lecek Mısır Çeşitleri, Samsun Köy Hizmetleri Araş. Ens.
Md. Genel Yayın No: 34, Rapor Serisi No: 29 Samsun.
- Türkiye Tahıl Simpozyu-
mu 1987 : Bursa.
- Türkiye Ziraat Mühendisleri
3. Teknik Kongresi 1990 : Ankara.
- Tüsüz, M.A. 1989 : İkinci Ürün Tarımı ve 2. Ürün Tarımı Araştırma Yayın
Projesi Çalışmaları, Akdeniz Tarımsal Araştırma Enstitüsü
Müdürlüğü, Antalya.

becya

SOSYAL PAZARLAMA YAKLAŞIMINDA İŞLETMELERİN ÇEVRE SORUMLULUĞU

*Yrd. Doç. Dr. Kasım KARAHAAN**

I- GİRİŞ

Çevre denildiğinde çoğu zaman içinde bulunduğumuz ortamın dışında bir yeri algılarız. Bu yüzden de ona verebileceğimiz zararın bizimle hiç ilgisinin olmayacağını düşünürüz. Örneğin üzerinde yürüdüğümüz yol, evimizin yanındaki sokak, teneffüs ettiğimiz hava, uzaktan seyrettiğimiz ağaçlar, tatil günlerinde piknik yapmak için gittiğimiz ormanlar, sahiller, su başları ve yeşil alanlar, balık tutulan denizler, körfezler, göller, sevdiğimiz hayvanlar, ötüşünü dinlediğimiz kuşlar, her zaman bindiğimiz toplu taşıma araçları, eğitim gördüğümüz okullar, birlikte kullandığımız kitle iletişim araçları, parklar bahçeler ve diğer hizmet birimleri, geçimimizi sağladığımız iş yerleri... Bütün bunlar bizim dışımızda ve başkalarına ait varlıklar gibi düşünülür. Bundan dolayı yollara tükürülür, sokaklara, caddelere, parklara, piknik yerlerine tüketim artıkları bırakılır, akarsular, göller, denizler fabrikaların zararlı atıklarıyla doldurulur. Teneffüs edilen hava filtre edilmeyen dumanlarla kirletilir, ormanlar yakılır, hayvanlar öldürülür. Okullar, işyerleri, toplu taşıma araçları tahrip edilir. İçinde yaşadığımız çevrede ne varsa hepsine zarar verilir. Oysa herkes bu çevreden yararlanmaktadır. Bu nedenle herkesin, ekolojik dengesi bozulmamış, sağlıklı ve yaşanılır bir çevreyi, gelecek kuşaklara temiz ve yaşanılır bir şekilde bırakma zorunluluğu olmalıdır¹.

21. Yüzyıla doğru adım attığımız şu günlerde insanlık, bir taraftan sanayi ve teknolojiye hızlı gelişmelere tanık olurken, diğer taraftan üzerinde yaşanmaz duruma gelen bir dünya ile karşı karşıya bulunmaktadır. Kıt kaynakları dahi olabildiğince tüketerek, bu günün tüketicilerinin refah düzeyini artırma düşüncesinde olan işletmeler, içinde yaşadıkları çevre ve gelecekteki toplumların refahı için acaba ne düşünmektedirler? İşletmelerimizin çoğunun yürüttükleri faaliyetlere bakıldığında, toplumun refah düzeyini artırma düşüncesinden çok, kendi çıkarlarını ön planda tuttıkları ve her ne pahasına olursa olsun kâr etme düşüncesiyle hareket ettiklerini görmekteyiz.

* Erciyes Üniversitesi Kayseri Meslek Yüksekokulu Öğretim Üyesi.

¹ Dünya Gazetesi, Çevre Eki, 17 Mayıs 1993, Pazartesi, S. 1.

Sanayi devriminden önce üretimin talebi karşılamadığı dönemde üretim yönlü bir yaklaşım içinde hareket eden işletmeler, 1929-1933 ekonomik krizinden sonra satış anlayışı dönemini başlatmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayıp günümüze kadar gelen dönemde ise tüketici tatminini hedef alan pazarlama yaklaşımını ön planda tutarak, kârlılık sağlama yolunu benimsemişlerdir. Daha çok bireysel tatmini ön planda tutan bir yaklaşımın sürdürülmesi sonucunda işletmeler daha kârlı bir duruma gelmiş, daha çok sermaye birikimi sağlamış, daha fazla yatırımda ve üretimde bulunmuşlardır. Özellikle serbest piyasa ekonomilerinde işletmelerin rekabet ortamı içinde varlıklarını sürdürebilme ve rakiplerinden daha fazla pazar payına sahip olabileme endişesi, işletme-tüketici-toplum ve çevre dengesini bozmuştur.

Daha fazla tüketiciye mal ve hizmet sunma isteği işletmeleri, **tüketici başaklaması** olarak tanımlayabileceğimiz bir pazarlama faaliyetinin içerisine sokmuştur. Anadolu'da ceviz hasadı ile ilgili faaliyetin bir bölümünü tanımlayan ve "Ceviz Başaklaması" diye adlandırılan bir deyim vardır : Ekim ayında cevizler sahipleri tarafından toplanır. Ancak bir ağaçtaki cevizin tamamının yere indirilmesi mümkün değildir. 20-25 metre yükseklikteki tepe noktalarda ve yapraklar arasında saklanmış olan cevizler, hasat döneminden sonra, ağaçlara iyi turmanan çevik insanlar tarafından yere indirilir ve toplanır. Bu cevizler toplayanıdır ve bu şekilde yapılan işe "Ceviz Başaklaması" adı verilir. Başaklama işi yapılırken bilinçsiz ve hırsla hareket etme sonucu çoğu kez ağacın dalları kırılır ve bu durum bir sonraki yılda hem verimin azalmasına, hem de ağacın erken yaşlanmasına yol açar. Ulaşılabilecek en son tüketiciye ulaşmak anlamında ifade edebileceğimiz **tüketici başaklaması** faaliyetini yürüten işletmelerin, bu faaliyeti yürütürken tüketici-toplum-çevre dengesini kurma sorumluluğu içerisinde hareket etmeleri gerekmektedir.

II- İşletmelerin Tüketicileri Doğru Bilgilendirme Sorumluluğu ve Bilinçli Tüketim İle Çevre Arasındaki İlişki

Günümüzde üretici-tüketici ilişkilerini düzenleyen bir takım yasalara ve üreticiler karşısında tüketicileri korumaya yönelik kanunların çıkarılmasına rağmen, hala tüketiciler haklarını nasıl arayacaklarını bilememektedirler. Dayanıklı tüketim malları satan bir mağazada mağazayı dolaşan insanlarla yapılan bir mini ankette; "Mağazadan aldığınız bir mal kısa bir süre sonra arızalanırsa ne yaparsınız?" sorusuna, cevaplayıcıların % 95'i, "Satın aldığım yere geri getiririm", % 2'si "Tamir ettiririm", % 3'ü ise "Türk Standartları Enstitüsü'ne baş vururum" demiştir. Mağaza yöneticisine yönelttiğimiz soruda, "Bir mal satın alındıktan kısa bir süre sonra arızalanır ve müşteri bu malı mağazanıza geri getirirse ne yaparsınız?" denmiş ve karşılığında, "Satılan mal garanti süresi içinde getirilmişse tamir ettirilmesi için servise götürmelerini söyleriz" cevabı alınmıştır. "Peki, müşteri bu malı geri vermek isterse ya da değiştirmek isterse ne yaparsınız?" sorusuna ise, "Satılan mal geri alınmaz. Müşteri kötü kullanım sonucu malı bozmuşsa fabrika da değiştirmez, tamir ettirip kullanacak" denmiştir. Bu küçük çaplı araştırmadan da görüleceği gibi, satının razı; ama alanın razı olmadığı, fakat razı olmasa da ne yapacağını bilmediği için satıcı ve üreticiler karşısında güçsüz durumda olduğu görülmektedir.

Hayvanları korumaya yönelik bir takım hükümlerin uygulanmasıyla hayvanlar korunabilir. Ancak "Tüketicileri Koruma Kanun'u" ile tüketicilerin korunabileceğini dü-

şünmenin yanlış olacağı inancındayım. Tüketiciler ancak yeterli düzeyde bilgilendirilmeyle ve kuracakları tüketici birlikleri ile kendilerini koruyabileceklerdir². Üreticilerin, aracı işletmeleri ve tüketicileri, üretim teknolojileri, kalite, standartlar, dağıtım kanalları, fiyatlandırma, garanti ve bakım hizmetleri, yönetim anlayışı gibi konularda doğru olarak bilgilendirmesi gerekmektedir. İşletmeler bundan böyle "sosyal pazarlama yaklaşımı"na uygun bir düşünce içinde; İşletme-toplum ve tüketici çıkarlarını birlikte gözetenek, tüketicileri ve toplumu, tüketim bilinci oluşturacak biçimde aydınlatma sorumluluğuna üstlenmelidir. Bu durumdaki bir faaliyet, mikro düzeyde işletmelere ve tüketicilere, makro düzeyde ise ülke ekonomisine olumlu yönde katkı sağlayacaktır³.

Toplumdaki her kesimden insanların, üretici olsun tüketici olsun, sonuçta bir şeyler tüketerek hayatlarını devam ettirdikleri bir gerçektir. Sanayicinin bir malı üretirken tükettiği hammadde ve diğer yardımcı malzemeler ve tüketicinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere tükettiği tüketim malları, tüketim bilinci içerisinde sarfedilirse, sağlıklı bir çevre oluşumuna doğrudan katkıda bulunma durumu doğar.

Tüketim bilincinin oluşması, bir taraftan mal ve hizmet tüketenler ile çevre arasında sağlıklı bir dengenin kurulmasına yardımcı olurken, diğer taraftan kaynakların akılcı kullanılması sonucu, sürekli ve dengeli bir kalkınma sürecini de başlatacaktır. İnsanın refahı için yapılan çalışmaların ve geliştirilen teknolojilerin, insanlığın geleceğini tehlikeye atmaması, ekonomik kalkınmada sürekliliğin ve dengenin sağlanması, tüketim bilincine sahip olmakla sağlanabilecektir.

Ülkemizde tüketim bilincinin oluşturulmasında en büyük sorumluluk, eğitim-öğretim kurumlarına ve üretici kuruluşlara düşmektedir. Çevre politikasının alt yapısının oluşmasında kurum ve kuruluşlarımızın yeterli çaba içinde olmadıkları görülmektedir. Üretici kuruluşlar, ürettikleri mal ve hizmetlerin nasıl tüketileceği ve kullanılacağı konusunda, tüketicileri aydınlatmalı, eğitim-öğretim kurumları ise, artıksız tüketim ve artıkların nasıl değerlendirileceğini içeren bilgileri "tüketim bilimi" adı altında, ilkokullardan başlayacak bir eğitimle vermelidir. Diğer yandan devletin, toplumu ve aileleri, bilinçli tüketim konusunda, sürekli olarak bilgilendirmesi gerekmektedir. Ancak bu çalışmalar sonucunda tüketim bilinci geliştirilerek çevrenin korunmasını sağlayacak alt yapının oluşumu gerçekleşebilecektir. Aksi takdirde plansız ve alt yapısız kentleşme, tarımda üretimi artırmak amacıyla kullanılan ilaçlar, plansız endüstrileşme ve hızlı nüfus artışı havayı, suyu ve toprağı kirletmeye devam edecektir. Giderek büyüyen bu sorunlarla bu günün toplumu yanında gelecekteki toplumlar da karşı karşıya kalacaktır⁴.

III- Sosyal Pazarlama Yaklaşımı İle Çevre Arasındaki İlişki

Sosyal pazarlama, esas itibariyle bu günün toplumunun çıkarlarının korunması yanında gelecekteki toplumların da çıkarlarını savunan, uzun dönemli hedef ve amaçları gözeten, pazarlama faaliyetlerinin yürütülmesinde sosyal sorumluluk ilkesini ön planda tutan ve kişisel refah yerine, toplumun genel refah seviyesini artırmaya yönelik bir kav-

² Standard, Ekonomik ve Teknik Dergi, Yıl 32, Sayı 376, Nisan 1993, S. 5.

³ Serdar Pirtini, "Sosyal Pazarlama Yaklaşımında Tüketicinin Korunması", Pazarlama Dünyası, Yıl 7, Sayı 38, Mart-Nisan 1993, S. 34.

⁴ Mehmet Ali Bilikler, "Türkiye'de Toplum Sağlığının Önemi", III. Halk Sağlığı Günleri, Gençlerin Sağlık Sorunları, Erciyes Üniversitesi Yayınları, No: 46, S. 59.

ramdır⁵. Pazarlamacılar, pazarlama faaliyetleri ile ilgili karar alırlarken, tüketici isteklerinin kârlı biçimde karşılanması düşüncesini ön planda tutmaktaydılar. Çünkü, bu uygulama dün, başa çıkılamayacak toplumsal sorunlar doğuracak büyüklükte değildi. Ancak bu gün bireysel ihtiyaçların karşılanması sonucunda, toplumsal kaynaklar ve çevre sağlığı aleyhine giderek kötüleşen bir durum ortaya çıkmıştır. Kirli artıklar havayı, suyu, toprağı, kirletmeye başlayınca pazarlamacılar da mallarla ilgili kararlarında, toplum yararını gözönünde bulundurmaya ve toplumsal açıdan istenen malların üretilmesine yön vermeye başlamışlardır. Böylece tüketici istekleri, işletme kârları ve toplum çıkarları arasında sağlıklı bir dengenin oluşması yolu izlenmeye başlanmıştır.

Son yıllarda bazı insanlar çevresel bozulma, kıt kaynakların tüketilmesi, hızlı nüfus büyümesi, artan enflasyon ve gerileyen sosyal hizmetlerin, işletmelerin amaçlarına uygun olup olmadığı sorusunu sormaya başlamışlardır. Bunun karşısında pazarlama kavramı, uzun dönemdeki toplumsal refah ile tüketici istekleri arasındaki muhtemel çatışmayı ortadan kaldıracak faaliyetleri dikkate almak zorunda kalmıştır⁶.

Sosyal pazarlama olarak adlandırılan kavram ile pazarlamanın toplumsal düşüncesi arasında çok yakın bir ilişki vardır.

Mal ve hizmetlerin pazarlanmasıyla ilgili kullanılan pazarlama teknikleri, sosyal amaçları ön planda tutacak politika, karar ve faaliyetlere yer vermektedir. Sosyal pazarlama, sosyal malların, fikirlerin ve hedeflerin pazarlanmasıyla da yakından ilgilidir. Sosyal pazarlama mamül planlaması, fiyatlama, haberleşme, dağıtım ve pazarlama araştırması, gibi faaliyet alanlarında sosyal fikirlerin etkinliğini ölçebilecek denetim programlarına yer vermiştir. Bunların sonucunda bugün ortada görülen bir takım belirsizliklere rağmen işletmeler toplumun sorumluluğunu daha fazla duymaya başlamışlardır⁷. Sosyal pazarlamanın içerdiği anlamlar, yönetsel pazarlamadan daha geniş anlamları da ihtiva etmekte olup, bütün bir sosyal sistem içerisinde pazarların ve pazarlama faaliyetlerinin incelenmesine işaret etmektedir. Artık her pazarlama faaliyeti, sosyal pazarlama yönlü bir düşünceyle bakış açısının sınırlarını genişletmek gereğini duymuştur. Böylece sosyal amaçları artırmaya yönelik her faaliyet sosyal pazarlamanın hedefi içerisinde ele alınıp götürülmeye başlanmıştır⁸. Bu gün çağdaş pazarlamanın toplumsal çerçevede önemli gördüğü bir kaç konu vardır. Bu bağlamda pazarlamanın çevresel ilişkilere verdiği önem de yaygınlaşarak gelişmektedir. Bazı işletmeler bu konuların bir kısmını geniş düzeyde ele almak üzere bünyelerinde halkla ilişkiler birimleri kurmaya başlamışlardır. Ele alınan konuların başında pazarlama etik'i, sosyal sorumluluk ve tüketici lehine hareket etme gelmektedir⁹.

⁵ Muhittin Karabulut, Sosyal pazarlama yaklaşımı, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından, No: 2737, Nisan 1980, S. 51.

⁶ Philip Kotler, Marketing management, Analysis, Planning and Control, Prentice-Hall, Inc., Engle Wood Cliffs, New Jersey, 07632 1984, S. 28-29.

⁷ Peter-Donnelly-Tarpey, Ap preface to Marketing Management, 1992, Business publications, INC. Plano, Texas 75075 Irwin-Dorsey, Limited Georgetown, On tario L7G4B3, S. 215-216.

⁸ David J. Luck, "Social Marketing: Confusion Compounded", Journal of Marketing, October 1974, Vol. 38, No. 4, S. 71.

⁹ E. Boone, David L. Kurtz, Contemporary Marketing, Üçüncü Baskı, Orlando, Florida Ypsilanti, Michigan January 1980, S. 435.

1970'li yıllarda başlayan nüfus artışı, enflasyon, ekonomik durgunluk, çevre kirlenmesi, kıt kaynakların olabildiğince tüketilmesi ve tüketim bilinçsizliği sonucu ortaya çıkan aşırı israf, bireylerin tatminine yönelik faaliyetler, toplumsal ihtiyaç ve isteklerin gözardı edilmesi gibi olumsuzluklar, giderek toplumun tepkisine yol açmıştır. Bu tepkiler işletmeleri, tüketicilerin işletmenin ve toplumun çıkarlarını birlikte gözetme gibi bir sorumluluğa doğru yöneltmiştir¹⁰. Batı toplumlarında modern pazarlamayı aşarak daha ileri bir gelişmeyi temsil eden bu anlayış modern pazarlamanın yol açtığı bireysel tatmin, aşırı kaynak tüketimi, ekolojik dengenin bozulması gibi olumsuzluklara karşı gelişen ve toplum, firma, tüketici üçgeninde dengeleri kuracak olan bir anlayışı doğurmuştur¹¹. Bütün toplumsal ihtiyaçların karşılanması, bireysel isteklerin tatmin edilmesi ve işletme kârlılığının devam etmesi arasında dengeleri kuran ve toplumsal pazarlama olarak da adlandırılan bu yeni pazarlama düşüncesi, pazarlamaya yeni bir ruh veren yaklaşımdır¹².

Sosyal pazarlama yaklaşımı, işletmenin dışında oluşan ve sürekli ilişki içinde olduğu tüketici ve toplumun çıkarlarını gözetirken, makro açıdan da tüketici ve toplumu bünyesinde bulunduran çevreye ve çevrenin korunmasına ilişkin yapılması gerekenlere de önemli ölçüde duyarlılık gösterilmesi gereğini vurgulamıştır. Saymaya çalıştığımız pek çok olumsuzluklara bir tepkinin sonucu ortaya çıkan bu düşünce, gündeme geldiği günden bu yana yaklaşık otuz yıldır, bu olumsuzluklara karşı çıkan pek çok örgütün kurulmasına temel oluşturmuştur. Bu gün tüketicinin sağlık ve güvenliğinin korunması, hileli ve aldatıcı faaliyete engel olma, tüketicinin baş vuracağı yasal kuruluşların olması, tüketicilerin aydınlatılması ve eğitilmesi, üretici kuruluşlarda tüketicinin temsil edilmesi gibi konularda bu örgütlerin ve bu örgütlerin kurulmasına neden olan yasaların zorlayıcılığını görmekteyiz. Anayasamızın 172. maddesinde "Devlet tüketiciyi koruyucu ve aydınlatıcı tedbirler alır. Tüketicilerin kendilerini koruyucu girişimlerini teşvik eder" denmektedir. Bu madde aslında tüketicilerin devlet tarafından korunması ilkesinden çok, tüketicilerin kendilerini korumaları için tüketici örgütleri kurmaları yolunu açmaktadır.

IV- SONUÇ ve ÖNERİLER

21. Yüzyılın eşliğinde "Bilgi Çağı" diye nitelendirilen bir döneme girildiği halde "Endüstri Çağı"nın çevre açısından önümüze koyduğu dev sorunları çözememenin sıkıntısı yaşanmaktadır. Çevre sorunları ele alınırken çözüm için insanlar bilinçlendirilmeli, sonra yasaların ve yasal kurumların zorlayıcı önlemleri işletilmelidir. Çünkü yasaları uygulayacak olan da onlara uyacak olan da insandır.

Sağlıklı bir çevrenin oluşması için tüketim bilincinin olması gerekmektedir. Çevre kirliliğine büyük ölçüde tüketim yol açmaktadır. Zorunlu ihtiyaçların karşılanması için tüketicilerimiz ve onların artıkları ile, üretirken tüketilen maddelerin atıkları çevre kirliliği sorununu ortaya çıkarmaktadır. İşte bu noktada tüketici eğitimi gerekmektedir. Bilinçsiz ve düşüncesiz mal ve hizmet tüketen toplumların kirli bir çevrenin oluşumuna yol açması doğaldır. Bu alanda zaman zaman yapılan ve katılım sağlanamayan seminerler, paneller ve sempozyumlarla eğitim işini çözmek mümkün değildir.

¹⁰ İlhan Cemalcılar, Pazarlama, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., Yayın No: 217, Pazarlama Dizisi 4, Kasım 1987 - Eskişehir, S. 26.

¹¹ Ömer Baybars Tek, Pazarlama, İlkeler ve Uygulamalar, İzmir 1991, S. 15.

¹² David J. Rachman, Marketing Today, Baruch Collage City University of Newyork, S. 27.

Mal ve hizmet üreten firmalar - öncelikle ürettikleri ürünler doğayı kirleten cinsten bir ürünse - kirliliğe yol açmayacak önlemleri almak, atıklar için filtre ve arıtma cihazları kullanma zorunluluğunu, maliyet ne olursa olsun, duymak zorundadırlar. Üretilen ürünlerin çekiciliğini artırmak için gereksiz ambalaj kullanmamalı ve bunları kullanmak zorunda kalan işletmeler, ambalajların geri dönüşümlü ve tekrar değerlendirmeye alınacak cinsten malzemeyi içermesine özen göstermelidirler. Diğer yandan her şeyi taze ve yeni olarak yeme ve kullanma arzusunda olan tüketiciler, özellikle zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla günlük olarak tükettikleri gıda ürünlerinin fazlasını nasıl taze olarak saklayacaklarını öğrenmelidirler. Zira bu gün sabah kahvaltısında sıcak ekmeğe yeme pahasına fırınların 24 saat çalıştırılarak, gereksiz enerji kaybına neden olduğunu, çöpe atılan ekmeğin her gün milyarlarca lira değerinde israfa yol açtığını, yine bu artıklardan oluşan çöplüklerin patlayarak insan ölümlerine yol açtığını üzüntüyle gözlemekteyiz.

Üretici ve tüketicilerin yanında çevreyi koruma sorumluluğunda olan üçüncü bir kesim de bu işle ilgili yetkili yasal kuruluşlar ve yerel yönetimlerdir. Bu kuruluşların çevre bilincine yönelik eğitim sorumlulukları yanında artıkların değerlendirilmesine yönelik planlama yapma ve alt yapıyı kurma sorumluluğu da olmalıdır. Bu gün bitkisel ve hayvansal artıkların yakılarak, buhar enerjisine dönüştürüldüğünü ve artıkların değerlendirilmesiyle ülke ekonomisine ilave katkılar sağlandığını görmekteyiz.

Kaliteli mal üretimiyle temiz çevre arasında da bir ilişki vardır. Sanayide gelişmiş ülkelerde tüketici haklarını savunmak için kurulmuş olan tüketici örgütleri, kalitesiz malların üretilmesine hem tüketicileri koruma hem de çevreyi koruma açısından karşı çıkmıştır. Bu gün ülkemizde de artık, tüketiciler tarafından kurulan örgütlerin sayısı, sektörler düzeyinde ve imalat dalları düzeyinde mal üreten firmalar bazında, odalar ve uzmanlık grupları oluşturacak biçimde artırılmalı ve bu örgütler standartları test ettirmeli, istenilen kalitede mal üreten firmaları ödüllendirmeli, standart dışı mal üreten firmaları kamu oyuna açıklamalıdır. Böylece kalitesiz üretilen mallarla hem tüketicilerin aldatılması önlenecik hem de kullanımı ve tüketimi uygun olmayan mallarla çöp birikimleri ve dolayısıyla çevre kirliliği önlenmiş olacaktır.

Toplum bilinci ile çevre bilinci arasında da doğrudan bir bağlantı olduğu görülmektedir. Hem üreticilerin hem de tüketicilerin toplum bilincine sahip olmaları durumunda çevrenin sağlıklı bir yapıya kavuşacağını söyleyebiliriz. Üreticiler bireysel bazda tüketicileri tatmin etme ve bilinçlendirme yerine toplumun çıkarlarını da göz önünde bulunduracak şekilde üretim ve bilgilendirme sorumluluğunu taşımalarıdır. Diğer yandan tüketiciler de yalnızca kendilerini düşünme ve "günü kurtarma" bencilliğinden uzaklaşmalı, içinde buldukları toplumun bir üyesi olarak, birlikte yaşadığı diğer bireylerin de hak ve çıkarlarının, en az kendisinininki kadar korunması gerektiği bilincini taşımalarıdır. Böylece toplu biçimde içerisinde birlikte yaşanan çevre de karşılıklı dengelerin gözetilmesi sonucunda sağlıklı bir yapıya kavuşmuş olacaktır.

Sosyal pazarlama yaklaşımının ortaya koyduğu tüketici, toplum ve işletme çıkarlarının birlikte gözetilmesi ilkesi işletmelere, faaliyetlerini bu dengelyi kuracak biçimde düzenlemelerini ve bu yolla her kesime ve herkese sayısız nimetler sunan çevrenin, korunması gerektiği fikrini vermeye çalışmaktadır. Doğal olarak kabul edilen bir şey vardır. O da işletmelerin ömrünün insan ömrü ile sınırlı olmadığıdır. İşletmeler tüketici ve toplumun istekleri doğrultusunda değişim ve yeniliklere ayak uydurduğu sürece faaliyetine devam edebilecektir. O halde işletmeler gelecekte de faaliyetlerini sürdürmek istiyorlarsa,

bu günün tüketicilerinin ve bu tüketicilerin oluşturduğu toplumun çıkarlarını gözetme yanında gelecekteki tüketici ve toplumların da çıkarlarını gözetecek şekilde faaliyette bulunmak durumundadırlar. İşte bu düşünceye sahip olmanın doğal bir sonucu olarak, bir taraftan kıt kaynakların tüketilmemesine özen gösterilirken, diğer yandan, kaynak sunan doğaya zarar verilmemesine, atık ve artıkların değerlendirilmesine özen gösterilecektir. Bu durumda tüketici ve toplumla sürekli bir ilişki içinde bulunmak zorunda olan işletmeler, çevre bilinci alt yapısını oluşturma açısından, tüketicileri ve toplumu ürettikleri mal ve hizmetler konusunda doğru olarak bilgilendirme faaliyetini dikkate almalıdırlar.

Yararlanılan Kaynaklar

Kitaplar

- 1- Cemalcılar İlhan, Pazarlama, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., Yayın No. 217, Pazarlama Dizisi 4, Kasım 1987 - Eskişehir, S. 26.
- 2- David J. Rachman, Marketing Today, Brauch Collage City University Of New York, S. 27.
- 3- E. Boone, David L. Kurtz, Contemporary Marketing, Üçüncü Baskı, Orlando, Florida Ypsilanti, Michigan January 1980, S. 435.
- 4- Karabulut Muhittin, Sosyal Pazarlama Yayınları, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından, No: 2737, Nisan 1980, S. 51.
- 5- Peter - Donnelly - Tarpey, Ap Preface to Marketing Management, 1992, Business Puplications, INC. Plano, Texas 75075 Irwin-Dorsey, Limited Georgetown, On tario L7G4B3, S. 215-216.
- 6- Philip Kotler, Marketing Management, Analysis, Planning and Control, Prentice-Hall, INC., Engle Wood Cliffs, New Jersey, 07632 1984, S. 28-29.
- 7- Tek Ömer Baybars, Pazarlama İlkeler ve Uygulamalar, İzmir 1991, S. 15.

Dergiler ve Diğer Yayınlar

- 8- David J. Luck, "Social Marketing: Confusion Compounded", Journal of Marketing, October 1974, Vol. 38, No: 4, S. 71.
- 9- Dünya Gazetesi, Çevre Eki, 17 Mayıs 1993 Pazartesi, S. 1.
- 10- Mehmet Ali Bilikler, "Türkiye'de Toplum Sağlığının Önemi", III. Halk Sağlığı Günleri, Gençlerin Sağlık Sorunları, Erciyes Üniversitesi Yayınları, No: 46, S. 59.
- 11- Serdar Pirtini, "Sosyal Pazarlama Yaklaşımında Tüketicinin Korunması", Pazarlama Dünyası, Yıl 7, Sayı 38, Mart-Nisan 1993, S. 34.
- 12- Standard, Ekonomik ve Teknik Dergi, Yıl 32, Sayı 376, Nisan 1993, S. 5.

TÜRK KAMBIYO REJİMİNDEKİ GELİŞMELER ve KISA VADELİ SERMAYE HAREKETLERİ

*Metin SARAÇOĞLU**

1. GİRİŞ

Petrol ihracatçısı olmayan birçok ülke, dış ödemeler dengesi sorunlarıyla karşılaştıklarında özellikle de ticaret hesabının açık vermesi durumunda, bu açığı sermaye hareketleriyle kapatmaya gittikleri gözlenmektedir. Uluslararası yatırım imkanlarının gerileme döneminde ise uluslararası fon kısıtlamaları ve ülke riskleri, bu ülkelere kısa vadeli borçlanma veya rezerv hareketleriyle bu açıklarını kapatma seçeneği ile karşı karşıya bırakmaktadır.

Sanayileşmiş ülkeler ise, reel ekonomilerin massedemedikleri tasarruf fazlalarını aktaracak politikalar benimsemiş ve özellikle 1973'den sonra, esnek kur sistemlerinin yaygınlaşması sonucu global düzeyde entegre olmuş aktif piyasalar ortaya çıkmıştır. Bu süreç içerisinde, portföy ve doğrudan sermaye yatırım kararları, reel ekonomilerin yapısından etkilenirken kârlı arbitraj ve spekülasyon fırsatlarının artması, parasal sektörler arasında kısa vadeli sermaye hareketleri üzerinde etkili olmuş ve bir akım haline dönüşmüştür. Bu durum ülkelerin para ve kur politikalarının istikrarını bozucu etki de yaratmaktadır.

Bu gelişmelerin Türkiye'deki etkileri 1984'den sonra görülmeye başlamıştır. Sermaye hesabının liberalleşmesiyle birlikte içeriye doğru çok taraflı bir mali akım gözlenmiştir. Bu olgu para politikasını yurt dışı şoklara karşı daha duyarlı bir duruma getirmiştir.

2. SERMAYE HAREKETLERİ TEORİLERİ

Uluslararası sermaye hareketlerine ilişkin teorilerin, dış ticaret teorilerine göre daha yeni olduğu ve son yirmi yılda hızlı bir gelişme sürecine girdiği söylenebilir.

* G. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Araş. Gör.

Sermayenin petrol ekonomileri arasındaki hareketliliğinde kısa ve uzun dönem farklılaştırılması yapılmaktadır. Burada zaman faktörü dikkate alınmaktadır ve vadesi bir yıla kadar olanlar kısa, bir yıldan fazla olanlar ise uzun süreli olarak tanımlanmaktadır. Sermaye hareketlerinin mikro ve makro iktisat teorileri arasında tartışması yapılmaktadır. Özellikle sermaye hareketlerinin açık ekonomi makro-teorilerine entegre edilmesiyle bu akımların iç ve dış denge üzerindeki sonuçlarının neler olacağı sorusu, çok sayıdaki araştırmaların konusunu oluşturmaktadır (SANİN 1992: 25).

Sermaye hareketleri ile ilgili yapılan teorik ve ampirik akımları stok ya da akım değişkenler olarak açıklama eğilimindedirler. Akım modellerinin özelliği, faiz farkları veri iken sermaye akımlarının tek yönlü olarak zaman içinde sabit bir hızla ülkeye girip çıkacağını savunmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak Ohlin, Nurkse ve Iversen yapmış oldukları "akım model" çalışmalarında faizler arası farklar, uluslararası risk farklılıklarının üstünde olduğu durumlarda, Arbitrajın sermaye hareketlerini başlatacağını ileri sürmektedirler (SANİN 1992: 27). Nurkse kâr güdüsü ile hareket eden sermaye akımlarının temel nedeninin faiz farkları olduğunu söylemekte ve nedenlerini araştırmaktadır. Nurkse'e göre bu farkın nedenleri şunlardır;

- i- Tüketim malları endüstrisinde emek tasarruf edici bir teknik ilerleme varsa,
- ii- Dış talep artıyorsa,
- iii- Tüketici tercihleri değişiyor ve yüksek düzey ürünlere talep oluşuyorsa,

iv- Söz konusu ürünlerin, üretim fonksiyonlarındaki K/L oranları emek aleyhine değişmekteyse, sermaye faktörünün kıtlığına bağlı olarak faizlerin ülke lehine oluşmamasına ve sermaye girişine neden olacaktır.

Stok modeller, bir ülkenin, yabancı ülkelerde sahip olduğu sermaye stoğu ile yine bu ülkedeki yabancı sermaye stoğunun faiz farkları veri iken dengede olacağını ve faiz farkındaki bir değişme nedeni ile, dünya üzerindeki aktiflerin bu dengeyi kurmak üzere harekete geçeceğini dolayısıyla sermaye hareketlerinin ortaya çıkacağını vurgulamaktadır.

Sermaye hareketleri ile ilgili bu iki modelin temel özelliklerini vurguladıktan sonra, literatürdeki diğer yaklaşımlar üzerinde durulacaktır. Bunlar sırasıyla; Keynesyen, Yapısal, Cambist ve Portföy yaklaşımlarıdır.

i-) Keynesyenlerde kısa vadeli sermaye hareketleri kısa vadeli döviz piyasaları çerçevesinde ele alınmaktadır. İç faiz politikasını altın ve spekülasyon döviz hareketlerinden yalıtmaya yarayan bir araç gibi görmektedirler. Geleneksel Keynesgil faiz paritesine göre, sonsuz esnek talep şedülüne sahip olan faiz arbitrajcıları vadeli piyasadaki işlem hacmini yani cari sermaye akımlarının miktarını belirlemektedir. Keynes'te kısa vadeli sermaye hareketlerinin istikrarsızlığa yol açan etkisinin ise spekülasyondan oluştuğu kabul edilmemekte, iki ülke arasındaki faiz paritesine uymayan arbitrajcıların işlemlerinden kaynaklandığı ileri sürülmektedir.

ii-) Yapısal vadeli döviz piyasası modeli: Bu yaklaşımda, spekülasyonlar ve arbitrajcıların hem spot hem de vadeli piyasada birbirlerinin tam tersi yönde ancak aynı miktarda işlem yaptıkları kabul edilmektedir. Yani, vadeli kur dengesi, piyasaya katılan bir grup aktörün vadeli döviz arzının, diğer grubun talebiyle karşılanması durumunda oluşur.

Yapısal model spot kurları vadeli piyasa analizlerine katarak kendinden önceki yaklaşımlardan ayrılmaktadır.

iii-) Cambist Yaklaşım: kısa vadeli sermaye hareketlerini açıklamaya yönelik teoriler, spekülasyon ve arbitrajcı döviz arz-taleplerinin birbirinden bağımsız olması gerektiğini ve kısa vadeli sermaye hareketleri hacminin vadeli döviz kuru tarafından belirleneceğini öne sürmektedir. (SANİN 1992: 52). Diğer şeyler sabitken arbitrajcı ve spekülasyoncuların döviz arz-talep şedüllerinin tek başlarına veya birlikte vadeli kur üzerindeki etkilerine bağlı olarak kısa vadeli sermaye hareketlerinin hacmi değişebilmektedir. Bu çerçevede şedüllerin esneklikleri ön plana çıkarken, iki ayrı yatırımcı ayrı piyasalarda zıt yönde işlem yapmaktadır.

Cambist yaklaşımının tezinin sade olduğu kabul edilebilir. Diğer modellerde vadeli döviz kuru, Arbitrajcı fonların tam esnek olmaması durumunda faiz haddi paritesinden sapabilmektedirler. Buna karşılık Cambist yaklaşım, vadeli kurun parite düzeyinden sapmasının vade risk gibi faktörler nedeniyle, aktifler arasında kıyaslama yapıldığında ortaya çıkacağını söylemektedir. Euro-Döviz piyasalarında ise, bankaların arbitraj yaptıkları bir piyasada vadeli döviz kurunun her zaman parite düzeyinde olduğunu ileri sürmektedir.

iv-) Portföy Yaklaşımı: Tobin bu yaklaşımında temel olarak Keynes'in likidite tercihi teorisini anlatmaktadır. Tobin bu analizine riski katarak, bireysel ekonomik birimlerin rasyonel davranarak aynı anda hem para hem de menkul kıymetleri tutacaklarını belirlemiştir. Bu yaklaşım bir anlamda da para talebi teorisi olarak kabul edilmektedir. Burada para talebi mali varlıkların getirisi sıfır olan para ve tahvil arasında bölüştürülmesine dayanır. Elde tahvil tutmakla sağlanan sermaye kazancı, cari ve beklenen faiz oranlarına göre belirlenmektedir. Burada beklenen faiz oranları, cari faiz oranlarının bir fonksiyonudur ve risk ile belirsizlik söz konusu değildir. (ERTUĞRUL 1992: 125). Portföy yaklaşımını savunan iktisatçılara göre, ekonomideki portföy davranışlarıyla toplam harcamalar arasında önemli bir ilişki vardır (PARASIZ 1985: 104).

Portföy yaklaşımının odak noktasını oluşturan bu düşünce biçimi, yerli aktiflerin yanı sıra yabancı aktifleride kapsamaktadır. Yani, yabancı aktiflerden oluşan portföyler üzerinde de durmaktadır. Bu olgu ise uluslararası sermaye hareketlerinin ortaya çıkması ile anlamlıdır. Portföy dengesi analizi, yerli ve yabancı aktiflerin, risk derecelerinin aynı olması durumunda yani birbirleri ile tam ikame edilmelerinde, portföy çeşitlenmesinin riski düşürmeyeceğini, dolayısıyla sermaye hareketlerinin ortaya çıkmasına neden olan bu etkinin ortaya çıkmayacağını vurgular. Portföy yaklaşımının, uluslararası sermaye hareketleri ile ilgili temel görüşlerini şu şekilde özetleyebiliriz (SANİN 1992: 65).

i- Portföy yaklaşımına göre, uluslararası sermaye hareketleri risk farklılıklarının bir sonucudur.

ii- Bu yaklaşımda yerli ve yabancı aktifler arasında eksik ikame ya da tam akışkan olmayan sermaye varsayımı yapılmaktadır.

iii- Portföy yaklaşımı, toplam aktif türünden tanımlanan bir stok değişken etkisi de içermektedir. Bu olgu, sermaye hareketlerini açıklamaya çalışan diğer teoriler yanında portföy analizine bir üstünlük sağlamaktadır.

iv- Bir ülkede faizlerin değişmesiyle, her iki ülkede de aktif stoklarının yeniden dağılımına neden olacaktır. Bu durum karşılaştırmalı servet etkisinden kaynaklanan sürekli

akımların hacminde değiştirecektir. Yaklaşıma göre, bunun temel nedeni faiz farkında oluşan bir değişiklik sonucu her ülkeye ait, yurt dışında tutulan varlıklar miktarında değişikliğe uğramasıdır. Buradan ıkarılacak olan, ekonomiler arasında faiz farklarındaki değişiklik, sermaye hareketleri üzerinde hem stok hem de akım denkleşme etkisi yaratacağıdır.

v- Portföy yaklaşımı, uluslararası aktif arz ve talebinin spot döviz kurunun oluşmasına yardımcı olacağını kabul etmektedir. Örneğin dış faizler sabitken, ekonomik birimlerin servetlerinin bir kısmını para ve yerli aktif olarak tutarken, diğer blmde yabancı aktif alacaklardır. Bu durum döviz talebine yol açacağı için dövizler kurunun belirlenmesini de sağlayacaktır.

3. İKTİSAT POLİTİKALARI VE SERMAYE HAREKETLERİ

Parasal işlemler, istikrar sağlayıcı ekonomi politikası önlemleri arasında mali işlemlerle beraber uygulanan bir seçenektir. Kısa vadeli sermaye hareketleri içindeki, portföy yatırımları göz önüne alındığında sonuçta bir parasal ve mali işlem özelliğindedir. Parasal ve mali işlemler para arzını etkilemek yolu ile toplam talebin, dolayısıyla üretimin, istihdamın ve genel fiyat düzeyinin belirlenmesinde önemli etkileri vardır (ATAÇ 1979: 46).

İktisat literatüründe sermaye hareketlerinin değişkenlerinin yanısıra bu hareketlerin parasal ve reel büyüklükler üzerinde dolaylı ve doğrudan etkilerini belirlemeye yönelik çok sayıda araştırmalar bulunmaktadır. Bu alanda nc sayılabilecek bir araştırmayı Polak'ta görmekteyiz. Açık ekonomi ile ilgili çalışmayı, ticari akımlarla sınırlandırmış bir yapıdan ıkarımış ve mali akımları da kapsayacak biçimde ortaya koymuştur. Bu erevde, sermaye hareketleri, döviz kurunu belirleme teorileri, demeler bilançosu hareketlerini açıklayan teoriler ve iktisat politikası yaklaşımları içinde yer almaya başlamıştır. Burada sermaye hareketlerinin iktisat politikası ve parasal taban üzerindeki etkileri üzerinde durulacaktır.

3.1 Sermaye Hareketlerinin İktisat Politikaları zerine Etkileri

Sermaye hareketlerine doğrudan ve dolaylı yer veren bir araştırma biçiminde, iktisat politikası yaklaşımlarının tartışılması ile ortaya çıkmıştır. Belirli paraların dalgalanmaya bırakıldığı 1973 yılından önce, açık ekonomilerde istikrar politikalarını inceleyen birçok modelde, piyasalardaki istikrarlı dengenin, istikrarlı para talebi ve örtüsüz faiz paritesi varsayımları doğrultusunda gerçekleşeceği vurgulanmaktadır.

Keynesyen analizde, dış dengelessizliği gidermek için yapılan kur ayarlamalarının iç denge amaçlarıyla tutarlı olacağı varsayılmıştır. Yine Keynes'de dış denge mal hareketleriyle sınırlıdır. Yani, sermaye hareketlerinin demeler bilançosu üzerinde bir etki yapmayacağı kabul edilmektedir. Buna karşılıklı Meade, para ve maliye politikalarının i ve dış dengeyi oluştırmada, çelişkili durumlar yaratacağını ne sürerek, sermaye hareketlerini dış dengelessizliği azaltıcı bir faktör olduğunu öne süren bir yaklaşım geliştirmiştir. İktisat politikası yaklaşımı olarak da nitelendirilen bu analizde, üzerinde durulan ülkelerin dış dengeyi sağlamak için kullanacakları temel aracın döviz kuru ayarlamaları ve dengelessizliği giderici uluslararası sermaye hareketleri olduğudur (SANİN 1992: 80).

Meade'e göre, enflasyon ve dış açık bir arada iken para ve maliye politikaları i ve dış dengeyi birlikte sağlayabilir. Ancak, depresyonla bir dış açığın, enflasyonla bir dış

fazlanın aynı anda bulunduğu bir ortamda, para ve maliye politikaları iç ve dış dengeye yönelik kullanılamaz.

Bir başka çalışma da Mundell-Fleming tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada temel olarak Meade'nin yaklaşımını almıştır. Açık ekonomilerde iktisat politikası araçlarının hangi biçimlerde kullanılacağı üzerinde durulmaktadır. Makro ekonomi teorisinin mal ve sermaye akışkanlığı içinde bütünleşmiş bir dünya ekonomisi içinde yeni arayışlar ve çözümler sunması gerektiği vurgulanmaktadır.

3.2 Sermaye Hareketleri ve Parasal Taban

Sermaye hareketleri, Merkez Bankalarının parasal tabanlarının bir kısmının başka ülkelerin eline geçmesi anlamına da geldiğinden, para otoritelerinin bilançolarında döviz ve milli para biçiminden yükümlülüklerini değiştireceğinden, bağımsız para politikası izlenmesini zorlaştırıcı bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. (SANİN 1992: 122). Döviz piyasalarında müdahale, faiz ve döviz kurlarının belirlenmesinde para politikasının tek amaçlı sınırlı bir değişkeni durumuna gelmiştir. Bu çerçevede kısa vadeli sermaye hareketleri'ni hızlandırıcı bir politika tercihi yapmaya iten temel neden, uzun vadeli sermaye hareketleri yoluyla dış açığın kapatılmıyacağının anlaşılmasıdır.

Bu açıdan bakıldığında, 1983 yılında uzun vadeli kaynak kullanımının yarı yarıya azalarak 559 milyon \$'a düşmesi ödemeler dengesi sorununun ağırlaştığını göstermektedir. Bu sonuca gelinmesinde, proje kredilerinin % 33 azalması ve program kredilerinin % 40'a gerilemesinin önemli payı vardır. Bu olumsuz gelişmelerin yanısıra, dış borç anapara ödemelerinin her yıl artması kısa vadeli sermaye hareketlerinden hem para politikası hem de ödemeler bilançosu amaçlarıyla uygun yararlanma yolunu seçmiştir. Türk ekonomisi yönünden bu politika tercihi, net kısa vadeli sermaye girişini 1978'de 98 milyon dolar- dan, 1983'de 798 milyon dolara yükseltmiştir.

Daha sonra değinilecek 28 ve 30 sayılı kararlarda, sermaye hareketleri büyük ölçüde artmakla birlikte, enflasyonun reel faizi, cari açıkların döviz kurunu aşındırması dolayısıyla büyük sermaye çıkışlarını önlemek için, para otoritelerinin, yetersiz düzeyde olan döviz rezervlerini korumaya ittiğini görmekteyiz.

4. TÜRK KAMBYO REJİMİNDEKİ GELİŞMELER

Bilindiği gibi ülkemizde kambiyo rejimine ilişkin uygulamaları yöneten mevzuat 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki yasaya dayanır.

1567 sayılı yasa, ülkemiz ekonomisindeki zorluklara bağlı olarak muhtelif değişikliklere uğramıştır.

İlk olarak 1567 sayılı yasa, 1929 yılında ödemeler dengesi açığının 111 milyon lira gibi zamanın yüksek bir meblağına ulaşması üzerine 25 Şubat 1930 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Yasanın gerekçesinde, milli paranın kıymetinin korunması için gerekli görülecek bazı tedbirlerin alınması, gerektiğinde özel yararların kısıtlanması yolu ile para kıymetini düşürmeye çalışanların ağır bir şekilde cezalandırılmaları gerektiği ifade edilmek suretiyle, amacın sadece paranın dış değerinin korunması değil, geniş kapsamlı bir uygulamaya yönelik bulunduğu açıkça belirtilmiştir.

1929 ekonomik bunalımının atlatılması amacıyla geçici olarak yürürlüğe konan yasa sırasıyla; 16 Aralık 1942 tarih ve 4328 sayılı, 16 Şubat 1958 tarih ve 6258 sayılı yasalarla muhtelif değişikliklere uğramış ve geçici olarak yürürlükte bulunan Yasa 25 Şubat 1970 tarihinden itibaren 1225 sayılı Yasa ile sürekli hale getirilmiştir.

Son olarak 1567 sayılı Yasa, 25.5.1985 tarih 3196 sayılı ve 28.2.1989 tarih 3521 sayılı yasalar ile değişikliğe tabi tutulmak suretiyle bugünkü şekline ulaşmıştır.

1567 sayılı yasanın kapsamını belirleyen birinci maddesinde aynen şöyle denilmektedir; "kambiyo, nukut, esham ve tahvilat alım-satımının ve bunlar ile kıymetli madenler ve kıymetli taşların bunlardan mamul veya bunları muhtevi her nevi eşya ve kıymetlerin ve ticari senetlerle tediyeyi temine yarayan her türlü vasıta ve vesikaların memleketten ihracı ve memlekete ithalinin tanzim ve tahdidine ve Türk Parasının Kıymetinin Korunması zımında kararlar ittihazına icra vekilleri heyeti selahiyetlidir."

Madde metni iki bölümden oluşmaktadır.

Birincisi, kambiyo, nukut, esham ve tahvilat alım satımlarının ve bunlar ile kıymetli madenler ve taşlarla bunlardan mamul veya bunları muhtevi her nevi eşya ve kıymetlerin ve ticari senetlerle tediyeyi temine yarayan her türlü vasıta ve vesikaların memleketten ihracı ve memlekete ithalinin tanzim ve tahdidine dair Bakanlar Kuruluna yetki vermesidir.

İkincisi ise, Türk Parasının Kıymetinin korunması zımında kararlar ittihazına Bakanlar Kuruluna yetki vermesi gibi her alana yayılabilecek bir yön göstermekle yetinilerek memleketin bütün iktisadi ve ticari hayatını kayıtlara sokabilecek bir yetkinin hükmete verilmiş olmasıdır.

Yasa ile hükümetçe yapılacak düzenlemelerin yönü ve esası tesis olunmuştur. Ekonomik yasaların kabul ettiği esaslara göre yürütülecek olan ve bunun dışına çıkıldığı takdirde memleketi büyük zararlara uğratacağı şüphesi bulunan ve teknik konuları kapsayan, geciktirmeden zamanında tedbirler alınması ve gerektiğinde derhal kaldırılması ve değiştirilmesi gereken bir alanın, kanun koyucu tarafından doğrudan doğruya düzenlenmesi bazı sakıncalar doğurabilir. Yasama organının yapısı itibari ile günlük olayları izleyememesi ve ağır işlemesi yüzünden bunun zamanında sağlanması mümkün olmaz. Bu nedenle kanun koyucu düzenleme alanının esaslarını tesbit ve amacı tayin ettikten sonra alınacak tedbirlerin ihtiyaca uygunluğunu sağlamak amacıyla yürütme organını görevlendirmiş ve bu görevin gerektiği tasarruflarda bulunmak yetkisi vermek sureti ile yasama yetkisini bu yolla kullanmayı uygun bulmuştur.

Yürütme organının çıkaracağı ve tatbika koyacağı kararlarla maksat dışına çıkılıp çıkmadığının tayini, kanunun anayasaya aykırı olup olmadığının tesbiti bakımından önem taşımaz. Bu takdirde kararın kanuna aykırılığı söz konusu olur.

Yasama yetkisinin yürütme organına devrini sağlayan 1567 Sayılı Yasanın anayasaya aykırılığı yönünde muhtelif zamanlarda davalar açılmıştır. Ancak Anayasa Mahkemesi, 1567 sayılı yasanın birinci maddesinde Türk Parasının korunması zımında Bakanlar Kuruluna bilcümle tedbir alma yetkisi tanımaktadır. Anayasaya aykırı olmadığını belirtmiş aynı zamanda kamu yararını da ifade etmiştir.

Yasa ile yürütme gücüne yetki vermek suretiyle yasama gücünün yardımına ihtiyaç duymadan olağanüstü hallerin gereklerini karşılayacak hızlı ve etkin kararlar alabilme olanağı tanınmıştır.

Zaman zaman 1567 sayılı yasaya itirazlar yapılmış ve yasanın kaldırılma gereği ifade edilmiştir. Ancak şunu unutmamak gerekir ki, 1567 sayılı yasa bir yetki yasasıdır. Bu yasa çerçevesinde kambiyo rejiminde serbestiyet ve sıkı para politikası izlemek mümkün olacaktır. Yasaya istinaden yapılacak düzenlemeler çerçevesinde kambiyo politikaları oluşturulacaktır.

Döviz pozisyonu tutma yetkisi olan bankalar DTH'larındaki dövizleri ithalat finansmanında kullanabilecekleri TL ve Döviz Kredisi olarak verebilecekleri halde, kur garantisi olmaması, DTH kullanımını kısıtlamıştır.

4.1 TÜRKİYE'DE KAMBIYO REJİMİNDEKİ TARİHSEL GELİŞİM

a) 1930 - 1946 Dönemi :

1929 Dünya bunalımı ile dolaylı biçimde ilişkili olan kambiyo krizini oluşturdu. 1929 sonundaki bu kriz sonucunda Türk Devletinin yabancılara olan borçlarını ödeme imkanını ortadan kaldırmış, moratoryum ilan edilmiş ve devletin dış itibarı bozulmuştur. Yaşanan kambiyo krizi, 1929 Dünya Bunalımının getirdiği etkilerle daha da şiddetlenerek iç ekonomiye yansıdı. Çeşitli idari kararların da karışmasıyla, ekonomik iflaslar başladı.

Sonuçta dış ticaret açık tarım, madencilik, ticaret ve yabancı bankalar bunalıma girdi. İhracat gelirleri düşüşüne kısa vadeli dış finansman azalışı eklenince ithalatta daraldı ve ithalatçı kesiminde iflaslar oldu.

Ekonomideki bu buhran sonucu 27 Mayıs 1929 tarihli 1447 Sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu ile 25.2.1930 tarih 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu ve bunları tamamlayan kararnamelerle döviz piyasası sıkı biçimde kontrole alındı. Maliye Bakanlığı yetkisinde, ithalatın "ihtiyaç listelerine" göre yapılmasından, her türlü döviz, altın ve taşınır kıymetler üzerindeki ithal ve ihraç işleminin denetim altına alınmasına uzanan sıkı bir denetim kuruldu. Bu tedbirlere ilaveten ithal kontenjanları uygulanmaya girdi. T.C. Merkez Bankası (11 Haziran 1930 tarihli 1715 sayılı kanunla) kuruldu. Devlete döviz ve altın karşılığı emisyon yapma yetkisi verildi. Ayrıca 8 Haziran 1933 tarihli 2279 sayılı ödünç para verme işleri kanunu yürürlüğe konularak azami faiz % 12 oldu.

Getirilen sıkı denetim ile Türkiye 1930'dan itibaren dış ticaret fazlası vermeye 1931'den itibaren de TL. diğer paralar karşısında değer kazanmaya başladı. Dış Ticaret fazlaları dış borçların ödenmesi ve millileştirme girişimlerini karşılarken, TL. nin değerlendirilmesi de bunların TL. karşılıklarının azalmasına yardımcı oldu.

1930'lu yıllar dışa açık ekonomiyle birlikte salt özel girişime dayalı ekonomi modelini de bozdu. Türkiye, 1930'lu yıllarda tüketim malları başta olmak üzere ithal ikamesine geçerken, sanayileşme sürecini devletçilik yolu ile başlattı.

Özel girişime dayalı dışa açık büyüme modeli, II. Dünya Savaşının bitimine kadar gündeme gelmedi.

Türk ekonomisi, 1930-1946 döneminde dışa açık büyüme politikalarına kapalı kalmıştır.

b) 1946 - 1953 Dönemi :

1946 yılından itibaren dışa açılma politikaları aşama aşama devreye sokulmuştur.

IMF üyesi olarak Türkiye'de (Türkiye 19.2.1947'de 5016 sayılı kanunla Dünya Bankası ve IMF'e üye olmuştur.) Bu dönemde sabit, ama ayarlanabilir kur sistemini benimsemiştir. İkinci Dünya Savaşı boyunca yaşanan enflasyonu döviz kurunu aşırı değerlendirmiş olmasını gidermek için de 7.9.1946'da TL. nin değeri 1.80 TL = 1 \$'dan 2.80 TL = 1 \$'a devalüe edilmiştir. Bunu izleyerek TL. sına güven artırmak için Merkez Bankası altın satışlarını serbest bırakmıştır.

22.5.1947 tarihli kararname ile Maliye Bakanlığı, yabancı sermayenin kısmen ya da tümüyle dışarı transferine ilişkin kararlarda yetkili kılınmıştır. 1950'de hükümet değişikliği üzerine, 1951'de 5821 sayılı yabancı sermaye kanunu çıkarılmış, ancak tarımı ve ticareti yabancı sermayeye kapalı tutan ve kâr transferini sınırlayan bu kanun yetersiz bulunmuştur. Bunun üzerine 1954'de 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu yürürlüğe konmuş ve söz konusu sınırlamalar kaldırılmıştır.

Ayrıca, 1950'de 5583 sayılı Hazine'ce Özel Teşebbüse Kefalet Edilmesi ve Döviz Taahhüdünde bulunulmasına dair kanun, Maliye Bakanlığının (300 milyon TL. yi geçmek kaydıyla) özel girişimin dışarıdan sağladığı uzun vadeli borçlara kefil saymıştır. 1953 yılından itibaren devreye giren "kredili ithalat" ticari bankalarının dış dünyadan döviz kredisi sağlamalarını mümkün kılmıştır. Buna göre, Merkez Bankası'nda kaldığı halde bankaların krediye ilişkin dövizleri T.C. Merkez Bankasına devretme yükümlülüğü yoktu.

1950 yılında iktidara gelen hükümetin programında, Devletin ekonomideki etkinliğini daraltma ve özel girişimi mümkün olduğunca genişletme amacı belirtilmiştir. Dış açılma programının temel ögesi dış kaynaklı sermaye olmuş, diğerleri ya hiç işlememiş ya kısa sürede yürürlükten kaldırılmış ya da yaşanan olaylar tarafından etkisizleştirilmiştir.

Merkez Bankasının altın satışlarını serbest bırakmasını izleyerek, altın rezervlerinin üçte biri kısa sürede tükenince bu uygulama durdurulmuştur.

İthalatta liberasyon ancak 1950'den 1953 ortalarına kadar sürdürmüştür. 1950'de 22 milyon dolar kadar olan dış ticaret açığı 1952'de 193 milyon dolara yükselmiştir. Döviz rezervlerindeki düşüş, enflasyon oranını % 22'ler seviyesine çıkarmış ve geleneksel ürün ihracındaki tıkanma sonucunda 4.8.1958'de 2.80 TL = 1 \$ olan TL, 9 TL = 1 \$'a düşürülmüştür. Yüksek oranlı devalüasyona rağmen geleneksel tarım ürünü ihracında beklenen artış olmamış, buna karşılık ithalat dış borçlanmadaki artışla yükselmiş ve dış ticaret açığı daha da büyümüştür.

Serbest Piyasa ekonomisi 20 günlük piyasa müdahaleleri, enflasyonun artırdığı fiyatları baskı yöntemleri ile önleme çabaları, döviz tahsis ve dağıtımı için gelişigüzel devlet müdahaleciliğine bırakmıştır.

Sonuç olarak Ağustos 1958'de Türkiye bir istikrar programı uygulamaya koydu. Dolar kuru 9 TL = 1 \$ olarak devalüe edildi, ihracat serbest bırakıldı, 6-12 aylık kotalar

yürürlüğe kondu, ihracatta çeşitli primlik kurlar devam etti. Var olan kliring anlaşmaları sürdürülse de, yenilerinin yapılmaması, takas işlemlerine yer verilmemesi kararlaştırıldı. Dış ticaret konvertibil paralarla ve çok taraflı olarak yürütüldü.

c) 1970 - 1977 Dönemi :

Türkiye 10 Ağustos 1970 yılında ekonomik istikrar programı çerçevesinde TL'nin değerini 9 TL = 1 \$ dolardan 14.85 TL = 1 \$ şeklinde devalüe edilmiştir. Bunun sonucunda ihracat gelirleri ile işçi dövizleri artmış, 1972 yılında cari işlemler açığı 1973 yılında yerini 484 milyon dolarlık fazlaya bırakmış net döviz rezervleri de 2 milyar dolara yükselmiştir.

TL'nin reel efektif değerinde yüksek oranlı bir düşüşü 1971 - 1973 arasında dünya ekonomisinin yaşadığı spekülasyon boom içinde dış ticaret hadlerinin hızla Türkiye lehine değişmesi ve işçi dövizlerindeki artış sonucu net döviz rezervleride artmıştır. Bu gelişme sonucu ekonomi politikaya yansdı.

Türkiye fiilen esnek kur sisteminin herhangi bir biçimini benimsemiş olmasada TL/\$ kurunun sık sık değiştirilmesi 1975 ortalarına kadar da TL'nin \$ karşısında nominal değere göre bile değer kazanmasıydı. 1975'ten sonra içerideki enflasyonu telafi etmek aleyhe dönen dış ticaret hadlerinin etkisini gidermek için kur ayarlamaları sıklaştırıldıysa da dış dünyadan gelen fonların bolluğu önemli ayarlamalara gerek bırakmadı.

İthalat kolaylaştı ama ihracatı genişletici önlemler alınmadı. Nominal döviz kuru değişimleri teşvik yerine vazgeçirir nitelikteydi. İhracatta da reel efektif kur TL'nin % 20'ye yakın (1973 = 100) değerlendiğini gösteriyordu.

İhracatta vergi iadeleri 1973-1977 arasında sadece % 5.6'dan % 10.9'a yükseltildi. Böylece Türkiye olağandışı sayılabilecek ithalat-ihracat oranlarına ulaştı. Aşırı değerlendirilmiş döviz kurları döviz harcamalarını teşvik ederken döviz gelirlerini kısıtlamaktaydı. Böylece karaborsa denen piyasa oluşmaya başladı. Özellikle işçi dövizleri ile turizm gelirlerinde azalma gözlemlendi. Ancak 1974 petrol şoku ile artan petro-dolarların plasman sahası aramaları ve ülkemizde bu şekilde borçlanmaya teşvik politikaları sonucu dış ticaretteki açıkların bu şekilde finanse edilmesine sebebiyet verdi.

Dünya bunalımının petrol fiyatı artışı ile Türkiye'ye yansımada büyüyen ithalat ihtiyacı için iç ekonomideki uyumların ve ihracatı artırma çabalarının ekonomi politikasında ihmali dış borçlanmanın üç dört yıl içinde olağanüstü boyutlara ulaşmasına yol açtı.

Daha önce kullanılmayan veya kullanılması sakıncalı görüldüğü için yürürlükten kaldırılan veya kısıtlanan dış kredi türleri 1973'den beri gündeme geldi. Dış kredi kullanımını kolaylaştırıcı nitelikte kambiyo rejimi değişiklikleri devreye sokuldu. Özellikle kısa vadeli kredi kullanımı olağanüstü boyutlarda arttı.

Dış borçlanmayı kolaylaştırıcı nitelikteki kambiyo rejimi değişimleri ise şunlardır:

i. Özel Dış Krediler : 1950'den beri gündemde olan bu kredi türü 1953-1958 döneminde kredili ithalatın ekonomiyi 1958'de borç ödeyemez duruma getirmesi üzerine planlı döneme girilmesini izleyerek 1963'de kısıtlanmıştı. Özel dış kredi Türkiye'deki özel firmalar ve KİT'lerin, Türkiye'deki bankalar aracılığı ile dış piyasalardan belirli projelerin finansmanı için kredi sağlanmasına dönük bir kredi türüydü. Bu kredilere getirilmiş

olan kısıtlama 1972'de kaldırıldı. Ancak özel dış kredilerin kur garantisi bulunmuyordu. Kullanımının tabii olduğu koşullar, bu koşulların bulunmadığı yeni kredi türlerinin devreye girmesi üzerine bu kredinin kullanımını kısıtladı. Türkiye'nin başına büyük dert açan bir kredi türü olmadı. (KOÇ 1990: 15)

ii. Döviz Çevrilebilir Türk Lirası Mevduat Hesapları (DÇM): DÇM hesapları Türkiye'nin 1970 devalüasyonu öncesinde döviz sıkıntısına girdiği 1967 yılında gündeme gelmişti. 1973 yılında dışarıda yerleşik kişilerin hesaplarının tasfiyesine ve bir daha açılmamasına karar verilmişti. Gerçekten de 1972'de brüt döviz rezervlerinin % 20'sini oluşturan bu hesaplar, TL kredisi olarak çekildiğinde banka sisteminin kredi genişletmesine yol açıyor, dışarıdan gelişleri sürdüğü sürece de enflasyon baskısını artırıyor.

1974'de petrol fiyatlarının patlaması hükümeti döviz arayışına soktuğunda, DÇM ler tekrar gündeme geldi. Yurtdışında yerleşik gerçek ve tüzel kişilerin başta bankalar olmak üzere DÇM hesapları açabilecekleri kabul edildi. Kısa vadeli mevduat niteliğindeki bu hesaplara ilişkin rakamlar % 90'ının yurtdışında yerleşik kişilere açıldığını gösteriyordu.

DÇM dövizleri, kur garantisinin getirdiği güvence ile ithalat finansmanında kullanılmıştır. Bir yandan reel faizlerin yükseldiği, bir yandan kur garantisinin ithalatı teşvik edici dürtüsü, bir yandan kredi genişlemesine kaynaklık etmeleri, DÇM hesaplarının üç yıl içinde Türkiye'nin başına büyük sorunlar açmasının nedeni olmuştur.

iii. Döviz Tevdiat Hesapları : DÇM ile birlikte gündeme gelmiştir. Farkı, kur garantisinin olmaması ve DTH açılan yetkili bankanın buna ilişkin dövizleri T.C. Merkez Bankası'na devretme zorunluluğu bulunmamasıdır. Döviz pozisyonu tutma yetkisi olan bankalar DTH'larındaki dövizleri ithalat finansmanında kullanabilecekleri TL ve Döviz Kredisi olarak verebilecekleri halde, kur garantisi olmaması, DTH kullanımını kısıtlamıştır.

iv. Yetkili Bankaların Döviz Pozisyonu Tutması : 1974 yılında yürürlüğe giren bu imkan ile "yetkili" banka denilen ve dönemde mevduatı 2 milyar TL. yi aşan bankalara verilmişti. Bir diğer kısıtlama da yetkili bankaların bu hesaplarını yürürlükte olan "tahsisli ithal malları" listelerinde serbestçe kullanabildikleri halde liberasyon - I ve II- listelerindeki mallarda ithalatla ilgili ödemeler için T.C. Merkez Bankası'ndan "kuvertür" almak zorunda olmalarıydı.

1976 yılında Maliye Bakanlığı yetkili bankaların T.C. Merkez Bankasına bildirimde bulunmaksızın temel mallar ithalini yapmalarını kararlaştırmış, kabul kredilerinin kullanımında ithalatı kolaylaştırmak için ithalatı gerektiren önlemleri kaldırmıştır, mal karşılığı ithalatta ithal malı bedelinin ödenmesini kolaylaştırmıştır. Böylece artan ithal malı baskısı talebine kredili ithalatı kolaylaştırıcı önlemlerle cevap verilmiştir.

d) 3 - 24 Ocak 1980 İstikrar Programı İle Getirilen Uygulamalar

i. 1980 - 1983 Dönemi : Az Gelişmiş Ülkelerin kalkınma çabalarına baktığımızda 1950'lerden sonra hemen hemen tüm az gelişmiş ekonomilerin "ithal ikamesine dayalı" sanayileşme politikalarını uyguladıklarını görmekteyiz.

İthal ikamesi politikalarında oluşan darboğazlar nedeniyle 1970'lerden sonra ithal ikamesi yerine ihracata dayalı büyüme modeli, az gelişmiş ekonomilere bir alternatif olarak sunulmuştur.

Ülkemizde de 1980 yıllarına kadar her iki politika da zaman zaman uygulanmış ancak istikrarlı bir uygulama sağlayamamıştır. Son olarak 24 Ocak 1980 yılında yürürlüğe konan istikrar tedbirleri ile dışa açık ekonomi politikaları uygulamaya geçirilmiştir.

Buna göre, döviz kontrol sistemi serbestleştirildi. Sabit kur sistemi yerine gerçek ve esnek kur sistemine geçildi. Kota sistemi terk edildi. Daha liberal dış ticaret politikaları yürürlüğe konuldu.

47.10 TL = 1 \$ iken dolar kuru % 48,6 oranında devalüe edilerek 70 TL = 1 \$ olarak belirlendi. Gübre ve tarımsal mücadele ilaçları ithalatı için 55 TL = 1 \$ olmak üzere değiştirildi ve katlı kur sistemi muhafaza edildi. Çapraz kur farkları için sürekli ayarlama getirildi. Mayıs 1981'de T.C. Merkez Bankası'nın "günlük kur belirlemesi" biçimine dönüştürüldü.

24 Ocak'tan önce döviz pozisyonu tutma yetkisine sahip olan bankalar, kazandıkları dövizin ancak % 25'ini döviz pozisyonu olarak tutabildikleri halde, 24 Ocak kararlarını izleyerek bu oran % 80'e çıkarıldı. Daha sonra yetkili bankalar sınırlaması kaldırıldı. Ticari bankaların döviz kazançlarının % 20'sini T.C. Merkez Bankası'na devretme zorunluluğu yerine ticari bankaların döviz varlıkları eski döviz borçlarının % 40'ına kadar olan kısmını döviz pozisyonu olarak tutabileceklerdir.

Döviz pozisyonlarından kabul kredisi yolu ile yapılacak ithalata ilişkin ödemeler ile, petrol ve petrol ürünleri, gübre ve gübre hammaddeleriyle ilaç hammaddeleri ithalata ilişkin ödemeleri yapabilmeleri öngörüldü.

Yurt dışına turistik çıkışta tahsis edilen döviz tutarı artırıldı.

Her bir ihraç partisinde 40000 \$'a kadar dövizin yurda getirilme zorunluluğu ortadan kaldırıldı.

ii) **1983 - 1989 Ağustos Dönemi** : Aralık 1983'de yürürlüğe konan uygulamalar ile 1962 yılından beri yürürlükte bulunan 17 Sayılı Karar ile buna ilişkin tebliğler yürürlükten kaldırılmıştır. 17 Sayılı Karar ile dövizlerin tasarruf ve idaresi Maliye Bakanlığı'nın emrinde iken yürürlüğe konan 28 Sayılı Karar ile bu yürütme önemli bir oranda bankalara devredildi. Bankalar kazandıkları dövizin % 25'lik kısmını T.C. Merkez Bankasına devir yükümlülüğünde tutulurken diğer kısmını da tasarruf etme yetkisine sahip oldu.

28 sayılı karar ile getirilen en önemli değişikliklerin başında Türkiye'de yerleşik kişilerin döviz bulundurmalarının serbest bırakılmasıdır. Ayrıca Türkiye'de yerleşik her kişiye döviz tevdiat hesabı açma yetkisi sağlanırken bu hesapları serbestçe tasarruf etme imkanı getirildi.

Yurt dışına turistik çıkışlardaki sınır kaldırıldı. Herkesin dilediğinde yurt dışına çıkabilmesi imkanı getirildi.

İhracat bedellerinin belli bir oranı (önce % 20 sonra % 30) ihracatçının serbest kullanımına bırakıldı. İhracat bedeli dışındaki dövizlerin yurda getirilme zorunluluğu ortadan kaldırıldı. Bu kişilerin elde edecekleri gelirleri döviz tevdiat hesabında tutmaları sağlandı.

TL ve TL üzerinden her türlü tahvil ve diğer ticari senet ithali serbest bırakıldı. Daha sonra altın ve değerli taş ithal ve ihracı serbest bırakıldı. Altın fiyatı düzenleme amacıyla tüm bankalarca altın satışına başlandı.

Yurt dışında sermaye ihracı Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığının izniyle serbest bırakıldı.

Yurt dışında yerleşik kişilerin Türkiye'de gayrimenkul iktisabı, yatırım yapmaları, Türk Şirketlerinde hisse satın almaları yabancı şirketlerin şube ya da temsilcilik açmaları serbest bırakıldı.

Doğu Bloku ülkeleri ile yapılan kliring anlaşmasından serbest dövize geçildi. Böylece kliring anlaşmaları yarım yüzyıl sonra tarihe karıştı.

1989 Ağustos Kararları ve Konvertibilite

1567 Sayılı Kanuna ilişkin olarak Ağustos 1989'da yürürlüğe konulan 32 Sayılı Karar ile buna ilişkin tebliğler ile kambiyo rejiminde önemli sayılabilecek değişiklikler yapılmıştır. TL'nin konvertibilitesini sağlayabilecek önemli değişiklikler şunlardır:

- Daha önceki düzenlemeler çerçevesindeki Türkiye'de yerleşik kişilerin üzerlerinde döviz bulundurmaları serbest bırakılmış ve bu şekilde sahip olunan dövizlerin bankalarda açılan döviz tevdiat hesaplarında tutulmaları ve serbest kullanılmaları sağlanmıştır.

Bu uygulamaya ilave olarak 32 Sayılı Kararla Türkiye'de yerleşik kişilerin 3000 \$'a kadar bankalardan döviz alma serbestisi getirilmiştir. Böylece yıllarca karaborsada piyasası oluşan döviz alım-satım işlemlerine resmîyet kazandırılmış, Türkiye'de yerleşik kişilere her bir işlem itibarıyla 3000 \$'a kadar döviz almak suretiyle diledikleri tutarda döviz alma imkanı sağlanmıştır.

- Bankalara vadeli döviz alım-satım işlemi yapabilme imkanı getirilmiştir. Aynı şekilde bankalara, Merkez Bankası bünyesinde kurulan döviz ve efektif piyasalarına katılarak, dövize ve efektife ilişkin her türlü işlemi yapabilme imkanı getirildi.

- Altın üzerine serbestiyet getirildi. İşlenmemiş altının Türkiye'ye ithali ile Türkiye'den ihracı Merkez Bankası'nca veya bankalar, yetkili müesseseler ve özel finans kurumları aracılığı ile yapılabileceği hükme bağlandı.

Buna karşılık işlenmiş kıymetli madenler, eşyaların ihracı serbest bırakıldı. İşlenmiş altın ithali şu anda mümkün bulunmamaktadır.

- Daha önce ihracat bedellerinin % 20'sini ihracatçının serbest kullanımı varken yeni uygulama ile ihracat bedelinden % 30'luk kısım üzerinde ihracatçının serbest kullanımı sağlandı (İhracat bedelinin üç ay içinde yurda getirilmesi halinde)

- Yıllar yılı "azınlıklarla, ilgili olarak karşımızda bulunan "blokaj" problemi halledildi. Böylece yurt dışında yerleşik kişilerin sahip oldukları gayri menkullerin satış bedelleri bundan böyle yurt dışına transfer konusu yapılmamak kaydıyla serbest bırakıldı.

- Kıymetli maden ve taşlardan yapılmış kıymetli ziynet eşyalarının yolcu berabesinde serbestçe yurda girmesi ve çıkmasında aranan 3000 \$'lık ziynet eşyası serbestiyet limiti 15000 \$'a yükseltildi.

- Yurt dışında müteahhitlik, turizm, mühendislik, avukatlık ve taşımacılık gibi benzeri hizmetler karşılığında elde edilen dövizlerin serbestçe kullanım esası getirildi.

- Yurt dışında ticari faaliyette bulunmak üzere Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın izni ile yurt dışına çıkarılabilen sermaye miktarı 25 milyon \$'a yükseltildi.

- Kambiyo rejiminin en önemli yeniliklerinden birisi olarak, yabancıların borsaya kayıtlı Türk Menkul Kıymetlerini serbestçe satın alabilme olanağı sağlanırken aynı şekilde Türkiye'de yerleşik kişilerde yabancı borsalara kote edilmiş menkul kıymetleri serbestçe satın alabilme imkanı sağlandı.

- Yabancıların döviz bozdurarak satın aldıkları gayri menkulleri satmaları halinde satış bedelleri veya bunların gelirlerini yurtdışına serbestçe transfer etme imkanı getirildi.

- Diğer önemli bir yenilik de Türkiye'de yerleşik kişilerin yurt dışından aynı, nakdi ve gayrinakdi kredi temin etmeleri serbest bırakılmıştır. Ancak bunlardan prefinansman, emtia ve kabul kredilerinin vadelerinin bir yılı aşmayacağı kabul edildi.

Bütün bu değişikliklerden sonra kambiyo rejiminde eskiye oranla büyük bir değişiklik yapılmış oldu. Yapılan bu değişikliklerin sonucu, TL. nin konvertibilitesini sağlamak yolunda önemli adımlar atılmış oldu.

24 Ocak 1980 Kararları ile dışa açılma ve serbest piyasa ekonomisini uygulamaya koyma çabaları içerisinde kambiyo rejiminde yapılan değişiklikler sayesinde TL. nin konvertibiliteye geçişi yolunda önemli yol alındı.

Kambiyo rejiminde yapılan uygulamalar ile TL. nin konvertibilite aşamasının nere-sine varıldı. Bilindiği üzere 1958'de imzalanan Avrupa Para Anlaşması uyarınca anlaş-maya imza koyan ülkeler tam ya da kısmi olarak konvertibiliteye geçmeyi kabul etmiş-lerdi. Türkiye'de bu anlaşmaya dahil olmakla beraber konvertibilitenin ön koşullarını sağ-layamadığından bu güne kadar gerçekleştirilemedi.

Konvertibilite basit anlamı ile milli bir paranın diğer bir para birimi ile değiştiril-mesidir. Bu değişim ideal koşullarda; iç piyasada serbest piyasa koşullarının geçerli ol-duğu, dış ticarete ve kambiyo işlemlerinde kısıtlamaların kaldırıldığı kabul edilsede tam konvertibilite olarak tanımlanan bu ütopye duruma gelişmiş ülkeler bile erişememiştir.

Dolayısıyla ödemeler dengesi kalemlerinde ayırım yapılarak konvertibilite değişik durumlarında sınırlanabilir. Konvertibilitenin sınırı, ülkenin uluslararası ekonomi ile bü-tünleşmesi diğer bir deyişle liberalizasyonun hangi aşamada olması ile yakından ilgilidir.

Cari işlemleri oluşturan kalemlerden dış ticarete miktar kısıtlamaları kaldırılmış, gümrük duvarları indirilme yoluna gidilmiş, görünmeyen işlemler ve sermaye hareketle-rinde ise kısmi de olsa sürüyor olabilir. Konvertibiliteye geçiş kararı alınırken ön koşul-ların sağlanıp sağlanmadığı tartışılır. Bu ekonomide yapısal değişimleri içerir. Değişmelerin boyutu kadar geleceğe yönelik trendler ve ekonomik faaliyetlerin geneline kazandırılan istikrar da bu aşamada önemlidir. Bu nedenle, mevcut durum kadar geleceğe yönelik tahminler de konvertibiliteye geçiş kararını belirleyicidir.

Yapısal değişiklikler; iç piyasanın liberalizasyonu, yani mal fiyatlarının olduğu kadar paranın fiyatının da serbestçe belirlenmesini, ticaretteki kısıtlamaların kaldırılmasını veya azaltulmasını, kambiyo işlemleri ile sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasını ve en önemlisi cari işlemlerde dengenin sağlanmasını kapsar.

Cari işlemler dengesinin esnek veya ayarlanabilir sabit kur politikaları ile kendiliğinden dengeye geleceği kabul edilir. Kurun aşırı belirlenmesi halinde ihracat aleyhine bir durum yaratılacak ve cari işlemlerde dengesizliğe yol açabilecektir. Esnek bir kur rejiminde kambiyo kurunun tesbiti gerçekçi olarak yapılabilen ve döviz piyasalarında spekülasyon engellenebilmektedir.

Konvertibilite bir araçtır. Bir amaç değildir. Ekonominin uluslararası ekonomiye entegrasyonu ve içerideki beklenen rasyonelleşmeyi sağlayacak bir araçtır. 1980'den itibaren dış açılma sürecinin 1984 başında ikinci etabına geçildi. Belli ölçülerde dış ticaret politikası, yabancı sermayeyi özendirme politikası, kur politikası, vergi politikası gibi konularda uluslararası ekonomiye açılma konusunda önemli adımlar atılmadı, sadece konvertibiliteye geçişi hazırlayacak ön koşullar hazırlandı. Ağustos 1989'da yürürlüğe giren kambiyo mevzuatındaki yeni yapılanma ile TL'nin konvertibilitesini sağlamada bir adım daha atılarak gerekli koşullar oluşturuldu.

Bu aşamada TL'nin konvertibil hale gelmesi, Türk ekonomisinin önümüzdeki yıllarda göstereceği performansa bağlı olacaktır. Bununda bazı göstergeleri vardır. Eğer ithalatçılarımız TL ile ithalat yapabiliyor ise ve eğer TL'nin yabancı paralar karşısındaki değeri yurt içinde ve yurt dışında hemen hemen eşitse o zaman konvertibilite gerçekleşmiş demektir.

5. TÜRKİYE'DE SERMAYE HAREKETLERİNİN GELİŞİMİ

Türkiye'de zaman içinde para otoritelerinin kambiyo rejiminde yapılan değişikliklere uygun olarak, kota, izin, zorunlu devir veya yasaklama gibi piyasa dışı sermaye kontrollerinden, döviz pozisyonu, munzam karşılık veya muamele vergisi gibi esnek sayılabilecek doğrudan kontrol araçlarına yöneldiği görülmektedir.

1987'den sonra mali reformun başlaması ile sermaye hareketlerinin parasal etkilerinin sterilize edilmesi amacıyla, Merkez Bankasının müdahalede bulunabileceği yeni piyasalar oluşturulmuştur.

30 Sayılı Karar ile birlikte, bankaların döviz pozisyonu, öncelikle kısa vadeli mali akımların denetlenmesinde Merkez Bankasının elindeki önemli araçlardan biri durumuna gelmiştir.

Türkiye 1984-1990 arasında bu gibi önlemlerle liberasyon olgusunun en kritik aşaması olan, Sermaye Hesabının dışı açılması sürecini büyük ölçüde tamamlamıştır.

Türkiye anılan dönem içinde, istisna sayılabilecek bir kaç yılında, cari işlemler açığını sermaye hareketleri ve döviz rezervleri ile kapatmaya çalışmış ve kambiyo kontrol araçlarını sermaye akımlarında oluşabilecek sızıntıları en aza indirebilecek şekilde seçmiştir.

Yerli ve Yabancı aktifler arasındaki ikamenin tam olarak gerçekleşmemesi iç ve dış faiz makasının açılmasına yol açmış, ortaya çıkan sermaye hareketleri temelinde kamu finansmanı ve dış ticaret işlemlerinden doğmuştur.

İstikrar programı ile sürdürülen dışı açılma politikası sonunda kambiyo rejiminde yapılan düzenlemelerle, özel kesimin yabancı para cinsinden aktif edinmesi yabancıların TL cinsinden portföy oluşturmaları ile ulusal para piyasasının uluslararası para piyasaları ile bağlantısı kurulmuştur.

Merkez Bankasının para ve döviz kuru politikalarını oluştururken uluslararası para piyasalarındaki eğilimleri dikkate alması, sermaye kontrollerinin gevşetilmesine karşılık büyük sermaye çıkışları oluşmamıştır. Buna karşılık, cari işlem açığının azaltılmasında özel kesim aracılığı ile gerçekleştirilen sermaye akımlarının rolünü artırmıştır. Sermaye akışkanlığının artması ile Türkiye'nin bağımsız para politikası izleme imkanları tartışılır duruma gelmiştir.

Türkiye'de 1984-1990 arası kısa vadeli sermaye hareketlerinin sonuçları üzerinde yapılan "Bronson çözümlemesinde" şu etkiler saptanmıştır (SANİN 1992: 218).

i-) İç faizlerin uyardığı bütün portföy düzenlemeleri yurt dışına doğru bir sermaye akımı doğurmuştur.

ii-) Başka bir ifadeyle, T.C. Merkez Bankası'nın faiz politikasındaki değişiklikler özel kesimin portföylerindeki ağırlığı yerli aktiflerden, döviz cinsi aktiflere doğru yönelmiştir.

T.C. Merkez Bankası'nın ödemeler bilançosundaki değişimlere paralel bir para politikası izlemesini sağlayan en önemli olgu özel kesimin portföy oluşturmaya yönelik engellerin ortadan kaldırılmasıdır. Ampirik denemelerde faize duyarlı sermaye akımlarının para politikası değişiklikleri ile milli gelirden önemli ölçüde etkilendikleri görülmüştür.

1984-1990 arası faize duyarlı sermaye hareketlerinin iç ve dış dengenin sağlanmasında bir araç olarak kullanılmasının nedeni, yurt dışı gelirlerinin ülke içinde uygulanan para politikası ile çelişki oluşturmaya idi. Yani yurt dışı faizlerinin göreceli düşük olması, yurt dışına büyük sermaye akışlarını engellemiştir.

1988-1992 arası, Türk ekonomisindeki kısa vadeli sermaye hareketlerinin izlediği süreç ve özellikle de portföy yatırımları Tablo (1) de görülmektedir. Bu verilerin yorumlanması yapıldığında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmaktadır.

i-) Kısa vadeli sermaye girişinde oluşan büyük oranlı artış 1990 yılı için sermaye hareketlerinde ortaya çıkan en önemli gelişme olmuştur.

ii-) 1989 yılı Ağustos ayında çıkarılan 32 Sayılı Karar ile sermaye hareketlerine getirilen serbesti yurt içinde devam eden yüksek nominal faiz oranları ve TL'nin aynı dönemde reel olarak değer kazanması ile birleşince yurt dışından borçlanma cazip duruma gelmiştir.

iii-) 1989 yılında 663 milyon \$ olan doğrudan yabancı sermaye girişi 1990 yılında 713 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir.

iv-) Portföy yatırımları olarak sermaye girişleri ise Türkiye'nin 1990'da yabancı piyasaların sunduğu menkul kıymet tutarını azaltması sonucu 1989'da 1586 milyar \$'lık düzeyinden 547 milyon \$ düzeyine gerilemiştir.

v-) 1991 yılındaki yüksek oranlı sermaye akımlarının nedeni körfez krizi ve onu takip eden savaştır. Türkiye yüksek faiz oranlarına rağmen, savaş nedeniyle riskli ülke ko-

numuna girmiş, bu nedenle sermaye akışları olmuştur. 1991'de net kısa vadeli sermaye hareketlerinde büyük bir düşüş gözlenmiştir (-3020 milyon \$).

vi-) 1991 yılı ödemeler bilançosunun genel olarak sermaye hareketlerinde (tümü) 2.4 milyar \$'lık bir akım yaşanırken, 1992'de 3.6 milyar \$'lık girişe dönüşmüştür. Sermaye hareketlerinin genelinde görülen bu değişim portföy yatırımları ile kısa vadeli sermaye hareketlerindeki gelişmelerden sağlanmıştır.

vii-) Tahvil ihracı yolu ile sağlanan krediler ve Türkiye'de yerleşik kişilerin yurt dışında yerleşiklerle yaptıkları tahvil alım-satımlarından oluşan portföy yatırımları 1992'de önceki yıla göre % 27.2 oranında artarak 2.4 milyar \$'a ulaşmıştır.

1992 yılında Hazine ve diğer kurumların tahvil ihracı yoluyla sağladığı krediler Tablo (2) de görülmektedir. Bu kredileri;

- Hazine, ABD Yankee, Japon Samurai Tahvil Piyasaları ile Frankfurt Piyasası ve Euro-Dolar Piyasalarından,

- Türkiye Kalkınma Bankası, Tokyo ve Samurai Tahvil Piyasasından,

- İnterbank, Lüksemburg Piyasasından,

- Ankara Belediyesi ise Tokyo ve Samurai Tahvil Piyasasından sağlamaktadır.

İlgili dönemlerde tahvil ihracı yolu ile alınmış kredilerin geri ödemesi ise 423 milyon \$'dır. 1992'de portföy yatırımları kanalı ile 395 milyon \$ net çıkış olmuştur.

Kısa vadeli sermaye hareketleri 1992 yılında yükümlülüklerdeki artışın varlıklardan daha hızlı olması sonucu 3 milyar \$ çıkıştan, 1396 girişe dönüşmüştür (Tablo 1).

6. SONUÇ

Dünya ekonomisinde özellikle 1920'lerden sonra başlayan liberalleşme ve finansal piyasaların globalleşmesi ile sermaye hareketlerinin ülkeler arası sınır tanımadıkları görülmektedir. Liberalleşme sürecini hızlandıran bir takım finansal yenilikler birçok ülkenin karşı koyamayacağı araçlar durumuna gelmiştir.

Buna karşılık özellikle mali piyasalardaki bu hızlı gelişmeler dünya ekonomisinde reel büyüme oranlarının finans sektörünün gerisinde kalmasının ileride bir bunalım yaratacağı yönünde de eleştirilerle karşılaşmaktadır. Üzerinde durulması gereken bir ülke ekonomisi veya dünya ekonomisinde, finans sektörünün reel sektörle ne kadar etkileşim içinde olduğudur. Finans alanındaki bu gelişmeler bir takım sonuçları da beraberinde getirmektedir. Yani, Menkul Kıymetlere yönelmenin yanı sıra, ülkelerin bağımsız para politikaları izleyemeyecekleri gündeme gelmektedir. Bu, doğrudan iktisat politikalarının etkinliğini ve başarı şansını etkileyeceğinden, gelişmekte olan ülkeler için önem taşımaktadır. Değinildiği gibi, sermaye hareketleri sonucunda parasal tabanın yabancıların eline geçmesi anlamın da geleceğinden sonuçta para arzı tanımlarının değişmesi yanı sıra kontrolü de güçleşecektir.

Türkiye özellikle 1987'den sonra kambiyo rejiminin liberalleşmesi ile beraber arbitraj imkanlarının oluşması sonucu kısa vadeli sermaye hareketleri için cazip ülke konumuna gelmiştir.

Burada vurgulanması gereken Türk ekonomisinde döviz darboğazının aşılmasının, döviz artırıcı ihracat ve turizm gibi kalemlerden karşılanmadığı, aksine rezervlerdeki faz-

lanın bu arbitraj yolu ile oluştuğudur. Yani sıcak para olayının yaşanmıyor olmasıdır. Bu sürecin sağlıklı olup olmadığı ayrı bir tartışma konusudur. Uluslararası konjonktürdeki dalgalanmalar, finansal piyasalarla eklemlenmiş ekonomileri daha fazla etkileyecektir. Örneğin Körfez krizi yıllarında bu akımın tersine döndüğü gözlenmektedir.

Sonuç olarak Türkiye'de kısa vadeli sermaye hareketlerini oluşturan olgunun, spekülative olduğu ve yatırımcıların kurumsal özelliklerinin olmaması etkeni ile birleştiğinde dikkatle izlenmesinin gerektiği söylenebilir.

Tablo 1	Sermaye Hareketleri			(milyon \$)	
	1988	1989	1990	1991	1992
1- Özel Yabancı Sermaye	354	663	700	783	779
2- Portföy Yatırımları	1178	1586	547	648	2411
3- Kısa Vadeli Sermaye	-2281	-584	3000	-3020	1396

Kaynak : T.C.M.B. 1992 Yıllık Rapor

Tablo 2	Portföy Yatırımları		(milyon \$)	
Portföy Yatırımları			448	2411
Tahvil İhracı Yolu İle Sağlanan Krediler (Net)			592	2806
Sağlanan			618	3229
1- Hazine			493	2539
2- Ankara Büyükşehir Belediyesi			125	439
3- T. Kalkınma Bankası			-	201
4- İnterbank			-	50
Geri Ödenen			-26	-423
Portföy Yatırımları (Net)			56	-395

Kaynak : T.C.M.B. 1992 Yıllık Rapor

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- ATAÇ, Beyhan : Kuramda ve Türkiye'de İstikrar Politikası Açısından Parasal ve Mali İşlemler, E.İ.T.İ.A. Yayını, Eskişehir, 1979.
- ERTUĞRUL, Ahmet : Para Teorisi, Ankara, 1992.
- KEYDER, Nur : Para Teori-Politika Türkiye Üzerine Bir Uygulama, Ankara, 1990.
- KOÇ, Ergun : Türk Ekonomisi ve Dış Ticaretinde Son Gelişmeler, H.D.T.M. Yayını, Mayıs, 1990.
- ÖÇAL, Tezer : Para Teorisi, G.Ü.İ.İ.B.F. Yayını, Yayın No. 53, Ankara, 1990.
- PARASIZ, İlker : Para Politikası Monetarist Keynesyen Tartışması, Haşet Kitabevi Yayını, Bursa, 1986.
- SANIN, Levent : Kısa Süreli Sermaye Hareketleri: Para Politikasına Etkileri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1992.
- TCMB Yıllık Raporları : 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992.
- TOBB : Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Mevzuat, Yayın No: 128, Ankara, 1989.

D U Y U R U

Kurumumuzun her yıl yayınlamayı planladığı Türk Kooperatifçilik Yıllığının ilki "1992 Türk Kooperatifçilik Yıllığı" adıyla baskıya verilmiştir. 1993 Türk Kooperatifçilik Yıllığı için hazırlıklar da başlatılmış bulunmaktadır.

1993 yıllığında; kooperatifçilik ilkeleri, yeni kurulan Türk Cumhuriyetlerinde kooperatifçilik faaliyetleri ile Türk kooperatifçiliğinin meseleleri ve 21. asrın şartlarına uydurulması için yapılabilecek çalışmalar ve kooperatifçilik teorisi ve uygulamasına dair araştırmalara yer verilecektir.

Makaleler bilimsel araştırma tekniklerine uygun olarak hazırlanacak, yayınlanması uygun görünenlerin yazarlarına telif ücreti ödenecektir.

*Bu konuda makale vermek isteyenlerin; makalelerini en geç 1 Ekim 1993 tarihine kadar Kurumumuza göndermeleri **DUYURULUR**.*

TÜRK KOOPERATİFÇİLİK KURUMU

Türk Kooperatifçilik Kurumu Organları

YÖNETİM KURULU

- Başkan :** Dr. Şenol Erdoğan
Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı
- Başkan Yardımcısı :** Doç. Dr. Burhan AYKAÇ
Gazi Üniversitesi İ.İ.İ.F. Öğretim Üyesi
- Muhasip Üye :** Turan TEKELİ
Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Başmühendisi
- Üye :** Doç.Dr. Kadir ARICI
Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Öğretim Üyesi
- Üye :** İrfan BAYIR
Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği Genel Müdür Yardımcısı
- Üye :** Halil BİLİCİ
Türkiye Ziraat Mühendisleri Birliği Vakfı Genel Müdürü
- Üye :** Prof.Dr. Rasih DEMİRCİ
G.Ü. Teknik Eğitim Fakültesi Dekanı
- Üye :** Erol DOK
Ziraat Yüksek Mühendisi, İşadamı
- Üye :** Prof.Dr. Celâl ER
A.Ü. Ziraat Fakültesi Öğretim Üyesi
- Üye :** Ünal GÖKALP
T.C. Ziraat Bankası Gen. Müd. Proje Değerlendirme Müdürü
- Üye :** Doç.Dr. Ahmet ÖZÇELİK
A.Ü. Ziraat Fakültesi Öğretim Üyesi
- Üye :** Kâmil ÖZDEMİR
Pankobirlik Genel Müdürü
- Üye :** Kaplan YILDIZ
T.C. Ziraat Bankası Necatibey Şubesi Müdürü
- Üye :** Niyazi YÜKSEL
TKB Teşkilâtlanma ve Destekleme Genel Müdürü
- Üye :** Hayri YÜRÜR
D.P.T Uzmanı

DENETLEME KURULU

- Başkan :** Nail TAN
Kültür Bakanlığı Türk Halk Müziği Korosu Uzmanı
- Üye :** Yalçın DOĞAN
T.C. Ziraat Bankası Bireysel Bankacılık Şubesi Müdürü
- Üye :** Dr. Mustafa DOYUK
Tarım ve Köyişleri Bakanlığı APK Kurulu Başkanı

HAYSİYET DİVANI

- Başkan :** Prof. Dr. Orhan ARSLAN
G. Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi
- Üye :** Cavit GÜMRÜKÇÜ
Tarım ve Köyişleri Bakanlığı
İdari ve Mali İşler Dairesi Başkanı
- Üye :** İsa KAYACAN
Gazeteci - Yazar

Yönetim Kurulu Toplantılarına Herhangi Bir Maaş, Ücret ve Hakkı Huzur Ödenmemektedir.

Kurum organlarının üyelerinin isimleri sovardı sırasıyla vazılmıştır.

TÜRK KOOPERATİFÇİLİK KURUMUNUN YAYINLARI

KDV DAHİL FİYA
(1993 YILI İÇİN)

1-	1163 Sayılı Kooperatifler Kanununun Uygulanmasında Kooperatiflerin Durumu ve Sorunları (VII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Tebliğler).....	10.000
2-	Kooperatif Şirketler (Yayın No. 30).....	10.000
3-	Çeşitli Ülkelerde Toprak Reformu Uygulamaları (Yayın No. 34).....	10.000
4-	Az Gelişmiş Ülkelerde Kooperatif ve Devlet (Yayın No. 3E).....	10.000
5-	Kooperatifçilik ve İlkokul (Yayın No. 38).....	10.000
6-	Kooperatifçilik Bilgisi (Yayın No. 40).....	10.000
7-	Büyük Mağazacılık ve Tüketim Kooperatifçiliği (Yayın No. 41).....	10.000
8-	Ekonomik ve Sosyal Gelişmeler Karşısında Türkiye'de Kooperatifçilik Politikası IX. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi-Tebliğler- (Yayın No. 42).....	10.000
9-	Türk Kooperatifçiliği Üzerine Düşünceler (Yayın No. 43).....	10.000
10-	X. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi - Tebliğler - (Yayın No. 44).....	10.000
11-	Atatürk ve Kooperatifçilik (Yayın No. 45).....	10.000
12-	The Co-operative Movement In Turkey And Its Expocted Development (Yayın No. 46).....	10.000
13-	Kooperatiflerin Vergilendirilmesi ve Vergi Sorunları (Yayın No. 47).....	10.000
14-	Türkiye Ekonomisinde Tarımsal Amaçlı Kooperatifçilik İşletmeleri (Yayın No. 48).....	10.000
15-	Kooperatiflerin Dış Ticaret Açısından Millî Ekonomiye Katkıları (Yayın No. 49).....	10.000
16-	Köy Kalkınma Kooperatiflerinde Yönetim (Yayın No. 50).....	10.000
17-	Çorlu İlçesi Seymen Köy Kalkınma Kooperatiflerinde Grup Tanımının Ekonomik Analizi (Yayın No. 52).....	10.000
18-	Vakıflar Tüzüğü (Yayın No. 53).....	10.000
19-	Karınca Dergisi Kooperatifçilikle İlgili Bibliyografya (Yayın No. 55).....	10.000
20-	XI. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi - Tebliğler-(Yayın No. 57).....	15.000
21-	XI. International Turkish Cooperative Congress-Papers- (Yayın No. 59).....	15.000
22-	Türkiye'de Kooperatiflerin Verimli Çalışmaları Açısından Yatay ve Dikey Bütünleşme Hareketleri (Yayın No. 60).....	15.000
23-	Tarımsal Üretimde Kooperasyon ve Türk Tarımına Uygulanabilirliği (Yayın No. 61).....	10.000
24-	Marketin Functions On Foreign Trade In Turkey And In The United States Of America (Yayın No. 63).....	15.000
25-	"Dünyada Mekan" Konut Kooperatifleri- Seminer-Tebliğleri- (Yayın No. 64).....	10.000
26-	"Altın Bilezik" Esnaf ve Sanatkârlar Kefalet Kooperatifleri -Seminer Tebliğleri (Yayın No. 65).....	10.000
27-	"Bir Lokma Bir Hırka" Tüketim Kooperatifleri - Semineri Tebliğleri - (Yayın No. 66).....	10.000
28-	XII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi - Tebliğler- (Yayın No. 67).....	15.000
29-	XII. International Turkish Cooperative Congress-Papers- (Yayın No. 68).....	20.000
30-	Türkiye'de Tüketim Kooperatiflerinin Bugünkü Durumu Alınması Gereken Tedbirler - Araştırma - (Yayın No. 70).....	15.000
31-	Anadolu Basınında Kooperatifçilik (Yayın No. 71).....	10.000
32-	Bütün Değişiklikleriyle Kooperatifler Kanunu (Yayın No. 72).....	15.000
33-	Türkiye'deki Sendikal Faaliyetler İçindeki Tüketim Kooperatiflerinin Durumu ve Gelişme İmkânları-Araştırma- (Yayın No. 73).....	15.000
34-	Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin Yapısı ve ülke Ekonomisindeki Yeni-Seminer Tebliğleri - (Kooperatifçilik Dergisi Özel Sayısı).....	15.000
35-	Türkiye'deki Kooperatiflerin Avrupa Topluluğu Bünyesine Entegrasyonu - Seminer Tebliğleri - (Yayın No. 74).....	10.000
36-	"Kooperatifler ve Özelleştirme" Seminer Tebliğleri - (Yayın No. 75).....	10.000
37-	XIII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Türkçe Tebliğler (Yayın No. 76).....	20.000
38-	XIII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi-İngilizce/Almanca Tebliğler-(Yayın No.77).....	25.000
39-	Kooperatif Yönetim Kurulu Üyelerinin Hukuki Sorumluluğu (yayın No. 78).....	30.000
40-	Kooperatifler Mevzuatı (Açıklamalı - Örneklî - İçtihatlı) Yayın No 79.....	60.000

DERGİLER	KARINCA	KARINCA KARDEŞ	KOOPERATİFÇİLİK	COOPERATION IN TÜRKİYE
Adet (TL)	12.500	Karınca'nın eki	12.500	50.000
Adet (\$)	2	olup parasızdır.	3	6
Adet (DM)	3		3	10
Yıllık (TL)	150.000 (12 sayı ve Karınca Kardeş)		50.000 (4 sayı)	100.000 (2 sayı)

Yayın İsteme Adresi : Türk Kooperatifçilik Kurumu, Mithatpaşa Cad. No. 38/A
06420 Kızılay/Ankara

Tel : (4) 431 61 25 - 431 61 26

Faks : (4) 434 06 46

Yayın bedelli yatırmak için Banka Hesap No: T.C. Ziraat Bankası Kızılay Şb. 304/4 - ANKARA

Not: PTT ile kitap yayını isteyenlerin; PTT masrafı dahil yayın bedelini hesabımıza yatırdıklarına dair makbuzalarını talep dilekçelerine eklemeleri (Beher kitap için PTT gideri: 2000 TL)